

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ARŞİV BELGELERİ ÇERÇEVESİNDE 1840-1924
YILLARI ARASINDA MUSUL VİLAYETİNDE
YAPILAN ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR
(DEVLETLER, ARKEOLOGLAR VE ESERLER
ÇERÇEVESİNDE)**

Ayşe Kübra Biçici

2501180454

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Hilal KAZAN

İSTANBUL – 2022

ÖZ

ARŞİV BELGELERİ ÇERÇEVESİNDE 1840-1924 YILLARI ARASINDA MUSUL VİLAYETİNDE YAPILAN ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR (DEVLETLER, ARKEOLOGLAR VE ESERLER ÇERÇEVESİNDE)

AYŞE KÜBRA BİÇİCİ

Coğrafi konumuyla önemli bir yere sahip olan Musul vilayeti, birçok medeniyete ev sahipliği yapmasından ötürü geniş bir arkeolojik mirasa sahiptir. Tarihsel sürece baktığımızda Musul ve çevresinde birçok farklı devlet hem ticari faaliyetlerde bulunmuşlar hem de geçmiş uygarlıklardan kalan ve kutsal kitaplarda geçen antik kentleri aramışlardır. Başta İngiltere, Fransa, Amerika ve Almanya gibi devletler burada bazı antik yerleşim alanlarında kazılar yapmışlardır.

Bu tezde 1840-1924 yılları arasında Musul vilayetinde Kale-i Şarkat, Koyuncuk, Horsabad ve Musul çevresinde Babil ve Tello'da yapılan kazılar ele alınmıştır. Farklı devletler, devletlerle bağlantılı müzeler ve kurumlar tarafından desteklenen arkeologlar sadece bir bölgede değil birkaç farklı bölgede kazı çalışmaları yapmıştır. Kazılar neticesinde bulunan eserlerin İslam sanatının bölgedeki varlığına ışık tutacağı öngörülmektedir. Bu çalışmada kazıları yürüten devletlere ve kazılarda çalışmış arkeologlara dair veriler arşiv belgeleri kapsamında irdelenmiştir. Müze-i Hümayun'un söz konusu kazılardaki etkisi üzerinde durulmuştur. Kazılarda bulunan eserlerin nakliyesi ve kazılarda görev alan Müze-i Hümayun çalışanlarından bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müze-i Hümayun, Kazı, Musul, Mezopotamya Tarihi

ABSTRACT

ARCHAEOLOGICAL STUDIES MADE IN THE VILLAGE OF MOSUL BETWEEN 1840-1924 WITHIN THE FRAMEWORK OF ARCHIVE DOCUMENTS (IN THE FRAMEWORK OF STATES, ARCHAEOLOGISTS AND ARTIFACTS)

AYŞE KÜBRA BİÇİCİ

The province of Mosul, which has an important place with its geographical location, has a wide archaeological heritage as it is home to many civilizations. When we look at the historical process, many different states in and around Mosul have both engaged in commercial activities and searched for ancient cities from past civilizations that are mentioned in holy books. States such as England, France, America and Germany in particular made excavations in some ancient settlements here.

In this thesis, the excavations carried out in the Kale-i Şarkat, Koyuncuk, Horsabad and its environs in the province of Mosul between 1840-1924 in Babylon and Tello are discussed. Archaeologists, supported by different states, museums and institutions affiliated with the states, have excavated not only in one region but also in several different regions. It is predicted that the works found as a result of the excavations will shed light on the existence of Islamic art in the region. In this study, the data on the states that carried out the excavations and the archaeologists who worked in the excavations were examined within the scope of archival documents. The effect of the Museum-i Hümayun on the excavations in question was emphasized. The transportation of the artifacts found in the excavations and the employees of the Müze-i Hümayun who took part in the excavations were mentioned.

Keywords: Müze-i Hümayun, Excavation, Mosul, History of Mesopotamia

ÖNSÖZ

Bu çalışmada arşiv belgeleri merkeze alınarak 1840-1924 yılları arasında Musul vilayeti ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları devletler ve arkeologlar bazında incelenmiştir. Musul, Mezopotamya sanatı açısından tarihi ve arkeolojik mirasıyla önemli bir şehir konumundadır. Bölgede yapılan kazı çalışmaları araştırmacılara konu olmuştur. Birçok kazı yapılmasına rağmen bu kazılara ve çıkartılan eserlere dair bütüncül bir çalışma sayısı azdır. Bu çalışma kapsamı Musul vilayeti ve çevresinde yapılan çalışmalarla sınırlandırılarak ele alınmıştır.

Musul ve çevresinde yapılan çalışmalar, sanat, arkeoloji, politika, tarih gibi alanlara etki etmektedir. Dolayısıyla bu araştırma birçok farklı açıdan yürütülebilir. Fakat bu tezin kapsamı doğrultusunda çalışma 1840-1924 yılları arasında Musul ve civarında yapılan arkeolojik kazılarla sınırlı tutularak bu kazılara dair arşiv belgelerinin sistemli bir incelemesini içermektedir. Arşiv olarak sadece Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden yararlanılması ve çalışmanın sınırlılığı nedeniyle belirli konulara derinlemesine inilmemiştir. Bahsedilen yıllar arasında yapılan kazılar, devletler ve arkeologlar üzerinde durulup elde edilen verilerden panoramik bir değerlendirme ortaya konulmuştur. Çalışma kapsamı dahilindeki yıllarda Musul kimi zaman Bağdat'a bağlı bir sancak, kimi zaman da vilayet olmuştur. Bu karışıklığı engellemek amacıyla bu çalışmada vilayet olarak ifade edilmiştir.

Tez konusu seçimimde beni yönlendiren, tezin ortaya çıkmasında ve tez sürecinde yardımını esirgemeyen kıymetli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Hilal KAZAN'a teşekkürü borç bilirim.

Araştırmanın derinleştirilmesinde desteğiyle her zaman yanımda olan ve bu zorlu süreçte tüm sıkıntı ve endişelerime ortak olan Şeyma YALÇIN'a, eleştiri ve yönlendirmeleriyle beni destekleyen, rehberlik eden Sinop Üniversitesi'nden çalışma arkadaşım Arş. Gör. Gülbeyaz ÇİÇEK'e ve çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecinde fikirleri ve desteği ile tezimin şekillenmesinde yardımcı olan Öğr. Gör. Cemil TOPRAK'a ve bu süreçte yanımda olan tek tek ismini sayamadığım tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak tez yazma sürecim boyunca her koşulda yanımda olan, beni destekleyen ve yüreklendiren aileme şükranlarımı sunarım.

Ayşe Kübra Biçici

İSTANBUL- 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER TABLOSU

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	x
RESİMLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1840-1924 YILLARI ARASINDA MUSUL VİLAYETİ VE ÇEVRESİNDE KAZI YAPILAN ALANLAR

1.1. Babil Harabeleri	11
1.1.1. Babil'in Coğrafi Konumu ve Tarihçesi	11
1.1.2. Kutsal Kitaplarda Babil	13
1.1.3. Babil'in Yapıları.....	14
1.1.4. Babil Harabeleri	15

1.1.5. Babil’de Kazıların Başlaması	17
1.2. Kale-i Şarkat (Assur)	22
1.2.1. Kale-i Şarkat’ın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi.....	22
1.2.2. Kutsal Kitaplarda Kale-i Şarkat	24
1.2.3. Kale-i Şarkat’ta Kazıların Başlaması	25
1.3. Koyuncuk Tepesi (Ninive- Ninevâ).....	25
1.3.1. Koyuncuk Tepesi’nin Coğrafi Konumu ve Tarihçesi.....	25
1.3.2. Kutsal Kitaplarda Koyuncuk Tepesi	28
1.3.3. Koyuncuk Tepesi’nin Yapıları.....	30
1.3.4. Koyuncuk Tepesi’nde Kazıların Başlaması	32
1.4. Tello (Girsu)	36
1.4.1. Tello’nun Coğrafi Konumu ve Tarihçesi	36
1.4.2. Tello’da Kazıların Başlaması.....	36
1.5. Korsabad- Horsabâd (Dûr-Sarrukin)	37
1.5.1. Horsabad’ın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi	37
1.5.2. Horsabad’ın Yapıları	38
1.5.3. Horsabad’da Kazıların Başlaması	40

İKİNCİ BÖLÜM

1840-1924 YILLARI ARASINDA MUSUL VİLAYETİNDE KAZI YAPAN DEVLETLER VE ARKEOLOGLAR

2.1. 1840-1924 Yılları Arasında Musul Vilayetinde Kazı Yapan

Devletler.....	44
2.1.1. Almanya.....	44
2.1.2. İngiltere.....	46
2.1.3. Fransa.....	48
2.1.4. Amerika.....	49

2.2. 1840-1924 Yılları Arasında Musul Vilayetinde Kazı Yapan

Arkeologlar	50
2.2.1. Austen Henry Layard (1817-1894)	51
2.2.2. Ernest Choquin De Sarzec (1832-1901).....	52
2.2.3. Friedrich Delitzsch (1850-1922).....	53
2.2.4. George Smith (1840-1876).....	54
2.2.5. Hormuzd Rassam (1826-1910)	59
2.2.6. Leonard William King (1896-1919)	63
2.2.7. Leopold Messerschmidt (1870-1911)	64
2.2.8. Mösyö Goti.....	65
2.2.9. Paul Emile Botta (1802-1870)	66
2.2.10. Robert Koldewey (1855-1925)	67

2.2.11. Walter Andrae (1875-1956).....	72
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZILARDA BULUNAN ESERLERİN NAKLİYESİ VE KAZILARDAN SORUMLU MÜZE-İ HÜMÂYUN ÇALIŞANLARI

3.1. Kazılarda Bulunan Eserlerin Nakliyesi.....	74
3.2. Kazılardan Sorumlu Müze-İ Hümâyun Çalışanları.....	77
3.2.1. Bedri Bey (1273-1274/1931).....	77
3.2.2. Haydar Efendi	79
3.2.3. Mösyö Sebastian Shilk	80
3.2.4. Nikolaki Efendi	80
3.2.5. Rauf Bey	81
3.2.6. Salih ve Mehmed Efendi	82
SONUÇ	83
KAYNAKÇA	87
EKLER	99

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

F. 1 Babil Harabeleri.....	15
F. 2 Babil Harabelerinde Bir İnsan ve Üzerinde Bir Aslan Heykeli	17
F. 3 Babil Harabelerinde Buhtunnasr Sayarında Hafriyat, Günde İki Yüz Amelenin Çalışması	19
F. 4 İhtar Kapısı Yakınlarındaki Kazılar	20
F. 5 Bergama Müzesi'ndeki İhtar Kapısı	21
F. 6 Dicle Nehri İle Musul Karşısında Olan Ninova Harabelerini Gösteren Fotoğraf	26
F. 7 Musul Köprüsü ve Karşısında Gözüken Ninova ve Hz. Yunus (A.S.)'Un Camii ve Kabrini Gösteren Fotoğraf.....	27
F. 8 Ninova'da Bulunan Nebi Yunus Türbesi.....	30
F. 9 Ninova Sanherib Sarayı'ndaki Kabartmaları Gösteren Fotoğraf.....	31
F. 10 Ninova Şehri'nden Çıkan Asurlulara Ait Bir Kabartma Fotoğrafı	34
F. 14 Austen Henry Layard'ın Portresi.....	51
F. 15 Friedrich Delitzsch'in Çalışırken Bir Fotoğrafı.....	54
F. 16 George Smith'in Portresi.....	55
F. 17 Hormuzd Rassam'ın Portresi.....	59
F. 18 Leopold Messerschmidt'in Bir Portresi	64
F. 19 Robert Koldewey Portresi	68
F. 20 Bedri Bey.....	78

RESİMLER LİSTESİ

R. 1 1811 Yılında Babil'in Görünümünü Gösteren Bir Resim	12
R. 2 Babil Harabeleri'ni Gösteren Bir Resim	18
R. 3 Ninova'daki Kazıları Gösteren Bir Resim.....	33
R. 4 Ninova Harabelerini Gösteren Bir Plan.....	35
R. 5 Eugene Flandin tarafından çizilen Horsabad'ın Planı	39
R. 6 Horsabad'da II. Sargon'un Sarayında G Kapısındaki Kabartmaları Gösteren Bir Resim	40
R. 7 Horsabad'daki Kalıntıları Gösteren Bir Resim	41
R. 8 Horsabad'da Sargon'un Sarayındaki Kabartmaları Gösteren Bir Resim	42
R. 10 Paul Emile Botta'nın Bir Portresi.....	66
R. 11 Nimrud Harabelerinde Lamaşşuların Taşınmasını Gösteren Bir Resim	75
R. 12 Ninova'da Lamaşşunun Taşınmasını Gösteren Bir Gazete Haberinden Resim	76
R. 13 Austen Henry Layard ve Hormuzd Rassam'ın Nimrud'da Yaptığı Kazılar Neticesinde Çıkan Lamaşşunun Taşınması.....	76

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e:	Aynı eser
a.g.e.:	Adı geçen eser
Bkz.:	Bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.:	Cilt
Çev.:	Çeviren
Ed.:	Editör
F.:	Fotoğraf
H.:	Hicri
M.:	Miladi
No.:	Numara
R.:	Resim
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
vd.:	Ve diğerleri
Vol.:	Volume
yy.:	Yüzyıl

GİRİŞ

Müzeler geçmişe dair nesnelerin sunulduğu ve birçok akademik çalışmaya altyapı sağlayan mekânlardır ancak geçmiş dönemlerde kullanılan müze kavramı ile günümüzdeki müze kavramı arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kadim dönemde müzenin, günümüzdeki gibi sadece toplanan eserlerin teşhirini içermediği görülmektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri görsel materyallerle kurulan ilişkilerin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümlerdir. Örneğin, erken dönemlerde görsellik birer yanılsamadan ibaret olarak görülüp¹ gündelik yaşam içerisinde daha az bir öneme sahipken Helenistik döneme gelindiğinde görsel materyallerin işlevi ve amaçları doğrultusunda sosyal yaşamda var olmuştur. Örneğin bu dönemde Bergama kralları klasik Grek heykellerinin koleksiyonlarını yapmaya başlamışlardır.² Orta Çağ Avrupası'na gelindiğinde benzeri bir koleksiyonculuk dini düşüncenin belirleyiciliğiyle devam etmiştir. O dönemde hâkim olan inanç sisteminin yansıması eserlerin muhafaza edilmesi noktasında da görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, eserlerin muhafaza edilmesinin sebebi kutsal kabul edilmeleridir. Rönesans'a gelindiğinde insan odaklı bir bakış açısı sosyolojik yapıyı değiştirmiş, kilisenin ekonomik hayat üzerindeki etkisinin azalmasıyla özel mülk anlayışı güçlenmiş ve kişisel zenginlikleri artan yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda dini öğelerin etkisinin azaldığı bireysel özelliklerin vurgulandığı bir koleksiyonculuk anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu tutumun somut birer örneği sonraki yıllarda nadire kabinleri³ adı verilen dönemin zenginlerinin oluşturduğu kişisel koleksiyonlardır.⁴ Batı'da müzenin kurumsallaşması Paris'te Lüksemburg (1750), Louvre (1793), İngiltere'de British Museum (1753) faaliyetlerinin gerçekleşmesiyle başlamıştır.⁵

¹ Wendy M.K. Shaw, "Osmanlı Müzeciliği", 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 8.

² Erdem Yücel, "Müze", TDV İslâm Ansiklopedisi, 32. Cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006, s.241.

³ *Nadire kabinleri* (cabinet of curiosities) o dönemin zenginlerinin kendi zevklerine göre biriktirdiği değişik objelerden oluşurdu, dolayısıyla bu objeler tamamen onların kendi dünya görüşünü ve kişisel zevklerini yansıtmaktaydı. Bir nevi özel koleksiyonlar olan bu nadire kabinleri sadece sahibi tarafından kendi çevresine sergilenirdi.

⁴ Shaw, a.g.e., s. 8.

⁵⁵ Halit Çal, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, 2009, s. 316.

Kuruldukları günden itibaren günümüze müzeler kurumsal bir yapıda toplumun önemli hafıza mekanlarından olmuştur.

Osmanlı'ya gelindiğinde ilk müzecilik çalışmalarının temellerinin Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) döneminde atıldığı görülür. Savaşlardan toplanan silah ve ganimetlerin Aya İrini Kilisesi'nde toplandığı bilinmektedir.⁶ Bu faaliyetlerin kayıt altına alınması ve müzenin resmî olarak “Müze-i Hümayun” adıyla kurulması 1869 yılına tarihlenmektedir. Avrupa'ya kıyasla Osmanlı'da müzenin kurumsallaşmasının daha geç bir tarihte olduğu görülmektedir. Sultan Abdülmecid (1823-1861) döneminde farklı bölgelerden toplanan eserler Mecma-ı Esliha-ı Atîka ve Mecma-ı Âsâr-ı Atîka adlarıyla iki bölüm şeklinde düzenlenmiş ve halkın ziyaretine açılmıştır. Müze-i Hümayun olarak adlandırılan müzenin müdürlüğüne ise Edward Goold getirilmiştir. Sadrazam Nedim Paşa göreve geldiğinde Goold'u görevden almış ve müzeyi kapatmıştır. 1872 yılına gelindiğinde maarif nâzırı olan Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) müzeyi yeniden açmış ve müzeye müdür olarak Philipp Anton Dethier'i (1803-1881) atamıştır.⁷ Dethier döneminde ilk nizamname olan Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi yürürlüğe girmiştir. Süreç içerisinde Aya İrini Kilisesi'ne eserlerin sığmamasıyla birlikte artık yeni bir yapıya geçilmesi gerektiği düşünülmüş ve bunun sonucunda Çinili Köşk yapılandırılmış eserler buraya taşınarak 3 Ağustos 1881 yılında törenle açılmıştır. Dethier'in ölümünün ardından müze müdürlüğüne Osman Hamdi Bey (1842-1910) getirilmiştir. Benzer sorun Çinili Köşk'te de yaşanmış, eserlerin sığmamasından dolayı yeni bir bina yapılmaya karar verilmiş ve mimar Alexandre Vallaury'nin (1850-1921) mimarlığını üstlendiği müze binası yapılmaya başlanmıştır. Osman Hamdi Bey dönemindeki önemli gelişmelerden biri de 1884 Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nin yayımlanmasıdır. Çıkarılan tüm eserlerin Osmanlı Devleti'ne ait olduğunun belirtilmesiyle birlikte bu eserlerin yurt dışına çıkarılmasının engellenmesi amaçlanmıştır.

19. yüzyılda yaşanan toprak kayıpları ve Osmanlının içinde bulunduğu siyasi durum nedeniyle eserlerin yurt dışına çıkarılması engellenememiş birçok eser Avrupa müzelerine taşındığı görülmüştür. Bu durum zamanla devletlerin kendi müzelerini

⁶ Yücel, a.g.e., s. 241.

⁷ A.e., s. 240.

zenginleştirebilmek adına entelektüel bir yarışa dönüşmüş ve bu devletler bazı bölgelerde kazılar yapmaya başlamıştır. Bu bölgelerden biri zengin kültürel mirasıyla Osmanlı hakimiyetinde olan Musul vilayetidir.

1. Araştırmanın Amacı

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin kütüphanesinde arşiv belgelerinin tasnifinde dikkatimi çeken ilk konu bir Müze-i Hümayun çalışanı olan Natık Efendi idi. Natık Efendi'nin bir profilini çıkarmak istemiş fakat hakkında çok fazla belgeye erişim sağlayamayınca tez konusu olarak çalışmaktan vazgeçtim. Staj yaptığım süreçte karşılaştığım kazı alanları, arşiv belgelerinin içinden ne çıkacağını bilemediğin sürprizlerle dolu bir derya olması ve onları bir bulmaca gibi okumanın beni bu konu üzerinde çalışmaya sevk etti. Çalışmanın amacı geçmiş medeniyetlerden kalan zengin bir arkeolojik mirasa ev sahipliği yapan Musul bölgesi ve civarında yapılan arkeolojik kazıları incelemek ve bu kazılardan çıkan bulguların İslam sanatını besleyen bir kaynak olarak İslam sanatının erken dönemine ışık tutacağı öngörülmektedir.

Sanatı yorumlayabilmek için onun geldiği ve etkilendiği çevreye de bakmak gerekir bu sebeple İslam sanatının oluşumunda ve gelişiminde etkilendiği medeniyetlerin de sanatına bakmakta elzemdir. İslam sanatı çevresinden ve etkileşim içinde bulunduğu medeniyetlerin sanatlarından etkilenmiştir. Geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Mezopotamya bölgesinde de medeniyetler birbirinin sanat anlayışlarını etkilemişlerdir. Doğrudan İslam sanatıyla ilgili olmasa da sanatı etkileyen medeniyetler açısından ilk çağ sanatı da önem arz etmektedir. Burada elde edilen bulguların İslam mimarisine ve süsleme sanatlarına da etkileri olmuştur. Bu medeniyetlerin miras bıraktığı sanatlara ulaşabilmemizi sağlayan en önemli şey şüphesiz arkeolojik çalışmalardır. Geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun hükmettiği topraklar birçok uygarlığın yaşadığı topraklardı. Babil, Asur, Sümer, Akkad gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Mezopotamya toprakları arkeolojik çalışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca bu bölgedeki bazı

yer ve kral isimlerinin İncil ve Tevrat gibi kutsal kitaplarda geçmesi İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika gibi devletleri bu bölgede kazı çalışması yapmaya iten sebeplerden olmuştur. Mezopotamya topraklarına dahil olan Musul vilayeti ve civarında yapılan arkeolojik kazı çalışmaları bu çalışmada arşiv belgeleri çerçevesinde incelenmiştir.

2. Kaynaklar

Bu konuyla ilgili parça parça kazılar, devletler ve arkeologlar bazlı çalışmalar yapılsa da arşiv bazlı sadece Musul'u ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Orta Doğu'yu ve diğer bölgeleri bölümlere ayırarak çalışılan arşiv temelli çalışma 2013 yılında Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan çıkan Hâmit Zübeyr Koşay, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram ve Erdoğan Tan tarafından yazılmış olan *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi (2013)* adlı beş ciltten oluşan kitaptır. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin arşivinden de yararlanılmıştır.

The Civilization of Babylonia and Assyria (1915) adlı kitabında Morris Jastrow bir bölüm olarak Babil ve Asur kazılarından bahsedilmiştir. E. A. Wallis Budge'un yazdığı *The Rise & Progress of Assyriology (1925)* Asur'un yükselişini ve İran, Babil ve Mezopotamya'da Asurlular ile ilgili kazı çalışmalarını ele alan kitaplardandır. C. W. Ceram tarafından kaleme alınan *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler (1949)* kitabı kazıları ve bulunan eserleri anlatan bu alandaki çalışmalardandır. Babil'in Asma Bahçelerini anlatan Erkan Konyar'ın *Efsane ile Tarihin Kesiştiği Yerde... Babil'in Asma Bahçeleri (2001)* makalesi bu alanda yazılmış makalelerden birisidir.

Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem'in editörlüğünü yaptığı *Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914 (2011)* adlı kitapta Osmanlı topraklarında yapılan kazı çalışmalarından bahsedilmektedir. Mezopotamya içerisinde olan Bismaya kazılarıyla alakalı Ali Sönmez tarafından *Osmanlı Devleti'nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı (2012)* bu alanda yazılmış

makalelerden bir tanesidir. Yine aynı yıl Tuğba Tanyeri Erdemir'in yürüttüğü *Türkiye ve Avrupa arasında Bilimsel Hareketlilik ve Etkileşim: Osmanlı'dan Günümüze Arkeoloji ve Müzecilik* (2012) adlı Tübitak projesinde Musul ele alınmıştır.

2013 yılında Hatice Palaz Erdemir ve Halil Erdemir tarafından kaleme alınan *Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji* adlı makalede Almanların kazı çalışmalarından ve kazı yapan arkeologlardan bahsedilmiştir. Yabancı kaynaklardan Lionel Gossman'a ait *The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler* (2013) kitabı Ortadoğu'yu esas alan yazılmış çalışmalardandır.

Oday Abdullah Ahmed Sami Al-Dabooni tarafından yazılan yüksek lisans tezi olan *Musul ve Çevresinde Arkeolojik Tahribat, Restorasyon ve Bakım Önerileri* (2017) bu alanda yapılan çalışmalardan birisidir. Yüksek lisans tezi olarak Muhammed Nurullah Parlakoğlu tarafından yazılan *Gertrude Bell'in Türkiye Mezopotamyası'ndaki Seyahatleri ve Faaliyetleri* (2018) adlı tez de bu alandaki çalışmalardandır.

En yakın tarihli Mezopotamya'yı ele alan bütüncül çalışma Selçuk Coşgun'un *Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı Mezopotamyası'nda Batılı Ülkeler Tarafından Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar* (2020) isimli doktora tezidir. Horsabad kazılarıyla alakalı Bülent Genç'in bir makale çalışması olan *Khorsabad/Dūr-Šarrukin Kazısı ve Asar-ı Atika Nizamnamelerine Etkisi* (2021), Sungur Doğançay'ın *Hürmüz Rasam'ın Ninova ve Babil'deki Arkeolojik Keşifleri* (2021) gibi makaleler bu alanda bölgesel olarak yapılan çalışmalardır.

Temel olarak bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nden yararlanılmıştır. Arşiv içerisinde yer alan Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dahiliye Evrak Odası Kalemi (DH.EUM.VRK.), Dahiliye İrade (DH.İD.), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M.), Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.), Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.), Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.), İrade Dahiliye (İ.DH.), İrade Hariciye (İ.HR.), İrade Hususi (İ.HUS.), İrade Maarif

(İ..MF..), İrade Taltifat (İ..TAL.), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), Yıldız Umumi (Y..PRK.UM..) bu çalışmada faydalanılan belge türlerindendir.

Bu bölge Osmanlı idaresi altında kaldığından kazı izinlerinin de Osmanlı'dan alınmasından ötürü İslam sanatlarını besleyebilecek kaynaklardan biri olabileceği düşüncesiyle Osmanlı topraklarına dahil olan Musul vilayetinde yapılan arkeolojik çalışmalar ele alınmıştır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Osmanlı ile diğer devletler arasında ikili ilişkilerin başlamasıyla birlikte devletlere bazı imtiyazlar verilmeye başlanmıştır. Bağdat Demiryolu Hattı'nın Almanlara verilmesi gibi verilen imtiyazlarla birlikte devletler jeopolitik konumundan dolayı da önem arz eden Musul ve çevresinde kazı çalışmaları yapmak istemişlerdir. Musul vilayeti ve çevresinde 1840-1924 yılları arasında yapılan kazılar tezin kapsamını oluşturmaktadır. Bu tezde arşiv olarak sadece Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden yararlanılmıştır. Belirtilen tarihler içerisinde Mezopotamya bölgesinde çok fazla kazı yapılmaktaydı, bu tezde sadece Musul'da ve Musul'a yakın bölgelerde yapılan kazılardan Babil ve Tello kazıları ele alınmıştır. Başka devletler tarafından yapılan kazılarda çıkarılan eserlerde Osmanlı'nın da payı vardı, fakat bunlara ulaşamamıştır. Zamanın sınırlılığı ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin arşivinin Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne devredilmesinden dolayı İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin arşivinden yararlanılamamıştır. Tarih çevirilerinde Türk Tarih Kurumu'nun tarih çeviricisinden yararlanılmıştır. Osmanlı ile ilgili verilen bilgilerde kullanılan tarihlerde Hicri/Miladi tarih birlikte kullanılmıştır. Batılı tarihlerde ise işin doğası gereği sadece Miladi tarih kullanılmıştır.

Konuyla alakalı olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden yararlanılmıştır. İlk olarak bu bölgelerle alakalı arşiv belgeleri taranmış ve toplanmıştır. Bu belgeler kronolojik sıraya göre dizilmiş ve bölümlere ayrılmıştır.

Belgeler yazışmalar şeklinde olduğundan ve bir konuyu birkaç belge anlattığından bütün belgeler çalışmada kullanılmamıştır. Kazılarda görev alan Müze-i Hümâyun çalışanları gibi hakkında çok fazla arşiv belgesi bulunmayan konularda başka kaynaklardan yararlanılmıştır.

İkinci bölümde bahsedilen kazı çalışması yapan devletler alfabetik sıraya göre verilmiştir. Bahsi geçen bölümde bahsedilen arkeologların devletlerine bakılmaksızın alfabetik sıraya göre kısa biyografileri ve kazı çalışmaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise ele alınan kazılarda görevli Müze-i Hümâyun çalışanları da aynı şekilde alfabetik sıralama gözetilerek ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1840-1924 YILLARI ARASINDA MUSUL VİLAYETİ VE ÇEVRESİNDE KAZI YAPILAN ALANLAR

Mezopotamya içerisinde kazı yapılan Musul vilayeti, günümüzde doğuda Zağros Dağları'ndan batıda Telafer Dağı'na, güneyde Hamrin Dağları'ndan, kuzeyde Hasarost Dağları'na kadar uzanan bir bölgeyi kapsamaktadır.⁸ Musul geçmişte Asurluların, Urartuların, Babillilerin hakimiyeti altına girmiştir.⁹ İslam fetihlerinden sonra, Musul bir siyaset ve ilim merkezi olmuştur. Ardından Selçuklular bu bölgeye hâkim olmuştur.¹⁰ Musul, 1258-1523 yılları arasında Moğol istilasına uğramış ve Moğol-Türkmen hakimiyetinde kalmıştır. 1534 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Musul, 1918 yılında İngilizler tarafından işgal edilene kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır.¹¹ Musul 1855-1865 yılları arasında Van eyaletine, 1866-1871 yılları arasında ise Bağdat vilayetine bağlı bir sancaktı. 1872 yılında vilayet olan Musul, bir yıl sonra 1873-1878 yılları arasında tekrar Bağdat vilayetine bağlanmıştır. 1879-1918 yılları arasında Musul, İngilizler işgal edene kadar tekrar vilayet olarak kalmıştır.¹² Musul vilayetinde yapılan kazılardan bahsetmeden önce Musul'u da kapsayan Mezopotamya'nın tarihinden ve bu bölgede yaşayan toplumlardan bahsetmek konunun anlaşılması açısından daha iyi olacağı düşünülmüştür.

İlk başlarda Mezopotamya bölgesi için kullanılan tek bir isim yoktu; Güney bölümü Babilonya, kuzeyi ise Assur olarak bilinmekteydi.¹³ Zamanla bu sınırlar

⁸ Zekeriya Kurşun, Davut Hut, **Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)**, 1.bs., İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2020, s. 14.

⁹ A.e., s. 15.

¹⁰ A.e., s. 15-16.

¹¹ A.e., s. 16.

¹² Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, 2.bs., Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017, s. 566.

¹³ Kemalettin Köroğlu, **Eski Mezopotamya Tarihi**, 13.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s.14.

genişlemiştir. Alman gazeteci C. W. Ceram ise bu bölgeyi Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler adlı kitabında şöyle tarif etmektedir:

“Aram-Nakhaim, Irmaklar Arası Suriye, Fırat’la Dicle arasındaki ülkeye Tevrat’ın verdiği addır. Orada Tanrı’nın gazabının çöktüğü kentler vardı. Orada Ninova ve onun güneyindeki Babil’de ONDAN başka Tanrıları olan, bu yüzden de yeryüzünden kökleri kazınan korkunç krallar egemen olmuşlardı. Biz bu ülkeyi Mezopotamya adıyla tanıyoruz.”¹⁴

Fırat ve Dicle nehirlerinin beslediği Mezopotamya topraklarında çeşitli uygarlıklar yaşamıştır. Bu uygarlıklar diğer uygarlıkların da gelişmesine katkıda bulunmuştur. Burada yaşayan Sümerlilerin geliştirdiği çiviyazısı ve dinsel anlatılar Akkad, Asur, Babil, Hititler gibi birçok toplum tarafından kullanılmış ve bahsedilmiştir.¹⁵ Kuzey Mezopotamya’da nehir yataklarının fazla değişkenlik göstermemesinden kaynaklı olarak Kale-i Şarkat (Assur), Koyuncuk (Ninive) ve Kalhu gibi şehirler uzun yıllar boyunca aynı konumda kalmışlardır.¹⁶

Çok eski zamanlardan beri bereketli topraklarından dolayı birçok millet tarafından yerleşim yeri olarak benimsenen Mezopotamya topraklarında 19. yüzyılda bazı devletlerin burasıyla ilişkileri artmıştır. Bu bölgeyle alakalı Kutsal metinlerde bazı antik kent isimlerinin bahsedilmesi, devletlerin petrol arayışı gibi sebepler burayı onlar için cazip bir yer haline getirmiştir. Dolayısıyla buradaki faaliyetlerini arttırmalarıyla arkeolojik faaliyetler de artmıştır. Birçok uygarlığa ev sahipliği yapan bu bölge tarihi eserlere de ev sahipliği yapmıştır. Devletlerin bu bölgeye yönelmesiyle çeşitli müzeler ve kurumlar adına arkeologlar, Osmanlı’dan resmî izinler alarak -hatta çoğu zaman gayri resmî olarak- arkeolojik kazılar yapmaya başlamıştır. Bulunan eserleri kendi ülkelerine çeşitli bahanelerle taşımıştır. Yapılan kazılardan çıkarılan ve götürülen eserlerin kendi müzelerinde sergilenmesi o devletin gücünü simgelediği için kazılar devletler için önem arz etmiştir.

¹⁴ C.W. Ceram, **Tanrılar Mezarlar ve Bilginler**, 4.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1994, s. 182.

¹⁵ Köroğlu, **a.g.e.**, s.14.

¹⁶ **A.e.**, s.18.

Bölgeden taşınan çivi yazılı tabletler çözümlendikçe o bölgede yaşayan toplulukların bilimde, matematikte, astronomide, mimarlıkta ilkleri gerçekleştiren topluluklar olduğu anlaşılmış ve böylelikle aslında Batı uygarlığının temellerini Greklerin değil Mezopotamya uygarlığının attığı düşünülmüştür. Bu çivi yazılı tabletler, Mezopotamya'dan Anadolu-Mısır ve Yunanistan'a geçmiş, oradan da Roma vasıtasıyla Batı'ya ulaşmıştır.¹⁷

Batıda Mezopotamya tarihi ile ilgili ilk önce İncil'de bahsedilenler bilinmekteydi. Sonraki zamanlarda bu bölgeye giden seyyahların, tüccarların anlatımlarıyla bu bölge hakkında bilgiler çoğalmıştır. Böylelikle Batılı devletlerin bu bölgeye yönelmesine sebep olmuştur. Batıya giden eserler ve bu eserlerin sergilenen müzelerde ilgi görmesi Mezopotamya arkeolojisini oluşturmuştur. Bazı şirket, dernek ve enstitülerin kazılar için fon ayırmalarını sağlamıştır.¹⁸ Birçok batılı ülkenin rekabet içine girdiği görülmüştür. Fransa ve İngiltere, ardından Almanya da bu yarışa katılmıştır. Burada bahsedilen sadece fiziksel bir yarış değil aynı zamanda entelektüel bir yarıştı.¹⁹

Batılı seyyahlar bu bölgeler hakkında kazı anılarını ve bu bölgenin tarihini anlatan kitaplar yazmışlardır. Zainab Bahrani'ye göre bu kaynaklar yanlıdır, örneğin arkeolog Austen Henry Layard'ın kitaplarında şu görülmektedir; uygarlığın doğuşunu Mezopotamya ile Mısır'dan başlatıp oradan Yunanistan ve Roma'ya, Avrupa'ya geçtiği ve bu süreçte Doğuluların rolünü atladığı fark edilmiştir.²⁰ Avrupalıların eserlere sahip olma istekleri kadar Osmanlı da kendi müzesine eserler koymak istediğinde bu isteği Batı tarafından “hazine avı” olarak söylenmiştir.²¹ Avrupalıların bu konuda sadece kendilerini yetkin gördükleri ve yerli halkı cahil olarak gördükleri anlaşılmıştır. Hatta kazılarda çıkan eserlerden halkın korktuğunu kendilerinin ise huşu

¹⁷ Hâmit Zübeyr Koşay v.d., **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi: Osmanlı Hâkimiyetindeki Orta Doğu'da Arkeolojik Hafriyatlar ve Müzecilik Tarihimizi Aydınlatacak Osmanlı Dönemi Resmi Yazışmalarına Ait Muhtelif Belge Örnekleri**, cilt V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. VIII.

¹⁸ Köroğlu, a.g.e., s.34-35.

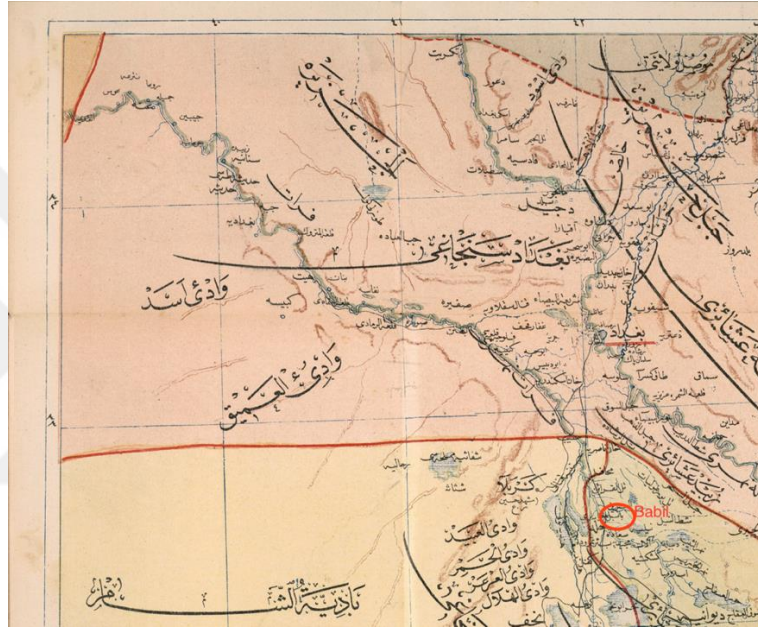
¹⁹ Zainab Bahrani, “Mezopotamya'nın Keşfinin Anlatılmamış Hikâyesi”, **Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914**, Ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, İstanbul, Salt, 2011, s. 133-134.

²⁰ A.e., s. 128.

²¹ A.e., s. 138-139.

duyduklarından bahsetmişlerdir.²² Osmanlı, yasal düzenlemelerle arkeoloji çalışmalarını kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bunun üzerine devletler kazılarda çıkan eserlerin hediye edilmesini dahi istemiştir.²³ 19.yüzyıl bir nevi Batılı devletlerin kendi müzelerindeki eski eserleri çoğaltmaya yöneldiği bir zaman dilimi olmuştur.

Bu bölümde Musul’a dahil olan Horsabad, Kale-i Şarkat, Koyuncuk ve Musul civarındaki kazılardan Babil ve Tello kazıları ele alınacaktır.

Bağdat vilayetini gösteren 1909 tarihli bir harita (Kaynak:

https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~311609~90081053:Baghdad-Vilayeti?sort=Pub_List_No_InitialSort%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&qvq=q:%3D%22Eshref%2C%20Mehmet%22;sort=Pub_List_No_InitialSort%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No;lc:RUMSEY~8~1&mi=32&trs=40

1.1. Babil Harabeleri

1.1.1. Babil’in Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Bağdat’ın 88 km. güneyindeki Hille kasabası yakınlarında ve Fırat Nehri’nin doğu kıyısında yer alan Babil şehri, yedi tepe üzerine yayılmıştır. Bu tepeler şunlardır:

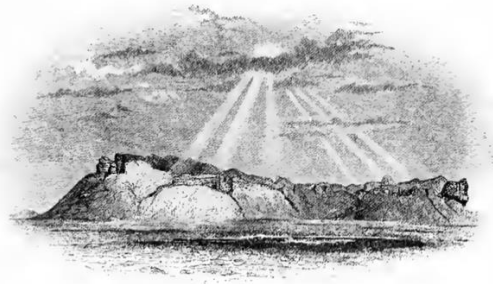
²² A.e., s. 143.

²³ Selçuk Coşgun, “Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı Mezopotamya’sında Batılı Ülkeler Tarafından Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar”, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2020, s. 13.

Kasr, ‘Amran İbn Ali, İsnü’l-Esved, Cümcüme, Hümeýra ve Merkez. Şehrin Sümer dilindeki ilk adı “*Ka-dingir-ra*”dır.²⁴ Tanrının kapısı anlamına gelen Babil şehrine Eski Ahit’e göre bu ismin verilmesinin nedeni Rabbin bütün insanların dilini orada karıştırdığı ve onları yeryüzünün dört bucağına dağıtmasıydı.²⁵

Bir çivi yazılı tabletin anlattığına göre Akkadlı Sargon, Babil’i ele geçirerek şehirdeki mâbedleri ve çeşitli tanrı heykellerini de kaldırıp kendi başkenti olan Akkad’ın yakınına kurduğu yeni Babil şehrine taşımıştır. Bu bilgiye dayanarak Babil’in bir Sümer şehri olduğu ve daha sonradan Akkadlar tarafından kendi dillerince ilk ismiyle aynı anlama gelen bir isimlendirme yaptıkları ve şu anki harabelerin bulunduğu yerde tekrar kurulduğu düşünülmektedir.

Babil şehri, Amurlular, Kassitler, Asurlular, Keldânîler, Ahamenîler ve İskender-Selevki dönemleri gibi devletlere ev sahipliği yapmıştır. Hem Kitâb-ı Mukaddes de hem de *Herodot Tarihi*’ndeki anlatılara göre Keldânîler, Bâbil’e en parlak dönemini yaşatmıştır. Babil’in meşhur asma bahçeleri de bu dönemde yapılmıştır. Dolayısıyla Babil’e ait olduğu düşünülen kalıntılar yedi tepe üzerine yayılmıştır. Atlâlû Babil (Babil Harabeleri) denilen bu kalıntılar Araplar tarafından çok eskiden beri bilinmekteydi.²⁶

Bâil, West Face, as it appeared in 1811

R. 1 1811 Yılında Babil’in Görünümünü Gösteren Bir Resim (Kaynak: Hermann Vollrat Hilprecht, *The Excavations In Assyria And Babylonia*, Philadelphia, A.J.Holman&Company, 1903, s. 89.)

²⁴ Sargon Erdem, “Bâbil”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:4, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991, s.392.

²⁵ Eski Ahit, Yaratılış 11/9.

²⁶ Erdem, **a.g.e.**, s.392.

1.1.2. Kutsal Kitaplarda Babil

Bâbil ile ilgili dikkat çekici hususlardan birisi de buranın isminin semavi dinlerin kutsal kitaplarında zikredilmesidir. Babil şehri, İncil’de insanoğlunun kendini beğenmişliğinin, ahlaksızlığın, Allah’a baş kaldırmasının ve büyücülüğün merkezi olarak görülmüştür.²⁷ Sözgelimi “Ey fahişe!” diye hitap ettiği Kudüs halkının ahlaksızlıklarının anlatıldığı babda Babil halkından bahsedilmezken Tevrat’ta Babil adının altında Roma tanıtılmış ve “alında dünyanın fahişelerinin ve iğrençliklerinin anası” yazılı bir kadına benzetilmiştir. İncil’de Babil halkıyla ilgili olarak Tanrı’nın onları cezalandırılacağı söylenmektedir. Çünkü Babil Kralı Yahudileri sürgüne göndermiştir, bu yüzden onları müjdeleyen haberler verilmektedir. Babil Kur’ân-ı Kerîm’de de bir defa zikredilmektedir. Babil’in özellikle Keldânîler ve Ahamenîler devrinde büyücülüğün merkezi halinde olduğu bilinmektedir.²⁸ Kur’ân’da ise kötüye kullanmamaları şartı ile halka büyü öğreten Hârût ve Mârût’tan bahsedilmektedir:

“Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil’deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Halbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme" demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Halbuki onlar, Allah’ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi.”²⁹

Babil şehri Yahudiler için de önemliydi. Çünkü M.Ö. 598 yılında Keldânî hükümdarı olan Buhtunnasr (II. Nebukadnezar), Babil’e vergi ödemeyen Kudüs’ü ikinci defa işgal etmiş ve Yahudilerin tamamını Babil’e göndermiştir. Bu yüzden bu hadise “Babil Esareti” olarak tarihe geçmiştir ve kırk yedi yıl sürmüştür. İncil’de Asurluların İsrailoğullarına Tanrı belası olarak gönderilmesinden ve Babil kulesinin ihtişamından bahsedilmektedir.³⁰

²⁷ Tevrat, Vahiy 17/5.

²⁸ Erdem, a.g.e., s. 393.

²⁹ Kur’ân-ı Kerim, 2/102.

³⁰ Erdem, a.g.e., s. 393.

1.1.3. Babil'in Yapıları

Babil'de o dönemin meşhur mâbed yapılarından olan zigguratlardan da bulunmaktaydı. Hatta en büyüğünün Babil'de olduğu söylenmekteydi. Tam olarak kim tarafından yaptırıldığı bilinmese de çeşitli tahminler mevcuttur. Eski İslam müfessirlerine göre de Micdel (köşk) adı verilen kule Nemrud tarafından yaptırılmıştır. Bu kulenin 91×91×91 metre ebadında bir kare taban üzerine inşa edildiği ve gittikçe küçülen altı kattan meydana geldiği, tepesinde mavi sırlı tuğlalardan oluşan baştanrı Marduk'un harimi ve mukaddes kapının yer aldığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Kulenin bu kadar yüksek olması Allah'a karşı bir baş kaldırı olarak düşünülmesine sebep olmuştur.³¹

Bâbil Kulesi bazı ilim adamlarına göre yetmiş iki dilin yani bütün dünya dillerinin tek bir ana dilden türemiş olduğu yolundaki görüşün de sembolü olarak görülmüştür. Tevrat'a göre ise başlangıçta dünyadaki bütün insanlar aynı dili konuşuyor, aynı sözleri kullanıyorlardı. Çünkü o dönemde Bâbil, Mezopotamya'nın en büyük ticaret merkeziydi ve bundan dolayı kozmopolit bir şehir yapısına sahipti. Hz. Muhammed'in de bu konuyla alakalı "Benî İsrâil yetmiş iki fırkaya ayrıldı; benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, biri hariç hepsi cehennemliktir."³² anlamındaki hadisi ile bu hususa değinildiği görülmüştür.³³

³¹ A.e., s.393-394.

İsrailoğulları geleneğinde Nemrud'un Allah'a kafa tutmak amacıyla yüksek bir kule yaptırması şeklinde yer almıştır. Aynı konu Kur'an-ı Kerim'de ise Firavun'un ağzından "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilahına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" dedi." (Kur'an, 28/38) ve "Firavun dedi ki: "Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum." Böylece Firavun'a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı." (Kur'an, 40/36-37) ayetleriyle dile getirilmiştir.

³² Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, **el-Câmi'u'l-kebir**, Thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996, "İman" 18.

³³ Erdem, **a.g.e.**, s. 394.

F. 1 Babil Harabeleri (Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Albüm 90597/68)

1.1.4. Babil Harabeleri

Arkeoloji alanında eserleriyle tanınan Alman gazeteci C.M. Ceram'a göre ise buralarda konaklayan Bedevilerin bu tepelerde olan harabelerden haberleri yoktu. Allah'a ve Hz. Muhammed'e inanan bu insanların Tevrat'ta bahsi geçen bu ülkeden haberleri olmadığını düşünüyordu. Bu yüzden birinin bunu onlara sezdirmesi

gerekmekteydi.³⁴ Bu bölgelerin bilinmediğini düşünmek yanlış olur. Çünkü erken dönem Arap coğrafyacıları olan Ebü'l Fidâ (1273-1331) , İbn Havkal (-,988), İbn Cübeyr (1145-1217), Mesûdî (896-956), Makdisî (946-47,1000) Ninive ve Babil'in yerini tarif etmişti.³⁵ İbn Havkal, Babil'den bir köy diye bahsetmektedir. Buranın harabelerden ibaret olduğunu, orada bulunan yapıların ise Irak bölgesindeki en eski yapılar olduğunu, kalıntılardan geçmiş dönemin ne kadar ihtişamlı olduğunu anlaşıldığını bildirmiştir. Ebi'l Fidâ da aynı şekilde Irak'taki en eski yapılara sahip olduğunu söylemiştir.³⁶ Bâbil'e yakın olan Hille'de kadılık yapan Kazvînî ise bu harabelerdeki tuğlaların halk tarafından yağmalanarak inşaatlarda kullanıldığını bildirmiştir.³⁷ Aslında bu bölgelerin Araplar tarafından bilindiğini, hatta bazı Avrupalı gezginlerin bu bölgeye oradaki yerli halk tarafından götürüldüğünden bahsedilmektedir.³⁸

Bugünkü kazılar, kazılarda bulunan çivi yazılı tabletler üzerine çizilmiş planlar ve Bâbil'de bir süre kalmış olan Heredot gibi yazarların açıklamaları sayesinde şehrin büyük bir kısmı son zamanlarındaki biçimiyle tespit edilmiştir. Sekiz büyük kapıya sahip olan Bâbil'in ellinin üzerinde mâbedi, iki sarayı, birbirini kesen sokakları, geniş meydanları ve Fırat'ın iki yakasını birleştiren tarihin ilk büyük köprüsü ile eski dünyanın en büyük şehri olduğu düşünülmektedir. II. Nebukadnezar'ın memleketinin yeşil tepelerini ve vadilerini özleyen eşinin vatan hasretini gidermesi için yaptırdığı söylenen asma bahçelerinin kalıntıları arkeolojik açıdan kesin olarak tespit edilemedi. Fakat bulunan bazı kalıntıların bahçelerin teras alt yapıları olabileceği düşünülmektedir.³⁹

³⁴ Ceram, **a.g.e.**, s. 179.

³⁵ Bahrani, **a.g.e.**, s. 147-148.

³⁶ **A.e.**, s. 148.

³⁷ Erdem, **a.g.e.**, s. 393.

³⁸ Bahrani, **a.g.e.**, s. 148.

³⁹ Erdem, **a.g.e.**, s. 393.

F. 2 Babil Harabelerinde Bir İnsan ve Üzerinde Bir Aslan Heykeli (Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Albüm 90573/19.)

1.1.5. Babil’de Kazıların Başlaması

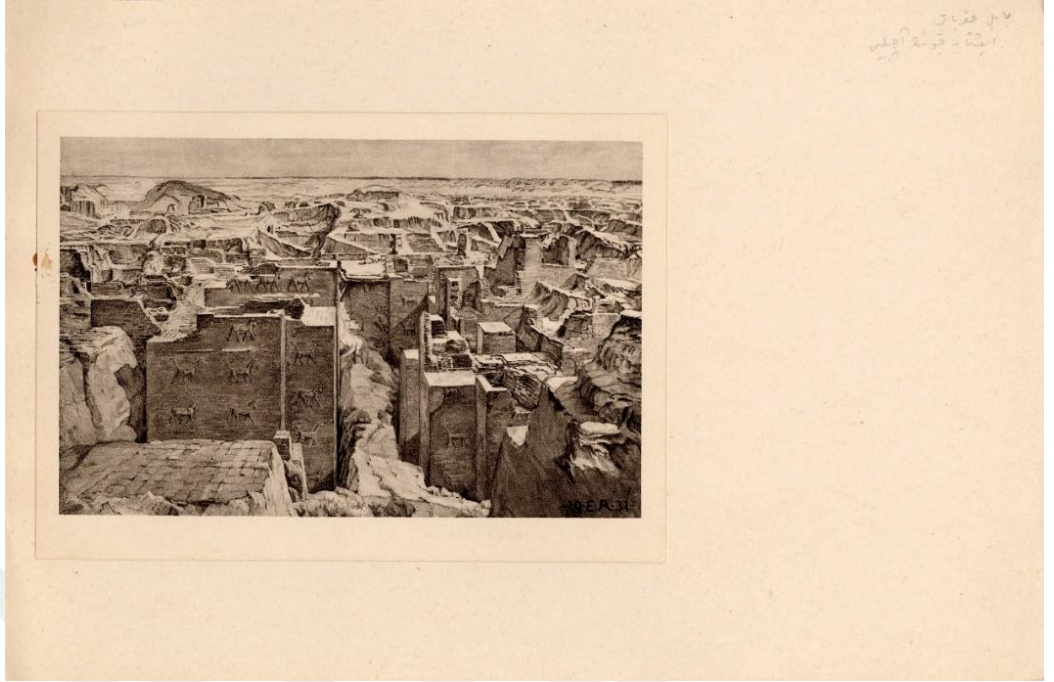
İlk olarak burada Fransızların 1852 yılında kazı çalışmalarına başladığı görülmektedir.⁴⁰ Fakat bununla ilgili bir arşiv belgesine ulaşılamamıştır. Devlet arşivlerindeki ulaşılabilen belgelere göre ise bu bölgedeki kazıların 1281/1865 yılında İngilizler tarafından başladığı görülmektedir.⁴¹

Almanlar burada Birinci Dünya Savaşı devam etmesine rağmen 1917 yılına kadar kazılarına devam etmişlerdir.⁴²

⁴⁰ Köroğlu, a.g.e., s.32.

⁴¹ BOA. HR.MKT.507/89

⁴² Köroğlu, a.g.e., s.33.

R. 2 Babil Harabeleri'ni Gösteren Bir Resim (Kaynak: “Babil Harabeleri’ni Gösteren Bir Çizim”, Salt Araştırma, (Çevrimiçi) <https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/79837>, 22.05.2022.)

Ardından 1877 yılında Devlet-i Aliyye bu bölgeyi kapsayan bir kazı çalışması yürütmüştür.⁴³ Birkaç yıl sonra İngilizlerin dikkati bu bölgeye çekilmiş ve 1881 yılında Hormuzd Rassam burada kazı yapmıştır. Yaptığı kazı neticesinde Yunan sikkeleri bulmuş ve bunların bir numunesini İngiltere Müzesi’ne gönderip kalanlarını Müze-i Hümayun’a teslim edilmesi bildirilmiştir.⁴⁴

Koldewey, 26 Mart 1889’da kazılara başladığı zaman ilk karşılaştığı şey Babil surları olmuştur. Bu sur yedi metre kalınlığındaydı. Sur boyunca bazı kabartma kırıkları bulmuştur. Bu kırıklarda aslan postları, aslan dişleri, kuyruklar, pençeler, insan ayakları vb çeşitli kabartmalar vardı.⁴⁵ Koldewey kazılara devam ederken Güney hisarının kuzeydoğu köşesinde tonoz bir yapı buldu. Bunlar Babil’de bulunan ilk bodrumlar olması açısından önem taşıyordu. Diğer buldukları ise bir bahçe, bir kule ve bir caddeydi.⁴⁶

⁴³ BOA.MF.MKT.52/75

⁴⁴ BOA.TS.MA.e.1410/14

⁴⁵ Ceram, a.ge., s. 238.

⁴⁶ A.e., s. 241.

F. 3 Babil Harabelerinde Buhtunnasr Sayarında Hafriyat, Günde İki Yüz Amelenin Çalışması (Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Albüm 90573/22.)

1323/1905 tarihli bir belgede Almanlar tarafından çıkartılan âsâr-ı atîkanın Dersaadet'e getirilmesinde acele edilmemesi hususunda bir tezkire⁴⁷ yazıldığı görülmektedir. Koldewey önderliğindeki kazı ekibi kazılarına Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonrasında da devam etmişlerdir. Sadece Almanlara verilen bu taviz ile 1917 yılına kadar Babil'de kazılarına devam etmişlerdir.⁴⁸ Koldewey bu kazılar neticesinde kentin Yeni Babil Dönemi'ndeki planını ortaya çıkarmıştır.⁴⁹

Almanların yaptığı Babil kazıları Alman Şark Topluluğu (Deutsche Orient-Gesellschaft)⁵⁰ tarafından desteklenmekteydi.

⁴⁷ BOA.BEO.2687/201508

⁴⁸ Köroğlu, **a.g.e.**, s.33.

⁴⁹ Erkan Konyar, "Efsane ile Tarihin Kesiştiği Yerde... Babil'in Asma Bahçeleri", **Toplumsal Tarih**, C.16, No:96, Aralık 2001, s.49.

⁵⁰ Yakın Doğu arkeolojisi alanındaki çalışmaları teşvik etmek ve desteklemek amacıyla 1898 yılında Berlin'de kurulan bir dernektir. Kurucularından biri olan James Simon'un bağlantıları sayesinde

F. 4 İştar Kapısı Yakınlarındaki Kazılar (Kaynak: Musée D'archéologie Nationale, (Çevrimiçi), <https://Archeologie.Culture.Gouv.Fr/Babylone/Fr/Mediatheque?Page=%2c2>, 20.05.2022.

Bu bölgede sadece Almanlar ve Fransızlar kazı yapmamış İngilizler de aktif rol oynamıştır. Layard bu bölge ile ilgili Asur, Babil ve Kaldea'nın üstünde hâlâ derin bir karanlık olduğundan bahsetmektedir.⁵¹ Bu karanlığın ise kendilerinin yaptıkları kazılarla aydınlanacağını düşünmektedir. Kazılara 1845 yılında başlamıştır. Burada yaşadığı maceraları anlatan kitap yazmıştır.⁵² Kazılar Batı dünyasında öyle ses getirdi ki Babil'i konu alan operalar düzenlendi, şiirlere ve resimlere konu oldu.⁵³

toplumdan tanınmış insanlar buraya finansal destek oldular ve bu sayede kazılar başladı. Daha fazlası için bkz. https://www.orient-gesellschaft.de/dog_en.html

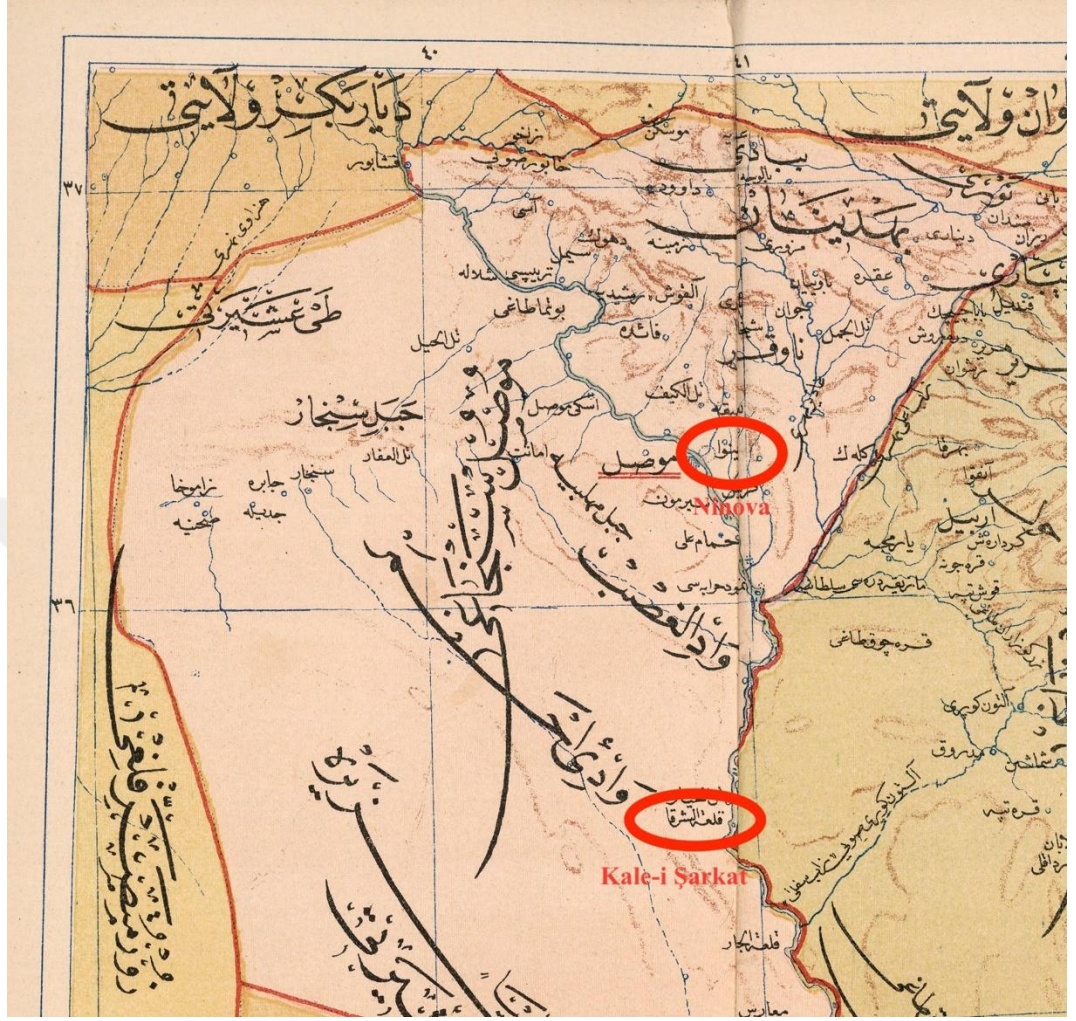
⁵¹ Ceram, **a.g.e.**, s. 205.

⁵² Bknz. Early Adventures in Persia, Susiana, and Babylonia, Including a Residence among the Bakhtiari and Other Wild Tribes before the Discovery of Nineveh, London, J. Murray, 1887

⁵³ Bahrani, **a.g.e.**, s. 131.

F. 5 Bergama Müzesi'ndeki İştar Kapısı (Kaynak: “Bergama Müzesi'ndeki İştar Kapısı”, Salt Araştırma, (Çevrimiçi), <https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/85589>, 25.05.2022.)

Musul vilayetini gösteren 1909 tarihli bir harita (Kaynak:

<https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY-8~1~311611~90081051: Mosul->

Vilayeti?sort=Pub_List_No_InitialSort%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&qvq=q: Mosul%20ottoman%20map;sort=Pub_List_No_InitialSort%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No;lc: RUMSEY-8~1&mi=0&trs=1)

1.2. Kale-i Şarkat (Assur)

1.2.1. Kale-i Şarkat'ın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Günümüzde *Kalat Şergat* olarak bilinen Irak'ın doğusundaki Dicle Nehri üzerindeki bir alanda bulunan, geçmişteki adıyla Assur olan şehir büyük bir ticaret merkeziydi. Mezopotamya'dan Anadolu'ya ve Doğu Akdeniz'e uzanan bir ticaret yolu üzerinde bulunduğu için aynı zamanda çok önemli bir şehirdir. M.Ö 1900'lü yıllarda

Büyük Sargon döneminde Akadlılar tarafından daha önceden var olan bir devletin yerinde inşa edilmiştir.

Assur şehri, Karem Kaneş kentiyle yaptığı ticaret sayesinde gelişti ve Asur İmparatorluğu'nun başkenti oldu. Başkent Nimrud, Dur-Şarrukin, ve ardından Ninova şehirlerine taşındıktan sonra bile burası Asurlular için önemli bir merkez olmaya devam etti. Tüm büyük krallar (II. Sargon hariç) bu kente gömüldüler. Bu şehir aynı zamanda günümüzde UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesi'nde listelenmektedir.

Arkeolojik kazılar bu şehrin tarihinin M.Ö. 3000lerden önceye dayandırmaktadır. Fakat bu ilk kurulan şehir hakkında net bir bilgi söylenememektedir çünkü Mezopotamyalılar genelde daha önceki bir tapınağın kalıntıları üstüne aynı türden yapı inşa ettikleri için ilk kurulan yapı hakkında net bir bilgi söylemek zordur.

Şehir geliştikçe Asurlular topraklarını dışa doğru genişletti. Hammurabi bu şehri ele geçirdikten sonra, şehirdeki tanrılara saygı duyup tapınaklara dokunmadı fakat buranın Anadolu ile ticaret yapmasına izin vermedi. Babil, Assur'u zengin yapan ticaret yolunu devraldı ve Assur şehri sadece Babil ile ticaret yapmak zorunda kaldı. Bu da Assur şehrini zayıflattı. Hammurabi M.Ö. 1750 yılında öldüğünde kargaşa ve iç savaş patlak verdi. İstikrar nihayet Asur kralı Adasi tarafından sağlandı fakat o zamanlar Mitanni Krallığı Batı Anadolu'da büyümüş, Mezopotamya'ya yayılmış ve Assur'u kendi topraklarının bir parçası olarak tutuyordu. Mitanni'yi bozguna uğratan ve topraklarının büyük bir kısmını ele geçiren Asur Kralı I. Asur-Uballit'in yükselişine kadar Assur zayıf bir devlet olarak kaldı.⁵⁴ Sonraki kral I. Adad-Nirari Hititlerin topraklarını fethetti ve Asur İmparatorluğu'nun ilk zamanlardaki haline getirebilmek için Mitanni topraklarını aldı. I.Adad-Nirari şehirde birçok bina yaptırdı ve şehrin duvarlarını geliştirdi. Assur onun döneminden sonra ünlenen bir şehir haline geldi. I.Adad-Nirari'nin oğlu olan I.Şalmanezzer babasının yaptığı iyileştirmelere devam etti. Ayrıca I.Şalmanezzer, daha sonradan başkent olacak Kalhu (Nimrud) şehrini de inşa ettirdi. Oğlu I. Tukulti-Ninurta, Asur nehrinin karşısındaki Kar-Tukulti-Ninurta (Tukulti Limanı- Ninurta Limanı) adlı şehri kurdu.

⁵⁴ Joshua J. Mark, "Ashur", **World History Encyclopedia**, June 30, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.ancient.eu/ashur>, 13.01.2021.

Şehir bazen düşüşler yaşasa da II.Adad-Nirari döneminde tekrar eski refah dolu günlerine geri döndü ve Asur İmparatorluğu yükselişe geçti. İmparatorluk sınırlarını genişletti. I. Tukulti- Ninurta Babil'i yağmaladığında Assur'a oradan ganimet olarak kitaplar getirdi. Üzerinde Babil'in hikayelerinin, mitlerinin ve efsanelerinin yazıldığı bu kil tabletler Assur'un kütüphanesini doldurdu. Yazıcılar tarafından kopyalandıkları için Asurlu yazarları etkiledi ve gelecek için de korunmuş oldular.

II.Aşurnasirpal başkenti Assur'dan Kalhu'ya taşıdı. II.Aşurnasirpal öldüğünde Assur İmparatorluğu'nun bazı bölgeleri isyan etti ve imparatorluk parçalanmaya başladı. Ve sonuçta imparatorluk düştü. Assur şehri Ninova gibi diğer büyük Asur şehirleriyle birlikte Babilliler, Medler, Persler tarafından M.Ö. 612'de yıkıldı. Şehir harabe halindeydi fakat yeniden bir kısmı inşa edildi. M.S. 14. Yüzyıla kadar bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürdü fakat eski ihtişamlı günlerine bir daha kavuşamadı.⁵⁵

1.2.2. Kutsal Kitaplarda Kale-i Şarkat

İncil'de Nuh tufanından sonra Hz. Nuh'un oğulları çeşitli dillere ve uluslarında da çeşitli boylara bölündüler.⁵⁶ Hz. Nuh'un oğlu Ham'ın birçok oğlu oldu. Ham'ın oğullarından Kûş'un Nemrut adında bir oğlu oldu. *“İlkin Şinar topraklarında Babil, Ereğ, Akat, Kalne kentlerinde krallık yaptı. Sonra Asur'a giderek Ninova, Rehovot-İr, Kalah kentlerini ve Ninova 'yla önemli bir kent olan Kalah arasında Resen'i kurdu.”*⁵⁷

⁵⁵ Joshua J. Mark, “Ashur”, **World History Encyclopedia**, June 30, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.ancient.eu/ashur>, 13.01.2021.

⁵⁶ İncil, Yaratılış 10

⁵⁷ İncil, Yaratılış 10/6-12

1.2.3. Kale-i Şarkat'ta Kazıların Başlaması

1910 tarihli Musul Salnamesi'nde 1904 yılından beri Almanların Şarkat dahilinde kazılar gerçekleştirdiği ve buradan çıkartılan eserlerin Almanya'ya değil Müze-i Hümâyün'a götürüldüğünden bahsedilmektedir.⁵⁸ Bu bölgede sadece Almanların değil İngilizlerin de kazı yaptığını görmekteyiz. Austen Henry Layard 1845-1847 yılları arasında burada kazılar yapmıştır.

1.3. Koyuncuk Tepesi (Ninive- Ninevâ)

1.3.1. Koyuncuk Tepesi'nin Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Koyuncuk ve Nebi Yunus olarak adlandırılan günümüzde Musul şehri ile çevrelenen Ninive şehri, Dicle Nehri'nin doğu kıyısında yer almaktadır. Bu şehrin kuruluş tarihi M.Ö. 5000lerin ortalarına tekabül eder. İsmi Tanrıça Nin'den (İştar'dan) geldiği kabul edilmiştir ve M.Ö. 3000-2000 yılına tarihlenen çivi yazılı tabletlerde adına Ninuwa olarak rastlanmaktadır.⁵⁹ Ninive şehri önemli ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunmaktaydı. Akdeniz ile Hint Okyanusu arasındaki büyük karayolu üzerinde merkezi bir konuma sahip olan ve böylece Doğu ile Batı'yı birleştiren Ninive'nin Dicle Nehri'nin koluna olan yakınlığı dolayısıyla da bu şehrin toprakları tarıma elverişliydi. MÖ 9. Yüzyıldan 7. Yüzyıla kadar Eski Asur İmparatorluğu'nun başkentliğini yapmıştır.⁶⁰

⁵⁸ Zeynep Çelik, "İmparatorluğun Mirası: Geç Osmanlı Devrinde Eski Eserlerin Algılanması", **Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914**, Ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, İstanbul, Salt, 2011, s. 459.

⁵⁹ Birsal Küçükşipahioğlu, "Ninevâ", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 33. Cilt, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 136.

⁶⁰ New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

F. 6 Dicle Nehri ile Musul Karşısında Olan Ninova Harabelerini Gösteren Fotoğraf (Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Albüm 90801/11.)

Asur Kralı II. Aşurnasirpal tarafından yeniden kurulan ve başkent haline getirilen bu şehir sonradan başkentin Dur-Şarrukin'e yerleşmesi üzerine geri planda kalmıştır. Fakat Asur Kralı Sanherib geldikten sonra bu şehir tekrardan başkent yapılmış ve şehir canlanmıştır. Şehirde sulama kanalları, bağ ve bahçeler yapılmıştır.⁶¹

Ninive iki büyük höyükten oluşmaktadır. Bunlar Koyuncuk ve Nebi Yunus'tur. 1990 yılında Nebi Yunus'ta yapılan Irak kazılarında bir sarayın girişi gibi gözükten bir dizi büyük Yeni Asur devri heykeli ortaya çıkmıştır.⁶²

⁶¹ Küçüksipahioğlu, a.g.e., s. 136.

⁶² New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

F. 7 Musul Köprüsü ve Karşısında Gözüken Ninova ve Hz. Yunus (A.S.)'Un Camii ve Kabrini Gösteren Fotoğraf (Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Albüm 90801/12.)

Nebi Yunus höyüğü ise Ninova'daki ikinci höyüktür. Sanherib tarafından bırakılan metinlere göre burası Ninova'nın cephaneliği görevini görmekteydi. Bu bölgede bulunan kalıntılara göre ise buranın bir cephane kompleksinin bir parçası olduğu kanıtlanmıştır.⁶³

Kerbela'yı da içine alan Bâbil Ninevâsı adı verilen bir Ninevâ daha bulunmaktadır. Hz. Hüseyin Kûfe'ye giderken Ninevâ'da konaklamıştır. Hz. Hüseyin'in torunu İmam Zeyd b. Ali'nin şehit edilmesinden sonra naaşı Ninevâ'da defnedilmiştir.⁶⁴

⁶³ New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

⁶⁴ Küçüksipahioğlu, a.g.e., s. 137.

1.3.2. Kutsal Kitaplarda Koyuncuk Tepesi

İncil’de Ninive’den ilk olarak Yaratılış 10:11’de bahsedilir. Nuh’un oğullarının Tufan’dan sonra birçok oğlu oldu. Nuh’un oğlu olan Ham’ın oğlu Kûş’un Nemrut adında bir oğlu oldu. “Nemrut ilk olarak Şinar topraklarında, Babil, Ereğ, Akat, Kalne kentlerinde krallık yaptı. Sonra Asur’a giderek Ninova, Rehovot-İr, Kalah kentlerini ve Ninova’yla önemli bir kent olan Kalah arasında Resen’i kurdu.”⁶⁵ Ayrıca İncil’de Yunus Peygamberin balığın karnından kaçtıktan sonra vaaz ettiği yer olarak geçmektedir.⁶⁶

Aynı zamanda Tevrat’ta Yunus bahsinde Ninova’dan bahsedilir. “RAB Yunus’a ikinci kez şöyle seslendi: “Kalk, Ninova’ya, o büyük kente git ve sana söyleyeceklerimi halka bildir.” Yunus RAB’bin sözü uyarınca kalkıp Ninova’ya gitti. Ninova öyle büyük bir kentti ki, ancak üç günde dolaşılabilirdi. Yunus kente girip dolaşmaya başladı. Bir gün geçince, “Kırk gün sonra Ninova yıkılacak!” diye ilan etti. Ninova halkı Tanrı’ya inandı. Oruç ilan ederek büyüğünden küçüğüne hepsi çula sarındı. Ninova Kralı olanları duyunca, tahtından kalkıp kaftanını çıkardı; çula sarınarak küle oturdu. Ardından Ninova’da şu buyruğu yayımladı: “Kral ve soyluların buyruğudur: Hiçbir insan ya da hayvan -ister sığır, ister davar olsun- ağzına bir şey koymayacak, otlamayacak, içmeyecek. Bütün insanlar ve hayvanlar çula sarınsın. Herkes var gücüyle yakararak kötü yoldan, zorbalıktan vazgeçsin. Belki o zaman Tanrı fikrini değiştirip bize acır, kızgın öfkesinden döner de yok olmayız.” Tanrı Ninovalıların yaptıklarını, kötü yoldan döndüklerini görünce, onlara acıdı, yapacağını söylediği kötülükten vazgeçti.”⁶⁷

Tevrat’ta Nahum kitabında da Ninive’den bahsedilir. Nahum İsraililer’in düşmanı Asur’un başkenti Ninive’nin düşüşünü önceden bildirir. Ninive’nin M.Ö. 612’de yıkılması Tanrı’nın acımasız ve gururlu bir ulusu yargılaması olarak görülmüştür. Bununla ilgili Tanrı Yahudalıları müjdelemiştir. “Ey Yahudalılar,

⁶⁵ İncil, Yaratılış 10:10-11-12

⁶⁶ New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

⁶⁷ Tevrat, Yunus 3:1-10

bayramlarını kutlayın, Adak sözünüzü yerine getirin. O kötü ulusun istilasına uğramayacaksınız bir daha. Çünkü o büsbütün yok edildi.”⁶⁸ Bu şehrin ahlaksızlığıyla ünlü olduğundan bahsedilir. *“Her şey o alımlı, büyücü fahişenin sınırsız ahlaksızlığından oldu. Fahişeliğiyle ulusları, büyüleriyile halkları kendisine tutsak etti.*”⁶⁹ Bu yüzden de Tanrı bu şehrin yıkılacağını müjdelemiştir. (tevratta böyle böyle oldu diye anlat, alıntı yapma)

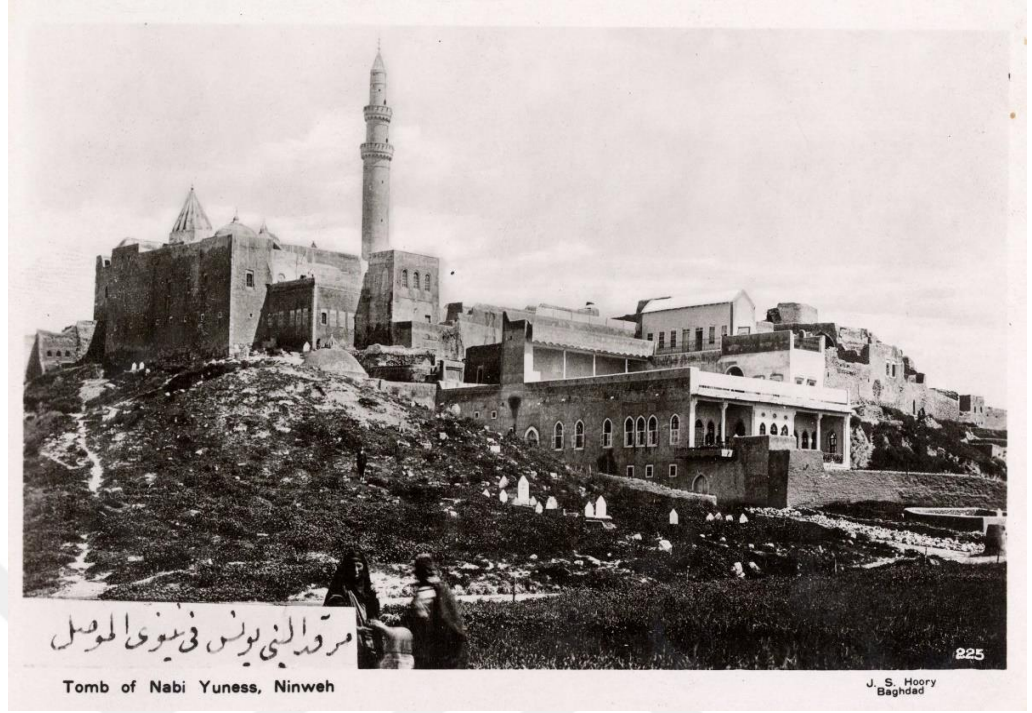
İslam kaynaklarında Ashâb-ı Kehf’in uyuduğu mağaranın Ninivâ civarında olduğuna dair rivayetlere rastlanmaktadır. Hemen hemen bütün eserler bu şehirden Yûnus b. Mettâ’nın şehri diye bahsetmektedir. Kaynaklarda Hz. Yûnus Ninevâ halkına peygamber olarak gönderilmiş ve onları putperestlikten vazgeçmelerini söylemiştir, yaptıkları hatadan dönmeyince Hz. Yûnus bırakıp gitmiştir. Ardından Ninevâlılar hatalarını anlayıp tövbe etmişler ve Hz. Yûnus’un peygamberliğine inanmışlardır. Peygamberimiz Hz. Muhammed hicretten önce İslam’a davet için gittiği Tâif’te gördüğü işkence üzerine bir bağa sığınmıştı ve burada kendisine Addâs isimli bir Hristiyan köle bir tabak üzüm sunmuştur. Addâs’a nereli olduğunu soran Hz. Muhammed Ninevâ cevabını almıştır. Bunun üzerine “Yûnus b. Metta’nın memleketi Ninevâ mı? O benim kardeşimdir. O peygamberdi; ben de peygamberim” demiştir.

İslam seyyahlarından İbn Cübeyr ve İbn Batutta da buraya gelmişlerdir. Seyahatnamelerinde şehrin çevresindeki sur kalıntılarını, cami ve diğer binaları anlatmışlardır. Aynı zamanda Ninevâ halkının tövbelerinin kabul edildiği Tellüttevbe (Tellüyûnus) tepesinden de bahsetmişlerdir. Bir inanışa göre Cuma günleri halkın Yûnus peygamberin kabrinin de bulunduğu bu tepeyi ziyaret ettikleri bahsedilmektedir. Yine kaynaklarda onun hatırasına yapılmış bir manastırdan da söz edilmektedir.⁷⁰

⁶⁸ İncil, Nahum 1:15

⁶⁹ İncil, Nahum 3:4

⁷⁰ Küçüksipahioğlu, a.g.e., s. 136

F. 8 Ninova’da Bulunan Nebi Yunus Türbesi (Kaynak: Nebi Yunus Türbesi, Salt Araştırma, (Çevrimiçi), <https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/90803>, 25.07.2022.)

1.3.3. Koyuncuk Tepesi’nin Yapıları

Şu an Bağdat Müzesi’nde sergilenen ve M.Ö. 3000’e tarihlenen en dikkat çeken nesne sakallı bir hükümdarın bronz kafasıdır. Bu eserin, ünlü Akkad kralı Sargon’u temsil ettiği düşünülmektedir. Fakat bazıları bu heykelde kullanılan parlak teknik ve özenle modellenmiş özellikleri nedeniyle Akkad döneminin daha geç bir aşamasına tarihlendiğini düşünmektedirler. Eğer öyleyse Kral Naram-Sin’i temsil ediyor olabilir.

Ninive üzerinde büyük katkıları olan ve aslında orayı şehir yapan kişi Sanherib’ti. Şehre yeni sokaklar ve meydanlar kazandırmıştır. Rakipsiz saray adı verilen bir yapı inşa ettirmiştir. Bu saray en az 80 odadan oluşmaktaydı.⁷¹ Bu sarayın içerisinde devasa heykeller, devasa kabartmalar ve Asur tarihini anlatan kabartmalar

⁷¹ Max Mallowan, "Nineveh", **Encyclopedia Britannica**, 3 Apr. 2020, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/place/Nineveh-ancient-city-Iraq>, 10.04.2021.

vardı. Şehrin surları ise 15 büyük kapıya sahipti. Ninive'ye su getiren sistem 18 kanaldan oluşmaktaydı ve tepelerden Ninive'ye su getirmiştir.⁷²

Asurbanipal M.Ö. 7.yüzyılda Ninive'nin kuzeybatısında yeni bir saray inşa ettirmiştir. Büyük bir kütüphane kurmuş ve katiplerine ülke çapında eski metinleri toplamalarını ve kopyalamalarını emretmiştir. Böylece Asurbanipal'in koleksiyonu 20.000'den fazla tablet veya tablet parçasından oluşan bir koleksiyonu içermektedir.⁷³ Koleksiyonu içerisinde bulunan edebi türler arasında kelime listeleri, iki dilli kelime dağarcığı, tıbbi teşhisler, astrolojik metinler, Enuma Eliş ve Gılgamış Destanı gibi ünlü mitolojik edebiyat eserleri de bulunmaktaydı.⁷⁴

F. 9 Ninova Sanherib Sarayı'ndaki Kabartmaları Gösteren Fotoğraf (Kaynak: "Ninova Sanherib Sarayı'ndaki Kabartmalar", Salt Araştırma, (Çevrimiçi), <https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/84771>, 03.08.2022.)

⁷² New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

⁷³ Max Mallowan, "Nineveh", **Encyclopedia Britannica**, 3 Apr. 2020, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/place/Nineveh-ancient-city-Iraq>, 10.04.2021.

⁷⁴ New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

Ancak Asurbanipal'ın ölümünden on dört yıl sonra Ninive hiçbir zaman toparlanamayacağı bir yenilgiye uğradı. Babilliler, İskitler ve Medler tarafından yağmalandı.

Ninive'nin batı kesiminde beş kapısı vardı. Kuzey kesiminde ise üç kapısı vardı bunlar Adad, Nergal ve Sin'di. Nergal Kapısı'nda Sanherib'e atfedilen iki kanatlı taş boğa heykel yeniden inşa edilmiştir. Irak'ta Eski Eserler Dairesi tarafından yanına bir müze inşa edilmiştir. Irak Eski Eserler Dairesi adına Iraklı arkeolog Tarık Madhloum tarafından kazılan Şamaş Kapısı çamurdan ve Sanherib damgasını taşıyan pişmiş tuğlalardan inşa edilmiştir. Giriş kapısının iç tarafındaki kabaca oyulmuş levhalar bir kulenin yanmasını tasvir ediyordu. Bu oymaların Ninive'nin düşüşünü temsil etmesi olasıdır. Kapının iç planı Austen Henry Layard ve Hormuzd Rassam tarafından keşfedilen oyulmamış dikey levhalarla kaplı altı büyük odayı içermekteydi.⁷⁵

1.3.4. Koyuncuk Tepesi'nde Kazıların Başlaması

Nineve'yi 1820 yılında ilk araştıran ve haritalandıran İngiliz arkeolog Claudius J. Rich idi.⁷⁶ Burada bulunan eserler British Museum'a gönderilmiştir. Bu eserler içerisinde silindir mühürler, çiviyazılı tabletler, süs eşyaları gibi pek çok buluntu vardı.⁷⁷ 19. Yüzyılda Musul'daki Fransız konsolosu olan Botta nehrin karşı kıyısındaki höyükleri de kazmaya başladı. Bu kazılar neticesinde II. Sargon'un kraliyet sarayı ortaya çıktı.⁷⁸ Botta 1843- 1846 yılları arasında kazılarını sürdürdü. Botta, Asur topraklarında kazıları ilk bilimsel arkeoloji faaliyetlerini gerçekleştiren kişi denilebilir fakat Botta bunun için Osmanlı devletinden izin almamıştır.⁷⁹ Buldukları arasında süslü kapıları olan avlular, görkemli koridorlar, üç bölüklü harem

⁷⁵ Max Mallowan, "Nineveh", **Encyclopedia Britannica**, 3 Apr. 2020, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/place/Nineveh-ancient-city-Iraq>, 10.04.2021.

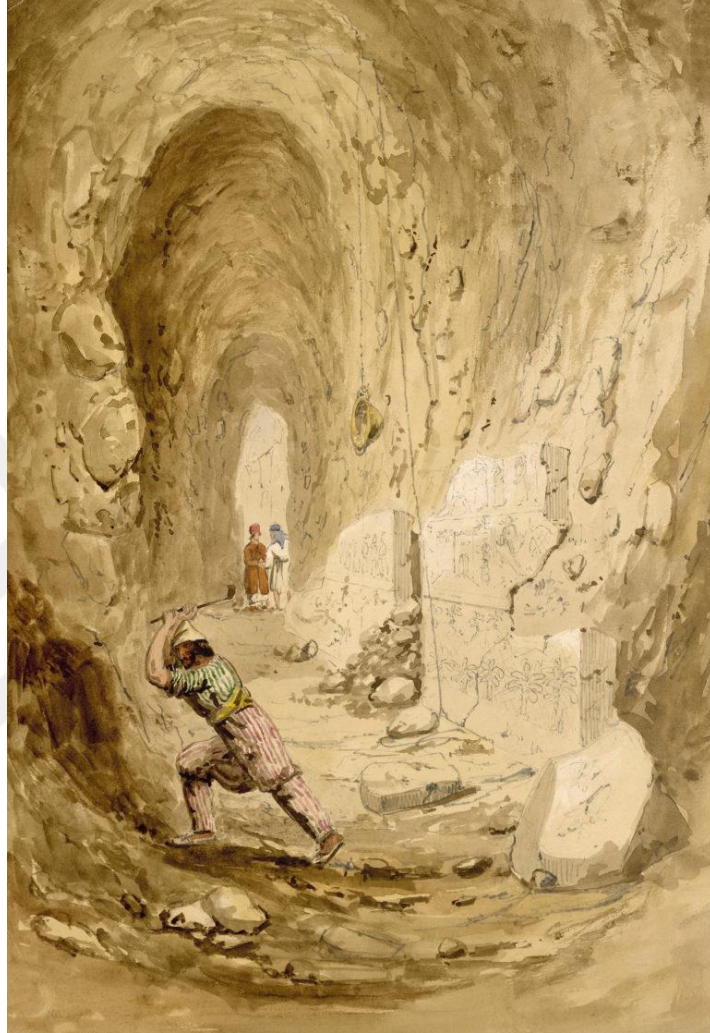
⁷⁶ A.e.

⁷⁷ Köroğlu, a.g.e., s.27-28.

⁷⁸ New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021., Ceram, a.g.e., s. 184-185.

⁷⁹ Bahrani, a.g.e., s. 133-134.

ve bir teraslı kule çıktı.⁸⁰ Botta bu eserleri salları vasıtasıyla taşıırken kimi zaman başarılı olamadı, salları ve eserler sulara gömüldü.

R. 3 Ninova'daki Kazıları Gösteren Bir Resim (Kaynak: Frederick Charles Cooper, 1850.)

1847 yılında İngiliz Austen Henry Layard bu bölgede kazılara başladı, 1849 yılında Koyuncuk höyüğünde önceden Botta'nın da kazdığı fakat bir şey bulamadığı o tepeyi tekrardan kazmaya başladı. Sanherib'in "Rakipsiz Saray"ını keşfetti.⁸¹ Bir salon ve iki yanında kanatlı hayvanlar bulunan bir kapı buldu.⁸² Layard burada ayrıca resimler, kabartmalar, heykeller, mozaikler buldu. Meşhur ölüm halindeki dişi aslan

⁸⁰ Ceram, a.g.e., s. 185-186.

⁸¹ Köroğlu, a.g.e., s.29.

⁸² Ceram, a.g.e., s. 220.

kabartması da Koyuncuk'ta bulunmuştur.⁸³ Çıkan eserleri British Museum'a göndermiştir. Ayrıca içerisinde 22.000 tabletin bulunduğu Asurbanipal Kütüphanesini keşfetmiştir.⁸⁴

F. 10 Ninova Şehri'nden Çıkan Asurlulara Ait Bir Kabartma Fotoğrafı (Kaynak: "Ninova Şehri'nden Çıkan Asurlulara Ait Bir Kabartma", Salt Araştırma, (Çevrimiçi), <https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/89597> 28.07.2022.)

Hormuzd Rassam 1852'de aynı bölgede çalışmaya devam etti. 1929-1932 yılları arasında R. Campbell Thompson, British Museum adına Nabu (Nebo) tapınağını kazdı ve II. Aşurnasirpal'in sarayının yerini keşfetti.

Ardından Felix Jones 1854 yılında Rich'in yaptığı çalışmayı tamamlayıp yayınlamıştır. O dönemden bu yana birçok kişi tarafından bu bölgede kazılar yapıldı.⁸⁵

Koyuncuk höyüğü 20. Yüzyılın başında Leonard William King ve ekibi tarafından tekrar kazıldı.⁸⁶ 1927'de Campbell Thompson ve başkanlığındaki ekip Nebi

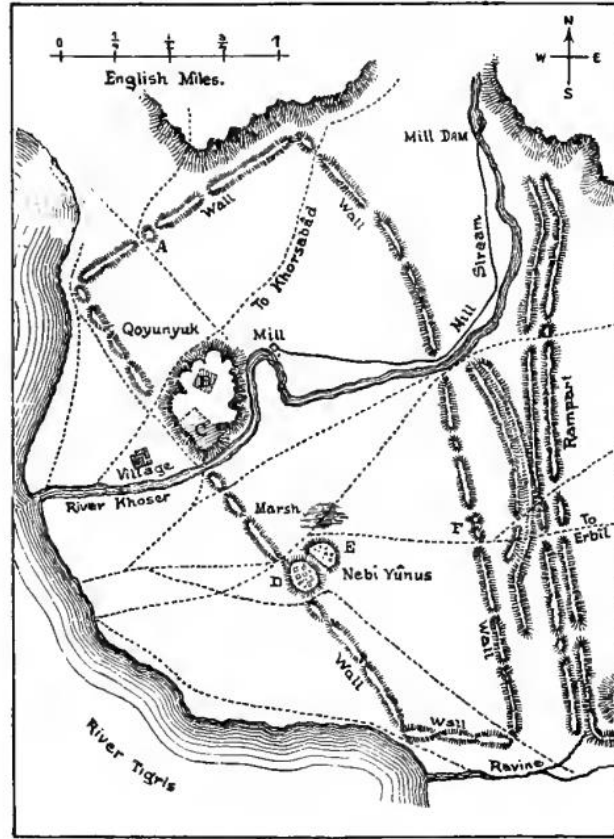
⁸³ A.e., s. 221.

⁸⁴ New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

⁸⁵ Max Mallowan, "Nineveh", **Encyclopedia Britannica**, 3 Apr. 2020, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/place/Nineveh-ancient-city-Iraq>, 10.04.2021.

⁸⁶ New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

Yunus höyüğünü kazmışlardır. Ardından 1931-32 yıllarında da Sir Max Mallowan, Thompson'ın ilk kez Koyuncuk tepesinde kazılar yaptı.⁸⁷

R. 4 Ninova Harabelerini Gösteren Bir Plan (Kaynak: Hilprecht, a.g.e., s. 195.)

II. Dünya Savaşından sonra da burada Iraklı arkeologlar tarafından kazılar yapılmıştır. 1981 yılında California Üniversitesi'nden İngiliz arkeolog ve asurolog David Stronach bu bölgeyi ziyaret etmiştir. 1987-1990 yılları arasında da burada birçok araştırma ve kazı gerçekleştirmiştir.

⁸⁷ Max Mallowan, "Nineveh", *Encyclopedia Britannica*, 3 Apr. 2020, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/place/Nineveh-ancient-city-Iraq>, 10.04.2021.

Koyuncuk'un güneybatı köşesinin yakınında ise 1990 yılında Asur sonrası kalıntıların bulunduğu bir alan bulunmuştur. 1990 yılından itibaren bu kalıntılar ciddi hasarlar almıştır ve yağmalanmıştır.⁸⁸

1.4. Tello (Girsu)

1.4.1. Tello'nun Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

İlk ismi Girsu olan Tello, Irak'ın güneydoğusunda Dicle ve Fırat nehirlerinin ortasında yer alan bir şehirdi ve Sümerlerin önemli başkentlerinden biriydi.⁸⁹ Bu şehir, Gudea zamanında İkinci Lagaş Hanedanlığı döneminde Lagaş Krallığına başkentlik yapmıştır. Sonrasında önemini kaybetse de dini merkez olmaya devam etmiştir. III. Ur döneminde ise önemli bir idari merkez konumundaydı.⁹⁰

1.4.2. Tello'da Kazıların Başlaması

Bu bölgede 1877-1933 yılları arasında Fransızlar tarafından kazılan bu bölgeyi Fransızların seçme sebebi bu bölgede bir sürü Gudea heykeli olduğundan dolayıdır.⁹¹ Bir Fransız konsolosu olan Ernest De Sarzec (1832-1901) 1880 yılında Tello'da bir heykel buldu.⁹² Kazılar ile alakalı ulaşılabilen en erken tarihli arşiv belgesi 1310/1893 tarihli arşiv belgesidir. Bu kazılara komiser olarak Bedri Bey görevlendirilmiştir.⁹³ Diğer bir belgede ise bulunan on üç sandık âsârın Müze-i Hümayun memurlarından

⁸⁸ New World Encyclopedia, (Çevrimiçi), <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, 10.04.2021.

⁸⁹ British Museum, (çevrimiçi), <https://www.britishmuseum.org/our-work/international/iraq-scheme/tello> 15.02.2022.

⁹⁰ "Girsu", Wikipedia, (çevrimiçi), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Girsu> 15.02.2022.

⁹¹ Koroğlu, a.g.e., s.32.

⁹² Ceram, a.g.e., s. 230.

⁹³ BOA.MF.MKT.161/64

Bedri Bey'e teslim edilmesi talep edilmiştir.⁹⁴ Arşiv belgelerinden bu bölgeyle ilgili daha fazla bilgiye ulaşılamamıştır.

1.5. Korsabad- Horsabâd (Dûr-Sarrukin)

1.5.1. Horsabad'ın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Günümüzde Horsabad olarak adlandırılan Dûr-Şarrukin, Ninive'nin 24 km kuzeyinde, Khosr Nehri üzerinde olan bir bölgede Asur imparatoru II. Sargon tarafından inşa edilmiştir.⁹⁵ M.Ö. 722-705 yılları arasında Asur İmparatorluğu'nun başkentlik yapmıştır. Horsabad, kelime anlamı olarak "Sargon'un Kalesi" anlamına gelmektedir. II. Sargon M.Ö. 717 yılında sarayının inşasına başladı ve bu inşaat 10 yıl sürdü. M.Ö. 705 yılında savaşta öldükten sonra halk, II. Sargon'un tanrıların en çok yardımına ihtiyaç duyduğu anda yardım etmemeleri ve onu terk etmeleri için korkunç bir günah işlediği sonucuna vardılar⁹⁶. Bu kötü bir alamet olarak düşünüldü ve bunun sonucunda şehir kullanılmadı veya terk edildi.⁹⁷

Asur şehri, yeni inşa edilen Kalhu (Nimrud) şehrine taşınana kadar Asur İmparatorluğu'nun başkentiydi. Bu şehir ilk olarak I.Salmanasar zamanında inşa edilmişti, fakat zaman içerisinde harap bir hale gelmişti. II.Aşurnasirpal bu şehri yeniledi, tapınağı yeniden inşa etti ve yeni bir saray inşa ettirdi. M.Ö. 879'da başkenti bu şehre taşıdı. Dur-Şarrukin'de II.Sargon ile bağlantılı olduğu ve bu yüzden lekелendiği düşünüldü, bunu sebep göstererek bu şehri terk ettiler. Oğlu Sanherib ise başkenti Ninive'ye taşıdı. Taşınabilecek şeyler Dur-Şarrukin'den Ninive'ye taşındı. Bazı bilim adamları bu şehirde sonradan yaşamın devam ettiğini savunurken bazı bilim

⁹⁴ BOA.MF.MKT.879/14

⁹⁵ Bülent Genç, "Khorsabad/ Dûr-Şarrukin Kazısı ve Asar-ı Atika asalarına Etkisi", **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, Sayı:25, 2021, s.121.

⁹⁶ Joshua J. Mark, "Dur-Sharrukin", **World History Encyclopedia**, July 5, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.ancient.eu/Dur-Sharrukin>, 12.01.2021.

⁹⁷ Genç, **a.g.e.**, s.121.

adamları da buranın Ninive'ye taşındıktan sonra tamamen boşaldığını savunmaktadır. Dur- Şarrukin şehri, Asur İmparatorluğu'nun M.Ö. 612'de yıkılmasının ardından bölgeyi ele geçiren Persler, Medler, Babilliler ve diğerlerinin yaktığı yangınları neticesinde çöktü. Zamanla kalıntılar kumlara gömüldü ve şehir unutuldu. Burada Korsabad adında yeni bir şehir kuruldu.⁹⁸

1.5.2. Horsabad'ın Yapıları

Avusturyalı İngiliz Tarihçi ve Asurbilimci olan Gwendolyn Leick (1951-), burada 7 kapı bulunduğunu ve her kapının bir tanrıya adandığından bahsetmiştir. Ayrıca ayrı bir yerde "Rakipsiz Saray" (Palace without Rival) olarak adlandırılan kompleks bir yapı da bulunmaktaydı. Kazı yapan Fransızlara göre bu yapı 3 avlu etrafında çevrelenen 210 odadan oluşmaktaydı. Sarayın duvarları Asur ordusunun kazandığı zaferlerini ve II. Sargon'un yaptıklarını gösteren kabartma levhalarla kaplıydı. Dur-Şarrukin'de birkaç kutsal alan vardı, bunlardan en önemlisi ise sırlı çinilerle süslenen tanrı Nabu'ya ithaf edilendir. Ayrıca, Dur-Şarrukin'de büyük bir ziggurat vardı ve bu zigguratın etrafını sarmalayan bir merdiven dolaşmaktaydı. Dört kattan oluşmaktaydı ve her bir kat farklı bir renge boyanmıştı.⁹⁹

Horsabad sitadelinin¹⁰⁰ (A) kapısında bulunan lamaşşular¹⁰¹ bu bölgede bulunan önemli eserlerdendir. Aslan veya boğa ayaklı, boğa gövdeli, kanatlı ve insan başlı heykellerden oluşan bu heykeller, Assur sarayının girişine konulmuşlardı. Bu lamaşşular sallarla Dicle üzerinden Basra Körfezine taşınmışlardır. Fakat kimi zaman bu salları batmış ve eserler suların derinliklerine gömülmüşlerdir.¹⁰²

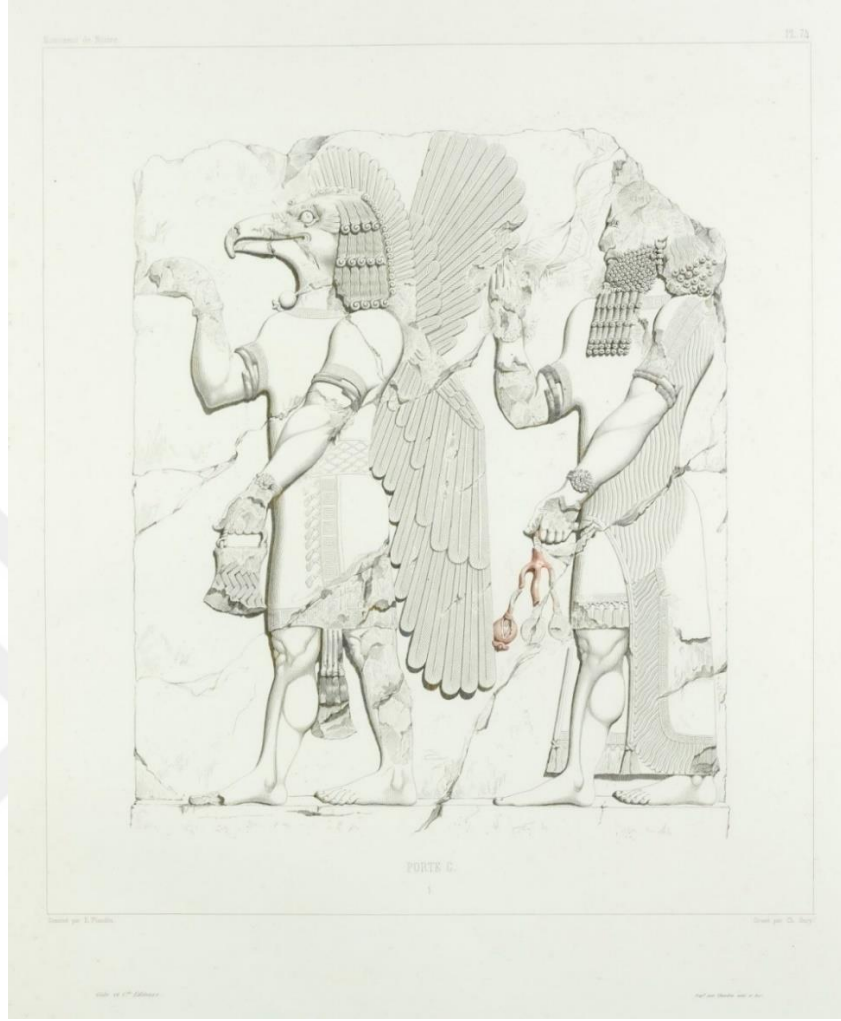
⁹⁸ Joshua J. Mark, "Dur-Sharrukin", **World History Encyclopedia**, July 5, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.ancient.eu/Dur-Sharrukin>, 12.01.2021.

⁹⁹ Joshua J. Mark, "Dur-Sharrukin", **World History Encyclopedia**, July 5, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.ancient.eu/Dur-Sharrukin>, 12.01.2021.

¹⁰⁰ Sitadel: Surlarla çevrili ve savaş gibi zamanlarda koruma amaçlı da kullanılabilen yukarı şehir. İç kale de denilebilir.

¹⁰¹ İnsan kafasına sahip, boğa/aslan gövdeli, kuş kanatlarına sahip Asur tanrı heykellerine denilmektedir.

¹⁰² Köroğlu, **a.g.e.**, s.28-29.

R. 6 Horsabad'da II. Sargon'un Sarayında G Kapısındaki Kabartmaları Gösteren Bir Resim (Kaynak: General Research Division, The New York Public Library. "Salle II. Porte G, 1" , New York Public Library Digital Collections, (Çevrimiçi), <https://Digitalcollections.Nypl.Org/Items/510d47e2-7293-A3d9-E040-E00a18064a99>, 05.03.2022.)

1.5.3. Horsabad'da Kazıların Başlaması

Bu yerleşim yerinde 1843-44 yılından itibaren Louvre Müzesi adına Paul Emile Botta'nın (1802-1870) kazılara başlamasıyla birlikte burası tekrardan önem kazanmaya başladı.¹⁰³ Botta, burada II. Sargon'un sarayının büyük bir bölümünü ortaya çıkarmış ve 1847 yılında bu eserleri ülkesine taşımıştır. Daha sonra bu bölgede Viktor Place (1818-1875) adlı başka bir arkeolog daha kazı yapmıştır. Place, burada

¹⁰³ BOA.HR.SYS.2924/10.

1852-1854 yılları arasında kazı çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁰⁴ Bu arkeologlar keşfedilen yerlerin çizimini yapmaları için Eugene Flandin (1809-1889) ve Felix Thomas (1815-1875) gibi sanatçıları da yanlarında bulundurmaktaydılar.¹⁰⁵

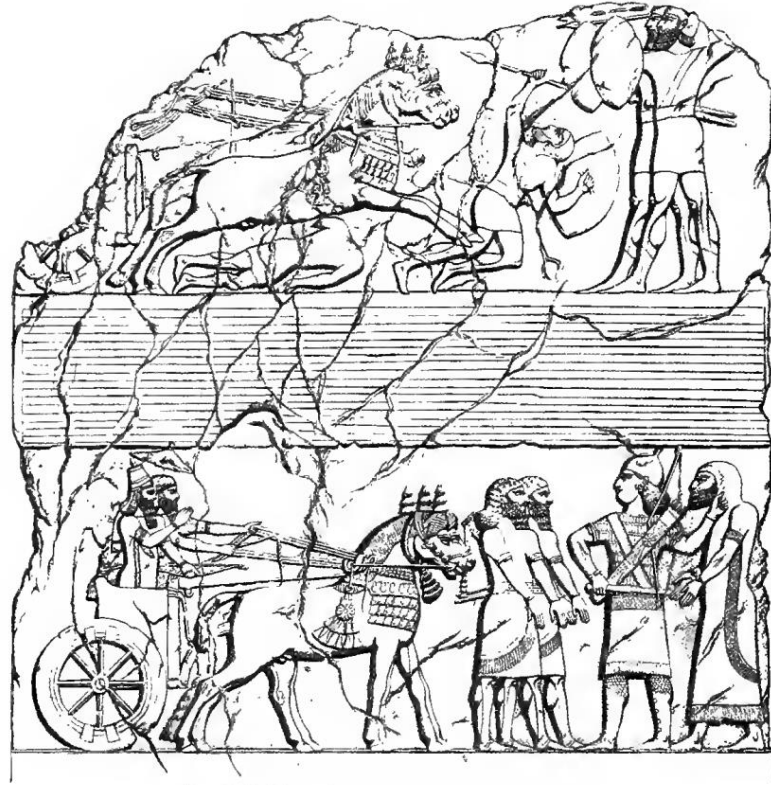
R. 7 Horsabad'daki Kalıntıları Gösteren Bir Resim (Kaynak: Felix Thomas, "Le Pacha De Mossoul Visitant Les Fouilles De Khorsabad", 1863.)

Horsabad'da birçok çivi yazılı tableti bulan kişinin Musul'un Fransız Konsolosu olan Paul Emile Botta olduğundan bahsedilmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Köroğlu, a.g.e., s.28.

¹⁰⁵ Joshua J. Mark, "Dur-Sharrukin", **World History Encyclopedia**, July 5, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.ancient.eu/Dur-Sharrukin>, 12.01.2021.

¹⁰⁶ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, Ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil, Ankara, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2012, s. 68.

Bas-Relief from the Palace of Sargon, Khorsabâd

R. 8 Horsabad'da Sargon'un Sarayındaki Kabartmaları Gösteren Bir Resim (Kaynak: Hilprecht, a.g.e., s.80.)

Bulunan eserler bugün British Museum, Louvre Museum, The Oriental Institute of Chicago ve Irak'ta bulunan Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Kazılar 20.yüzyılın ortalarına kadar devam etti. 1928-1935 yılları arasında Oriental Institute of Chicago buradaki çalışmaları yönetti. 1950li yıllarda Irak Eski Eserler Dairesi buradaki kazıları devraldı. Fakat Dur-Şarrukin'de bölgedeki silahlı çatışmalardan kaynaklı daha fazla kazı çalışması yapılamadı.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Joshua J. Mark, "Dur-Sharrukin", **World History Encyclopedia**, July 5, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.ancient.eu/Dur-Sharrukin>, 12.01.2021.

Ayrıca bununla ilgili Toronto menşeli "The Star" gazetesinin de 8 Mart 2015 tarihli "Iraq probes reports of ancient site destruction" yazısı mevcuttur. Bu haberde Irak hükümetinin Irak'ın kuzeyinde bulunan Horsabad antik kentinde IŞİD tarafından saldırıya uğradığının araştırıldığı, Musul'dan bir yetkilinin saldırıların çok sayıda tanığı göstererek Horsabad bölgesini yıkmaya başladığını söylemiştir. 3000 yaşındaki Nimrud'u yerle bir eden ve 2000 yaşındaki Hatra'yı da buldozerle yıkan IŞİD ayrıca Musul Kütüphanesi ve Musul Üniversitesi'nden pek çok nadir el yazması da dahil olmak üzere yüzlerce kitabı yaktığından bahsedilmektedir. Ayrıca bkz. <https://www.thestar.com/news/world/2015/03/08/ancient-site-khorsabad-attacked-by-islamic-state-reports.html> 13.01.2021

İKİNCİ BÖLÜM

1840-1924 YILLARI ARASINDA MUSUL VİLAYETİNDE KAZI YAPAN DEVLETLER VE ARKEOLOGLAR

Musul vilayetinin farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması onun bu medeniyetlerin bıraktığı mirasa da sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu miras zamanla diğer devletlerin de ilgisini çekmiş ve bu bölgeye keşif ve kazı yapmak için çeşitli devletler gelmeye başlamışlardır. Musul'daki bazı alanların kutsal kitaplarda geçmesi devletlerin bu bölgede kazı yapma sebeplerinden biri olmuştur.¹⁰⁸ Fransız İhtilali'nden sonra devletlerde sömürgecilik anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte devletler sömürge arayışına girmişlerdir. Osmanlının girdiği savaşlar neticesinde yaşadığı toprak kayıpları, yapılan antlaşmalar Batılılar nezdinde Osmanlı'yı sömürge anlamında cazibe merkezi haline getirmiştir.

II. Abdülhamid'in büyük devletler arasında rekabeti körükleyen bir dış politika anlayışı olduğu bilinmekteydi. Hatta bu konuyla alakalı II. Abdülhamid'in başkâtibi olan Tahsin Paşa bu konu hakkında şöyle söylemekteydi:

“Rusya'yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya'ya dayanmak, Avusturya'nın gözünün Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün mertebe hoş geçinmek...”¹⁰⁹

¹⁰⁸ Bu “Kutsal Kitap Arkeolojisi” adı verilen bir alanı oluşturmuştur. Ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte kendi kökenlerini arama ehemmiyet kazanmış ve bu doğrultuda Kutsal Kitap'ta geçen yerler bulunulmaya çalışılmıştır, bulunan bu yerleri kendi kökenleriyle bağdaştırmaya çalışmışlardır.

¹⁰⁹ Vahdettin Engin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, 6.bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2017, s.29.

II. Abdülhamid İngiltere ve Almanya'nın dikkatini Ortadoğu'daki petrol yataklarına çektiğini fark etmiş ve onlar arasında bir rekabet ortamı oluşturdu.¹¹⁰ Bu ortam sayesinde tek bir devletin o bölgede güçlü bir şekilde hâkim olmasını engellemiş oldu.

İngilizler Ortadoğu'da Arap halkını halifeliğin onlarda olması gerektiği üzerine kışkırtarak o bölgede iç karışıklık yapmaya çalışmıştır.¹¹¹ II. Abdülhamid'de bu kışkırtmalara karşılık Arap şeyhlerine hediyeler vermiştir. Aynı zamanda Musul'un bulunduğu bölgeyi Hazine-i Hassa'ya alarak kendi şahsi malı yapmıştır.¹¹² Böylelikle bir nevi o bölgeyi korumaya çalışmıştır.

2.1. 1840-1924 Yılları Arasında Musul Vilayetinde Kazı Yapan Devletler

2.1.1. Almanya

Osmanlı'nın Almanya ile ilişkisinin diğer devletlere nazaran dostluk içerisinde ilerlediği söylenebilir. Bunu Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesinden çıkarabilmek mümkündür. Almanlar bu demiryolunu kendi emellerini gerçekleştirmek için kullanmak istiyorlardı. Bu, sömürgeci anlayışı benimseyen İngiltere ve Fransa gibi devletleri rahatsız etmiş ve Almanların bu demiryolu hattına karşı çıkmışlardır.¹¹³ Almanya için Basra körfezi ve Mezopotamya kendilerinin hammadde ve petrol ihtiyacını karşılayabileceği için önemliydi.¹¹⁴ Bu demiryolunun inşa edilmesi sadece Almanlar için değil Osmanlı için de önemliydi. Demiryolunun 20 km çevresindeki maden yataklarının bulunması ve işletilmesi hakkı verilen Almanlara

¹¹⁰ A.e., s. 40-41.

¹¹¹ A.e., s.40-41.

¹¹² A.e., s.42.

¹¹³ Altan Alperen, "Bağdat Demiryolu: Siyasal Sonuçları Olan Bir Türk-Alman Demiryolu Projesi", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C.7, No:19, Bahar 2018, s.1-2.

¹¹⁴ A.e., s.3.

buna ek olarak bu hat üzerinde bulunan güzergahlarda kazı çalışmaları yapma hakkı da verilmiştir.¹¹⁵

II.Abdülhamid'in projesi olan bu demiryolunun inşa edilmesi Osmanlı için ekonomik kalkınmayı ve sanayileşmeyi sağlayacaktı.¹¹⁶

Almanların bu bölgeye kazıya başlamaları 1315/1898 tarihine tekabül eder. 1898 yılında Alman Doğu Topluluğu'nu (Deutsche Orientgesellschaft) kuran Almanlar, Robert Koldewey başkanlığında Babil'de kazı çalışmalarına başlamışlardır.¹¹⁷ Arşiv belgelerine göre Kale-i Şarkat'ta Doktor Sahav ve Robert Koldewey tarafından yürütülen bu kazılarda¹¹⁸ Müze-i Hümâyun fahri memuru denetlemek için görev almıştır. Aynı yıl Bağdat Almanya Konsolosu ve refiki Koyuncuk'u, Dr. Leman ve Dr. Blek de Musul'u ziyaret etmişlerdir.¹¹⁹

Dr. Sahav, Koldewey ve Dr. Resahe'den oluşan ekip Babil tarafında 1316/1898 yılından itibaren kazı yapmaya başlamışlardır. 1341/1923 yılına kadar Babil'de kazı çalışması yapmışlardır. Almanların kazdığı tek bölge burası değildi, Kale-i Şarkat'taki kazılar da 1315/1898 tarihinde başlamış yine aynı şekilde 1341/1923 yılına kadar devam etmiştir. Kale-i Şarkat kazılarında 1320/1902 yılından itibaren Leopold Messerschmidt görev yapmıştır. Ardından bu görevi Walter Andrae ile yürütmüşlerdir.

Almanların yaptığı kazılarla ilgili Halil Edhem'in hatıratında çıkan eserlerin nakli konusunda anlaşmazlık çıktığını ve Almanların eserlerin yarı yarıya bölüşürülmesini istediğinden bahsedilmektedir. Bunun üzerine Halil Edhem, böyle bir madde varsa gösterin diyerek itiraz etmiş fakat hükümet tarafından Almanlara jest yapılmak istendiğinden yarı yarıya eserler paylaşılmıştır. Eserlerin ayrılmasında Bedri Bey görevlendirilmiş ve Almanların payına düşen eserlerin vapura yüklenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla eserler itilaf devletleri tarafından alınmış ve Lizbon'da

¹¹⁵ Hatice Palaz Erdemir; Halil Erdemir, "Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl:6, Sayı:XV, Eylül 2013, s. 274.

¹¹⁶ Alperen, **a.g.e.**, s.4.

¹¹⁷ Köroğlu, **a.g.e.**, s.32,-35.

¹¹⁸ BOA.İ.HUS.59/46

¹¹⁹ BOA.DH.ŞFR.221/19, İ.HR.358/45

senelerce açıkta kalmışlardır. 10 yıla yakın açıkta duran eserlerin bir kısmı Walter Andrae vasıtasıyla Berlin'e nakledilmiştir.¹²⁰

Bu kazılarda Müze-i Hümayun adına farklı komiserler kazıları denetlemek amacıyla görev yapmışlardır. Babil kazılarında Bedri Bey, Necip Bey, Abdurrezzak, İsmail Galib, Haydar Efendi kazı komiseri olarak görevlendirilmişlerdir. Kale-i Şarkat kazılarında ise Bedri Bey ve Abdulkadir isimli bir kazı komiserinin görev aldığına ulaşılmaktadır.¹²¹

2.1.2. İngiltere

Bağdat Demiryolunun Almanlara verilmesini Fransa ve İngiltere gibi devletler istemiyordu, Ortadoğu gibi petrol ve hammadde açısından zengin topraklarda sadece kendileri hüküm sürmek istiyorlardı. Demiryolu hattı imtiyazı Almanlara verilmişti fakat petrol bunun dışındaydı. 1901 yılında petrol hakkı İngiliz şirketine verilmiştir.¹²² II.Abdülhamid'in dış politika olarak büyük devletler arasındaki rekabeti körükleyici, barışçıl ve bazen de taviz verdiği bilinmektedir.¹²³

II. Abdülhamid İngiltere devletine dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunu da şu sözlerle dile getirmiştir: *"Büyük devletler arasında en fazla çekinilmesi icap eden İngilizlerdir."*¹²⁴

British Museum, Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde muhafaza edilen Austen Henry Layard'ın kişisel ve resmi yazışmaları şunu göstermektedir ki arkeoloji Osmanlı'nın bazı bölgelerinde istihbarat toplamak için bir araç olarak kullanılmıştır. İngilizlerin amacı hem bu bölgede bir yetkinlik kazanmak hem de doğal kaynakları elde etmek

¹²⁰ Bilal Aziz Yanıkoğlu, "Halil Edhem", **Halil Edhem Hâtıra Kitabı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, s. 63-64.

¹²¹ Koşay, **a.g.e.**, cilt II, s. 32.

¹²² Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, **"Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi (Filistin-Basra Körfezi-Kızıldeniz-Kuzey Afrika) Diplomatik Belgeler"**, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 20.

¹²³ Engin, **a.g.e.**, s.29.

¹²⁴ **A.e.**, s.26.

olmuştur.¹²⁵ Birinci Dünya Savaşı sırasında Süveyş bölgesinde yapılan arkeolojik alanların haritalandırma işlemlerinin giderlerinin Britanya Hükümeti istihbaratı tarafından karşılanması da arkeolojiyi bir araç olarak kullandıklarına işarettir.¹²⁶

İngilizlerin Bağdat'ta 1783 yılında *Doğu Hindistan Şirketi'ni* (*East India Company*) açmalarıyla birlikte üyelerinden Bağdat'ta bulunan yazılı tabletleri ve eserleri İngiltere'ye göndermelerini istemişlerdir. Herald Berc tarafından Babil kralına ait birçok eser British Museum'a gönderilmiştir.¹²⁷ Sonradan burası konsolosluk haline dönüşmüştür.¹²⁸ İngilizler ilk kazı çalışmalarına koleksiyoncu Claudius James Rich tarafından 1820 yılında Koyuncuk'ta başlamışlardır. Bu kazılarda silindir mühürler, çivi yazılı tabletler gibi eserler bulunmuş ve British Museum'a gönderilmiştir.¹²⁹ 1845-47 yılları arasında Austen Henry Layard, Nimrud, Koyuncuk ve Kale-i Şarkat'ta kazılar yapmıştır. 1851 yılında hastalandığı için bu kazıları Hormuzd Rassam ve Henry Rawlinson devralmıştır.¹³⁰

Kazıların devletler arasında bir yarışa sebep olduğu aşikârdır. Bunu Layard'ın Benjamin Austen'a yazdığı mektupta şu ifadelerinden görmekteyiz:

“... Fransızlar Nimrud keşiflerimiz konusunda alçakça bir kıskançlık gösterdi ve başıma çok iş açtı... Olmayacak, abes konularda hak iddia ediyorlar ... Ninive üzerinde hak iddia etmek istiyorlar.”¹³¹ Yine Layard'ın diplomat Straford Canning'e gönderdiği mektupta kazıların amacına dikkat çekmektedir: “Fransızların Horsabad'ı keşfinden önce Asur eski eserleri hiç tanınmazdı. Bu dikkate değer ülkenin tarihi dünya içerisinde bir boşluk oluşturmakta, ancak Yahudilerin tarihiyle olan bağlantısı, Asur krallarının adlarının vahiyle inmiş metinlerde geçiyor olması ve en uzak dönemlerde bile oynadıkları roller bu tarihi son derece ilginç kılmaktadır ...”

¹²⁵ Shawn Malley, “Layard Girişimi: Kraliçe Viktorya Döneminde Arkeoloji ve Mezopotamya'da Gayri Resmi Emperyalizm”, *Geçmişe Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, Ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, İstanbul, Salt, 2011, s. 100.

¹²⁶ Shaw, *a.g.e.*, s. 151.

¹²⁷ Halil Özşavlı, “İngilizlerin İşgal Ettikleri Topraklarda Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Savaş Sırasında Yurt Dışına Götürülen Tarihi Eserler”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:10, Sayı:XXIX, Mart 2017, s. 25.

¹²⁸ Köroğlu, *a.g.e.*, s.26.

¹²⁹ *A.e.*, s.27-28.

¹³⁰ *A.e.*, s.29.

¹³¹ Malley, *a.g.e.*, s. 108-109.

İngilizler ile ilgili ulaşılabilen arşiv belgelerine göre ilk olarak 1281/1865 yılında Babil Harabelerinde yaptığı kazılarla başlamışlardır.¹³² George Smith tarafından 1290/1874 yılında Koyuncuk'ta kazılara başlamıştır.¹³³ George Smith'in vefat etmesi üzerine buradaki kazı çalışmalarını 1294/1877 yılından itibaren İngiltere Müzesi adına Hormuzd Rassam devam ettirmiştir.¹³⁴ Rassam, İngiltere Müzesi adına sadece Koyuncuk'ta değil Hille, Musul, Babil'de de kazılar yapmıştır. 1306/1889 tarihinde Koyuncuk kazısında Ernest A. Wallis Budge hafir olarak çalışmıştır.¹³⁵ Bu bölgede çalışan diğer bir isim ise Leonard William King idi. O da 1320/1902 yılında hafir olarak çalışmıştır.¹³⁶

Yapılan bazı kazı çalışmalarını İngilizler ziyaret etmişlerdir. Almanlar ve Amerikalılar tarafından yapılan Babil kazılarını İngiliz meclisi azalarından Lord Pres ve akrabası Mösyö Elbrefuk, İngiliz lord Donalo Şabin, İngiliz Tahran Sefiri ziyarette bulunmuşlardır.¹³⁷

2.1.3. Fransa

Ortadoğu; İngiltere, Almanya, Amerika gibi devletlerin ilgisini çektiği gibi Fransızların da ilgisini çekmekteydi. Özellikle Suriye üzerinden Mısır, Arabistan, Irak ve İran gibi pazarları ele geçirip ekonomik hâkimiyet kurma düşüncesi hâkimdi.¹³⁸ Devletlerin gözünün petrol açısından da zengin olan Musul'a çevrilmesiyle birlikte Fransa'da yönünü buraya çevirmiştir.

Burada Louvre Müzesi adına Paul Emile Botta'nın aktif olduğunu görmekteyiz. Botta, 1842 yılında önce Koyuncuk'ta ardından da 1843-44 yılları arasında Horsabad'da kazı çalışmaları yapmıştır. Bunun için ruhsat istemiştir.¹³⁹

¹³² BOA.HR.MKT.507/89.

¹³³ BOA.HR.MKT.779/28.

¹³⁴ BOA.MF.MKT.46/113.

¹³⁵ BOA.MF.MKT.104/44.

¹³⁶ BOA.MF.MKT.644/60.

¹³⁷ BOA.Y.PRK.UM.48/123, BEO.1962/147149, DH.ŞFR.19/41.

¹³⁸ Alperen, **a.g.e.**, s.3.

¹³⁹ Köroğlu, **a.g.e.**, s.28.

Bulunla ilgili arşivde ulaşılabilen ilk belge 1259/1843 yılına ait Horsabad'da¹⁴⁰ ve Koyuncuk'ta yapmak istediklerine dair bir belgedir. Horsabad'daki çalışmaları 1852-54 yılları arasında arkeolog Victor Place (1818-1875) sürdürmüştür.¹⁴¹ Horsabad'da yapılan bu çalışmalar neticesinde Asur Kralı Sargon'a ait olan heykeller bulunmuş ve bunlar Louvre Müzesi'ne götürülüp 1847 yılında sergilenmeye başlanmıştır.¹⁴²

Ayrıca Fransızlar, 1852 yılında Babil'de de kazı çalışmalarında bulunmuşlardır.¹⁴³ Horsabad'daki kazılar ulaşılabilen son arşiv belgesine göre 1312/1894 yılına kadar devam etmiştir.¹⁴⁴ Fransızların kazı yaptığı tek bölge Horsabad değildi, 1310/1893 tarihinde Tello'da Sarzec tarafından da kazılar yapılmıştır.¹⁴⁵ Kazılarda E-Ninnu tapınağını çıkarttığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ Bu kazılarda Müze-i Hümayun adına Bedri Bey, Yusuf Hüsnü gibi kazı komiserleri görev yapmışlardır. Tello'daki bu kazılar arşiv belgelerine göre 1323/1905 yılında da devam etmiştir.¹⁴⁷

Fransa Müstemlekat Umur-ı Askeriye Komitesi azası olan Cezal, Almanlar tarafından yapılan Babil kazılarını ziyaret ettiği bilgisine arşiv belgelerinden ulaşılmaktadır.¹⁴⁸

2.1.4. Amerika

Diğer büyük devletler gibi olmaya çabalayan Amerika, II. Abdülhamid tarafından fazla önemli görülmemiştir. Bu yüzden İstanbul'da büyükelçilik açma taleplerini de reddetmiştir.¹⁴⁹ Diğer devletler gibi Ortadoğu'daki kazı çalışmalarına

¹⁴⁰ BOA.HR.SYS.2924/10.

¹⁴¹ Köroğlu, **a.g.e.**, s.28.

¹⁴² Özşavlı, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁴³ Köroğlu, **a.g.e.**, s.32.

¹⁴⁴ BOA.MF.MKT.219/46.

¹⁴⁵ BOA.MF.MKT.161/64.

¹⁴⁶ Özşavlı, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁴⁷ BOA.MF.MKT.879/14.

¹⁴⁸ BOA.DH.TMIK.M.237/55.

¹⁴⁹ Engin, **a.g.e.**, s.26-27.

dahil olmak isteyen Amerika Pennsylvania Üniversitesi'ne kurmuş olduğu merkez üzerinden Nifer'de 1888 yılında kazı çalışmalarına başlamıştır.¹⁵⁰

Amerikalılar hakkında ulaşılabilen en erken tarihli belge 1305/1888 yılında Babil'de eski eser aramak isteyen kişilerin ruhsatname talebiyle alakalı belgedir. Almanların Babil'de kazı yaptığı yıllarda 1317/1899 yılında Hermann Volrath Hilprecht'in de bu bölgede kazı yaptığı görülmektedir.¹⁵¹ Bu kazıların ne kadar sürdüğüne belgelerden ulaşılamamıştır. Fakat başka bölgelerde aktif bir şekilde kazılar yürüttüklerini görmekteyiz. 1310/1893 yılında Nifer, Basra, Besmaye, Tel İbrahim gibi yerlerde de kazılar yapmışlardır.

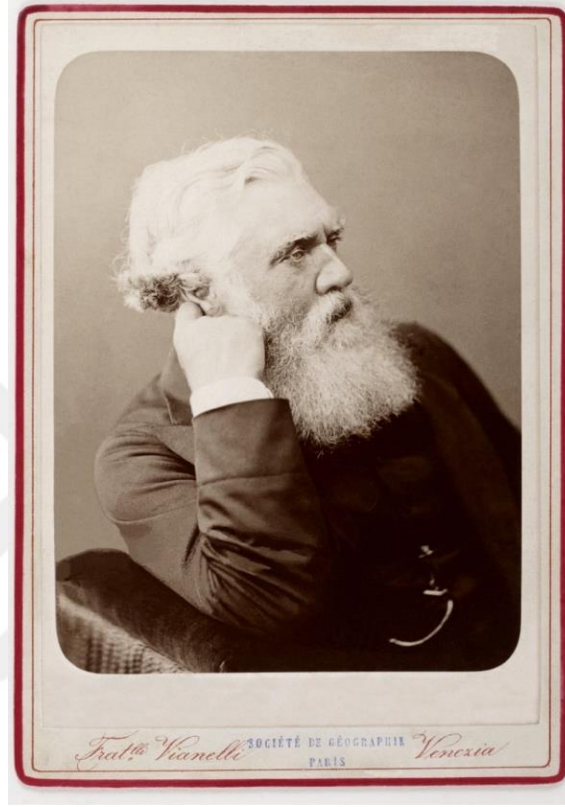
2.2. 1840-1924 Yılları Arasında Musul Vilayetinde Kazı Yapan Arkeologlar

Kazıların başlamasıyla birlikte devletler arasında entelektüel bir yarış başlamıştır. Doğu Hindistan Şirketi (*East India Company*), Alman Şarkiyat Derneği (*Deutsche Orient-Gesellschaft*) gibi kurumlar bu kazı çalışmalarını finanse etmişlerdir. Bunun neticesinde bazı arkeologları kazı için görevlendirmişlerdir. Bu bölümde Alman, Amerikan, İngiliz ve Fransız arkeologlar alfabetik sıraya göre anlatılmıştır.

¹⁵⁰ Ali Sönmez, “Osmanlı Devleti’nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, Aralık 2012, s. 40.

¹⁵¹ BOA.DH.MKT.2279/96.

2.2.1. Austen Henry Layard (1817-1894)

F. 11 Austen Henry Layard'ın Portresi (Kaynak: Wikipedia, "Austen Henry Layard", (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Austen_Henry_Layard, 04.06.2022.)

5 Mart 1817 yılında Paris'te doğmuştur. 1839 yılına gelindiğinde yazar Edward Ledwich Mitford (1811-1912) ile Seylan'a gitmiştir. Daha sonra İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği tarafından bir komisyonda görevlendirilmiştir.¹⁵² 1845 yılında Mezopotamya'da Nimrud'da kazı çalışmalarına başlamıştır.¹⁵³ Burada II. Asurbanipal'in sarayını bulan Layard, 1849 yılında Koyuncuk Tepesi'nde kazılara başlamıştır. Koyuncuk'ta Ninive'nin en büyük saraylarından birini bulmuş ve kazıları neticesinde Sanherib'in sarayının odalarını da keşfetmiştir.¹⁵⁴

¹⁵² Stefania Ermidoro, "Rethinking Austen Henry Layard", The Ancient Near East Today, (Çevrimiçi), <https://www.asor.org/wp-content/uploads/2021/12/Ermidoro-ANE-Today-December-2021.pdf>, 02.10.2021.

¹⁵³ Ceram, **a.g.e.**, s. 203-204.

¹⁵⁴ **A.e.**, s. 220.

En bilindik eserleri şunlardır: *Asurluların Resimleri ve Sanatları (Inquiry into the Painters and Arts of the Ancient Assyrians)* (vol. 1–2) (1848-49), *Ninive ve Kalıntıları (Nineveh and its Remains)* (1849)¹⁵⁵

1849 yılında İngiltere'ye dönmüş ve böylelikle yürüttüğü gizli ajanlık görevini bırakmıştır.¹⁵⁶ 1861 yılında dışişleri bakan yardımcılığına, 1869 yılında tayin olduğu Madrid büyükelçiliğinden, 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na aynı görevle atanmıştır.¹⁵⁷

2.2.2. Ernest Choquin De Sarzec (1832-1901)

Ernest de Sarzec, eski Sümer yerleşimini keşfeden Fransız arkeologdur. Kendisi Fransız diplomatik hizmetinde bulunmaktaydı fakat 1872 yılında Basra'ya konsolos yardımcısı¹⁵⁸ olarak atandıktan sonra İngiliz diplomat J.E. Taylor'un yönlendirmesiyle bugün Güney Irak'ta bulunan Ur'da başlatılan kazılarla ilgilenmeye başlamıştır.¹⁵⁹

1877 yılında Tello'da bir kazı çalışmasına başlayıp 1880lerde Gudea saltanatının kalıntılarını bulmayı başarmış ve kumların içinden bir heykel çıkarmıştır.¹⁶⁰ Bulduğu Gudea heykeli, sert ve sağlam bir taş olan diyorit'ten yontulmuş ve cilalanmış bir heykeldi. Sarces 1877 yılından 1881'e kadar burada dört

¹⁵⁵ Diğer eserleri de şunlardır: *Ninive Anıtları (The Monuments of Nineveh)* (1849-53), *Asur Anıtlarından Çivi Yazılı Yazıtlar (Inscriptions in the cuneiform character from Assyrian monuments)* (1851), *Ninive'deki Keşiflerin Popüler Tarifi (A Popular Account of Discoveries at Nineveh)* (1952), *Ninive ve Babil Harabelerindeki Keşifler (Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon)* (1853), *Ninive Anıtlarının İkinci Dizisi (A Second Series of the Monuments of Nineveh)* (1853), *Kristal Saraydaki Ninive Mahkemesi (The Ninevah Court in the Crystal Palace)* (1854), *Pers, Elam ve Babil'de Erken Maceralar (Early Adventures in Persia, Susiana, and Babylonia)* (1887), *Çocukluğundan H.M. Madrid Büyükelçisi Olana Kadar Otobiyografi ve Mektuplar (Autobiography and Letters from his childhood until his appointment as H.M. Ambassador at Madrid)* (vol. 1-2) (1903)

¹⁵⁶ Malley, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁵⁷ Bahrani, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁵⁸ Arşiv belgelerinde Fransa'nın Bağdat Konsolosu olarak geçmektedir. Bkz: BOA.HR.İD.1445/34, HR.İD.1445/44.

¹⁵⁹ Wikipedia, "Ernest de Sarzec", (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_de_Sarzec, 12.05.2021.

¹⁶⁰ Wikipedia, "Ernest de Sarzec", (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_de_Sarzec, 12.05.2021. Ceram, *a.g.e.*, s. 230.

yıl kazı çalışmaları yapmıştır.¹⁶¹ 1901 yılına kadar bu bölgede çalışmaya devam etti.¹⁶² Bu bölgede yaptığı kazılarla ilgili çeşitli kitaplar da yayımlamıştır.¹⁶³

Sarzec hakkında arşivde ulaşılabilen ilk belge 1301/1883 tarihli olup Sarzec'in Basra'ya bağlı olan Tigre'de âsâr-ı atîka araştırması hakkındadır.¹⁶⁴ 1317/1900 tarihli belgeye göre Tello'da kazı çalışmaları yapan Sarzec'in hafriyat süresinin iki yıl daha uzatılması talep edilmiştir. Böylelikle yaklaşık olarak 1319/1902 tarihine kadar bu bölgede kazı yapmıştır.¹⁶⁵ Bu da takriben 18 yıla tekabül eder. Yine Basra dahilinde olan Tello'da kazı yapan Sarzec'in yanına Müze-i Hümâyûn komiserlerinden Bedri Bey görevlendirilmiştir.¹⁶⁶

2.2.3. Friedrich Delitzsch (1850-1922)

Alman Doğu Derneği'nin kurucu ortağıdır. 1899 yılından itibaren Kraliyet Müzeleri Yakın Doğu Bölümü'nün direktörlüğünü yapmış, Babil ve İncil üzerine verdiği derslerle (1902-1905) diğer çevreler tarafından tanınmıştır. Delitzsch, 1902'de Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'ne ve 1904'te Amerikan Felsefe Derneği'ne seçilmiştir. 1891'den itibaren Sakson Bilimler Akademisi'nin bir üyesi olmuştur¹⁶⁷. Belgere göre Friedrich Delitzsch'in inceleme yapmak için 1319/1902 yılında Babil harabelerine gittiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁸

¹⁶¹ Ceram, a.g.e., s. 252.

¹⁶² Wikipedia, "Ernest de Sarzec", (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_de_Sarzec, 12.05.2021.

¹⁶³ Yayınları şunlardır: M. De Sarzec'in Bir Mektubunun Keldani Tebligatı Kazıları (Les Fouilles de Chaldée Communication D'une Lettre De M. De Sarzec) (1881), Aşağı Keldani'de Yapılan Kazılara İlişkin Notlar (Notes sur les fouilles faites en Basse Chaldée) (1883), Keldani Keşifleri (Découvertes en Chaldée) (1884), Tello'dan İki Arkaik Tablet (Deux tablettes archaïques de Tello) (1892).

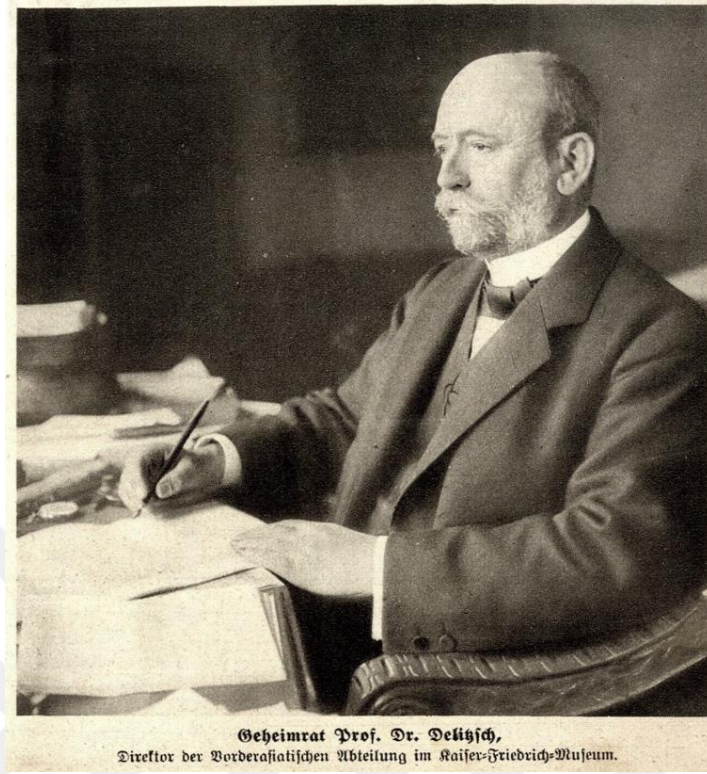
¹⁶⁴ BOA.HR.İD.1445/34.

¹⁶⁵ BOA.HR.İD.2122/53.

¹⁶⁶ BOA.MF.MKT.161/64.

¹⁶⁷ "Friedrich Delitzsch", Wikipedia, (Çevrimiçi), https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Delitzsch, 16.02.2022.

¹⁶⁸ BOA.Y.PRK.EŞA.39/70.

F. 12 Friedrich Delitzsch'in Çalışırken Bir Fotoğrafi (Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/file:geheimrat_prof._dr._friedrich_delitzsch,_1913.jpg)

2.2.4. George Smith (1840-1876)

George Smith, 26 Mart 1840 yılında Chelsea'da doğmuş bir İngiliz arkeologdur. Smith, 19 Ağustos 1876 yılında, otuz altı yaşında, hastalık ve açlık yüzünden vefat etmiştir.¹⁶⁹ Kaynaklarda kazı çalışmaları boyunca muhtemelen sıcak havadan kaynaklanan bir hastalıktan mustarip olduğu tahmin edilmektedir. Ağustos 1876'da bölgede yaptığı üçüncü seyahat sırasında, Suriye'de dizanteriye

¹⁶⁹ *Gılgamış Destanı*, Çev. Sevin Kutlu, Teoman Duralı, Hürriyet Yayınları, Eylül, 1973, s.11.

yakalanmıştır.¹⁷⁰ Başka bir kaynakta da vebadan dolayı vefat ettiği yazmaktadır.¹⁷¹¹⁷² Geriye birçok eser bırakmıştır.¹⁷³

F. 13 George Smith'in Portresi (Kaynak: Wikipedia, "George Smith", (Çevrimiçi), [https://En.Wikipedia.Org/Wiki/George_Smith_\(Assyriologist\)](https://En.Wikipedia.Org/Wiki/George_Smith_(Assyriologist)), 03.03.2022.)

¹⁷⁰ Pelin Margaryan, "Gılgamış: Dünyanın İlk Süper Kahramanı", 22 Mart 2018, (Çevrimiçi), <https://arkeofili.com/gilgamis-dunyanin-ilk-super-kahramani/>, 04.06.2021.

¹⁷¹ Alice Bodington, "Legends of the Sumiro- Accadians of Chaldea", **The American Naturalist**, Vol. 27, No. 313 (Jan., 1893), s. 17.

¹⁷² Pelin Margaryan, "Gılgamış: Dünyanın İlk Süper Kahramanı", 22 Mart 2018, (Çevrimiçi), <https://arkeofili.com/gilgamis-dunyanin-ilk-super-kahramani/>, 04.06.2021.

¹⁷³ Yayınlanan çalışmaları şunlardır: Ninova Bölgesinde Yapılan Son Kazıların ve Keşiflerin Hesabı (Account of Recent Excavations and Discoveries made on the Site of Nineveh), İncil Arkeolojisi Derneği'nin Bildirileri (Proceedings of the Society of Biblical Archaeology) (1874), s. 446-64; Asur Keşifleri (Assyrian Discoveries, London 1875)

Smith, kâğıt paralar üzerine gravürler yapan bir yayınevi olan *Messrs Bradbury & Evans*'da çırak olarak çalışmaya başlamıştır.¹⁷⁴ British Museum'a yakın yerde çalıştığından dolayı boş vakitlerinde sık sık müzeye gider ve eski eserlerle ilgilenirdi. Bunlar arasında Austen Henry Layard ve diğer arkeologların o dönemde günümüz Irak'ının Musul şehri yakınlarında yer alan Ninova Kenti'nde yaptıkları araştırmalar özellikle ilgisini çekmiştir.¹⁷⁵

Müzedeki kil tabletler bilhassa ilgisini çekmekte olduğu için üzerindeki yazılanları çözmek için kendini eğitmiştir. Smith, British Museum'daki kırık kil tabletlerden Gılgamış Destanı'nın parçalarını bir araya getirmiştir. Tabletler Akadçaydı. Zamanla ilgili bölümde çalışan araştırmacılardan Doğu Eserleriyle ilgilenen Mısırbilimcisi Samuel Birch (1813-1885) tarafından Smith'in tabletleri iyi bir şekilde anlamlandırabildiği fark edilmiş ve bunun üzerine dönemin önde gelen çivi yazısı uzmanı arkeolog Henry Rawlinson'a bahsetmiştir.

1861 yılında Rawlinson müze yönetimini Smith'i işe almaları hususunda ikna etmiş¹⁷⁶ ve bunun sonucunda çivi yazılı tabletleri tamir eden kişi olarak müzeye alınmıştır.¹⁷⁷ Sayıları bini aşan tabletler M.Ö. 7. Yüzyılda Asur kralı Asurbanipal tarafından inşa ettirilen Ninova Kütüphanesi'ne getirilmişti. Bu tabletler 1850'lerde Layard'ın çırağı Hormuzd Rasam tarafından keşfedilmişti. Daha fazla tablet bulma umuduyla Orta Doğu'ya gitmek istese de müze Smith'in Londra'da kalmasını ve halihazırda koleksiyonda bulunan tabletleri tercüme etmesini istedi.¹⁷⁸

İş Bankası Yayınları'ndan çıkan Gılgamış Destanı baskısında Sait Maden giriş kısmında şöyle bahsetmiştir:

¹⁷⁴E.A.W. Budge, "The Rise and Progress of Assyriology", London, Martin Hopkinson & Co, 1925, s. 106.

¹⁷⁵ Francisco Del Rio Sanchez, "Discovering Gilgamesh, the World's First Action Hero", **National Geographic**, (Çevrimiçi), <https://www.nationalgeographic.com/history/magazine/2018/01-02/history-gilgamesh-epic-discovery/>, 07.06.2021.

¹⁷⁶ Margaryan, a.g.e.

¹⁷⁷ "George Smith", **The British Museum**, (Çevrimiçi), <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG62990?id=BIOG62990&page=5#page-top>, 07.06.2021.

¹⁷⁸ Sanchez, a.g.e.

“1872’de, British Museum uzmanlarından George Smith, Mezopotamya’nın Nippur kentinde bulunmuş birtakım tabletleri incelerken, bunlardan birinin “Tufan Söylencesi” olduğunu anladı. Böylece insan soyunu Tufan’dan kurtarmış kişinin, Kur’an ve Tevrat’ta Tanrı’nın yazdırdığı gibi Nuh değil, Ut-Napiştım adında bir kişi olduğu ortaya çıktı.”¹⁷⁹

Smith’in keşfi hem akademisyenler arasında hem de kamuoyunda büyük bir sansasyona yol açtı. Bu sayede Smith’in arkeolojik kariyeri hızla ilerledi. Ninova’daki kazı çalışmaları sırasında tesadüfen tufandan bahseden tabletin kayıp satırlarına denk geldi.¹⁸⁰ 1872’nin Aralık ayında yeni kurulan İncil’e İlişkin Arkeoloji Derneği’nin bir toplantısında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Kısa süre önce, British Museum’daki Asur tabletlerini incelerken, birinde Tufan’ın anlatıldığını fark ettim.”¹⁸¹ Bu tablet, Asurluların düzeltip derledikleri Gılgamış Destanı’nın on birinci tabletiydi.¹⁸² O yılın ilerleyen zamanlarında, diğer parçaların da bulunmasıyla Smith yavaş yavaş boşlukları doldurmaya başladı. Bulduğu parçaları birleştirdikçe bir şiir şekillenmeye başladı. Günümüzde Gılgamış Destanı olarak bilinen bu epik şiir o dönemde araştırmacılara tamamen yabancıydı. M.Ö. 1800 dolaylarında yazıldığı düşünülen destan, dünyanın en eski edebi yapıtlarından biri sayılıyor.¹⁸³

George Smith ile ilgili arşivde ulaşılabilen ilk belge 1290/1873 tarihli belgedir.¹⁸⁴ Bu belgede George Smith’in Musul’a gelerek kazı çalışmaları için ruhsat aldığı öğrenilmektedir. Sadece Musul’da değil, Bağdat ve Nemrut Tepesi’nde de kazı yapmak için ruhsat almıştır. Aynı ay içerisinde âsâr-ı atîka taharriyatı için men-i müdahale yazısı gelmiştir. 1873 yılında bulduğu oyma taşı gümrükten geçirip kendi ülkesine götürmek istemiştir. Koyuncuk’ta da İngiltere Müzehanesi adına kazılar yapmış ve kazılardan çıkan eserleri bildirmiştir. 1291/1874 yılında eski eser çıkarmak için kendisine ruhsat verilen Smith’in gerekli şartları yerine getirmediğinden dolayı ruhsatının geri alınması ve eski eserlerin kaydedildiği defterin de iade edilmesi istenmiştir. Eski eser aramaktan menedilmiş ve hakkında gerekli muamelenin

¹⁷⁹ **Gılgamış Destanı**, Çev. Sait Maden, 6.bs., Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, İstanbul, 2018, s.xx.

¹⁸⁰ Margaryan, **a.g.e.**

¹⁸¹ **Gılgamış Destanı**, Çev. Sevin Kutlu, Teoman Duralı, Hürriyet Yayınları, Eylül, 1973, s.10-11.

¹⁸² **A.e.**, s.11.

¹⁸³ Sanchez, **a.g.e.**

¹⁸⁴ BOA.HR.MKT.779/28.

yapılması istenmiştir. Ayrıca eski eser aramak isteyenlere Dîvân-ı Hümâyûn'dan verilen emr-i alilerin hûlâsa kayıt defteri de gönderilmiştir.

1291/1874 tarihli belgede âsâr-ı atîka arayıcısı olan Smith ve Smith'in tercümanını çeşitli suçlardan dolayı alıkoyma ve hapis isteminde bulunulmuştur.¹⁸⁵ Fakat birkaç ay sonra Smith'in kazılarına devam ettiğini görmekteyiz. Mösyö Smith'in İskenderun Gümrüğü'nden Londra'ya naklettiği eski eserler için gerekli formaliteleri yerine getirmesi ve elinde bulunan diğer eserler hakkında tahkikat yapılması gerektiği bildirilmiştir.¹⁸⁶ Arslan resmi/ Arslan heykelini gümrükten geçirip kendi ülkesine götürmeye çalışmıştır.¹⁸⁷

1292/1875 tarihinde Smith ve Malta İspanya Konsolosu Janifor Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir.¹⁸⁸ George Smith bulmuş olduğu bazı eski eserleri Müze'ye vermemiş ve bu yüzden de Halep'te kendisine arama izni verilemeyeceği bildirilmiştir.¹⁸⁹

1293/1876 yılının Zilhicce ayında İngiltere Müzehanesi adına Batı Irak'ta eski eser arayan George Smith'in ruhsatının bitimine az bir süre kala ölmesi üzerine arama yaptığı esnada bulduğu eserler hakkında Bağdad Vilayeti'nden gelecek cevaba göre gereğinin yapılacağı bildirilmiştir.¹⁹⁰ Bundan birkaç ay sonra 1294/1877 yılında İngiltere Müzehanesi tarafından George Smith'in vefatı üzerine onun yerine Hormuzd Rassam'a ruhsat verilmesi istenmiştir. Ayrıca eski eser arama ruhsatı verilen yabancıların buldukları eserleri ülkelerine kaçırıp Müzehane'nin hissesini vermemeleri üzerine bu konuda tedbir alınması gerektiği bildirilmiştir.¹⁹¹

George Smith 1290-1293/1873-1876 tarihleri arasında kazı çalışmalarını yürütmüştür. 3 yıl kısa bir süre gözükse de bu süre içerisinde ülkesine git gel yapmış ve her gidişinde eser götürmüştür.

¹⁸⁵ BOA.HR.MKT.826/9.

¹⁸⁶ BOA.MF.MKT.19/138.

¹⁸⁷ BOA.HR.MKT.841/21.

¹⁸⁸ BOA.HR.MKT.876/98.

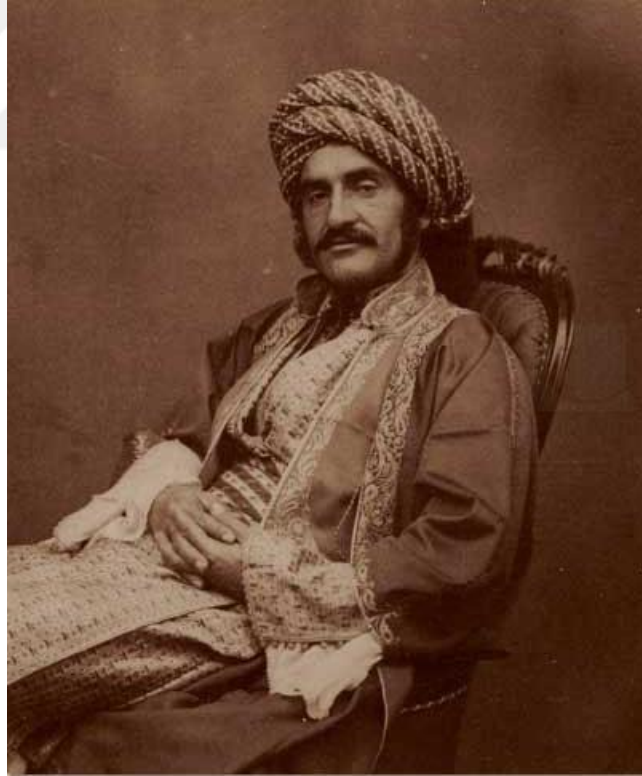
¹⁸⁹ BOA.MF.MKT.38/103.

¹⁹⁰ BOA.MF.MKT.45/102.

¹⁹¹ BOA.MF.MKT.46/113.

1870’lerde Smith tercümelerini birkaç kitap halinde yayımladı.¹⁹² Smith’in eserlerinden biri “*Chaldean Account of the Deluge (Kalde’lilerin Tufan Öyküsü)*” isimli yapıttır. Bu yapıtın yayımlanması dikkatleri çekmiştir. Fakat Tufan tabletı tamam değildi, bu yüzden de tabletlerin kalanı araştırılmaya başlanmıştır. Daily Telegraph gazetesi, Ninova’da tekrar kazılara başlanabilmesi için 1000 eski İngiliz lirası tutarında bir bağışta bulundu ve Kazı işinin başında bulunmayı British Museum adına George Smith üzerine almıştır. Smith, Ninova’ya geldikten az sonra Tufanla ilgili noksan bölümleri buldu.¹⁹³ Tufan bölümü destanın tümü içerisinde en az eksik ve en iyi saklanmış bölümdür.¹⁹⁴

2.2.5. Hormuzd Rassam (1826-1910)

F. 14 Hormuzd Rassam’ın Portresi (Kaynak: “Hormuzd Rassam”, Wikipedia, (Çevrimiçi), https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Hormuzd_Rassam, 22.07.2022.)

¹⁹² Margaryan, a.g.e.

¹⁹³ *Gilgamiş Destanı*, Çev. Sevin Kutlu, Teoman Duralı, Hürriyet Yayınları, Eylül, 1973, s.11.

¹⁹⁴ A.e. s.10-11.

Hormuzd Rassam 1826-16 Eylül 1910 yılları arasında yaşamış bir Asur uygarlığı bilginidir.¹⁹⁵ Süryani asıllıdır.¹⁹⁶ 1826 yılında Musul'da doğmuştur. Ailesi Keldani Katolik Kilisesine bağlı Asurilerdendir.

Onun için Asur ve Babil kazılarının esas amacı kutsal kayıtları resimle gösterme ve teyit etmek olmuştur.¹⁹⁷ Rassam'ın İngiltere'ye derinden bir hayranlığı vardı. Bu konuda kendi düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “Kendimi İngiltere için feda edeceğim ve sonsuza dek İngiltere'nin saf dinine tapacağım... Türkiye'de bir Paşa olmaktansa İngiltere'de bir baca temizleyicisi olmayı tercih ederim.”¹⁹⁸ Yazılarında da kendini Irak halkından ayrı tutmuş ve Avrupalı meslektaşlarıyla daha çok ortak yanının olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁹

1845-1847 yılları arasında ünlü İngiliz arkeolog Austen Henry Layard'ın yardımcılığını yapmıştır.²⁰⁰ 1846 yılında, yirmili yaşlarındayken, Layard eşliğinde sekreter ve muhasebeci olarak Nimrud kazılarına katılmıştır.²⁰¹ Kazı için gerekli ödenek o sırada İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosu olan Stratford Canning tarafından sağlanmıştır. Layard işini yürütebilmek için bölge insanıyla bağlantı kurulması gerektiğini düşünmekteydi. Bu yüzden yanına yardımcı olarak Hormuzd Rassam'ı almıştır. Ona arkeolojik kazı teknikleriyle ilgili bazı temel bilgileri öğretmiştir. Rassam, 1847 yılında Oxford'da eğitime başlamıştır.²⁰²

Layard ve Rassam, 1849-1851 yılları arasında sürececek ikinci etap kazıları için Nimrud ve Koyuncuk bölgesine geri dönmelerine rağmen Layard kısa bir süre sonra politikaya atılmasıyla²⁰³ İngiltere Bağdat Konsolosu Sör Henry Rawlinson tarafından

¹⁹⁵ “Hormuzd Rassam”, The British Museum, (Çevrimiçi), <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG62807>, 15.02.2022.

¹⁹⁶ “Hormuzd Rassam”, (Çevrimiçi), <https://www.biyografistan.com/2013/06/hormuzd-rassam-kimdir-biyografisi.html>, 18.02.2022.

¹⁹⁷ Julian Reade, “Hormuzd Rassam and His Discoveries”, *Iraq*, Vol. 55, 1993, s. 39.

¹⁹⁸ A.e., s. 41.

¹⁹⁹ Robert Ousterhout, “Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi ve Bizans Arkeolojisinin Başlangıcı: Tarihyazımsal Bir İnceleme”, *Geçmiş Hücum, Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, Ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, İstanbul, Salt, 2011, s. 196.

²⁰⁰ <https://www.biyografistan.com/2013/06/hormuzd-rassam-kimdir-biyografisi.html>

²⁰¹ Reade, a.g.e., s. 42.

²⁰² Ceram, a.g.e., s. 226.

²⁰³ “Hormuzd Rassam”, (Çevrimiçi), <https://www.biyografistan.com/2013/06/hormuzd-rassam-kimdir-biyografisi.html>, 18.02.2022.

kazı işlerinde görevlendirilmiştir.²⁰⁴ Rassam'ın yaptığı ilk iş Layard'ın bulmuş olduğu devasa taş duvar kabartmalarını yerlerinden sökerek İngiltere Müzesi'ne göndermek olmuştur.²⁰⁵ Ayrıca Ninive'de Asur Kralı Asurbanipal'ın Kitaplığı olarak bilinen ve on binlerce kil tableti barındıran mekanı gün yüzüne çıkartmış ve bu eserler İngiltere'ye taşınmıştır. Onun keşfettiği eserler arasında İstar ve Nabu Tapınakları'ndan çıkan heykeller, Koyuncuk höyüğünden çıkarttığı Asurbanipal'ın avlanma ve piknik rölyefleri ve heykeller ve daha niceleri bulunmaktadır.

Rassam'ın kendisini İngilizlere adamasına rağmen İngilizler onu kabullenmediler. Keşiflerini başka insanlara atfetmişlerdir.²⁰⁶ Örneğin, tarihçi George Rawlinson, çokça okunan bir çalışmada, Asurbanipal sarayının keşfini Rassam'a değil, aynı zamanda, sadece onu neredeyse engellemekle kalmamış olan kendi kardeşi Henry'ye atfetmiştir.²⁰⁷

1877'de İngiliz Hükümeti'nin resmi görev mektubuyla İstanbul'a gelen Rassam oradaki İngiltere Konsolosu'ndan fazla bir yakınlık göremediğinden kazılara başlamak için Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ama gerekli izni alamamıştır. Fakat bir yıl sonra eski ustası ve yakın dostu Henry Layard İstanbul'a İngiltere Elçisi olarak atanır. Büyük uğraşlardan sonra Layard Osmanlı yönetiminden dört yıl geçerli olacak kazı iznini almayı başarır. Hatta yaşadığı zorluğu şu sözlerle dile getirmiştir: "Kıbrıs'ın tapusunu üzerimize geçirmek bile bu izni almaktan güç olmamıştı."²⁰⁸

Nabunaid'in tapınakta bir kazı yaparak 4200 yıl önce Akad Kralı Sargon'un oğlu Naram-Sin'in burada attığı ilk temeli bulduğu anlatılmaktaydı.²⁰⁹

Rassam hakkında arşivde ulaşılabilen ilk belge 1294/1877 yılına tarihlenmektedir. Bu belgede İngiltere Müzehanesi tarafından Diyarbakır'da eski eser aramak üzere ruhsat almış olan George Smith'in vefatı üzerine onun yerine Hormuzd Rassam'a ruhsat verilme talebinden bahsedilmektedir. Yine aynı belgede eski eser

²⁰⁴ Reade, **a.g.e.**, s. 42.

²⁰⁵ **A.e.**, s. 44.

²⁰⁶ **A.e.**, s. 46.

²⁰⁷ **A.e.**, s. 50.

²⁰⁸ **A.e.**, s. 51.

²⁰⁹ "Hormuzd Rassam", (Çevrimiçi), <https://www.biyografistan.com/2013/06/hormuzd-rassam-kimdir-biyografisi.html>, 18.02.2022.

arama ruhsatı verilen yabancıların buldukları eserleri ülkelerine kaçırıp müzenin hissesini vermemeleri üzerine bu konuda tedbir alınması gerektiği bildirilmiştir.²¹⁰

1295/1878 tarihli belgede Musul'da kazı çalışmaları yapan Rassam'dan elindeki ferman-ı ali muktezasınca davranılması istenmiş ve kendisi uyarılmıştır.²¹¹ Rassam'ın çıkarıp Musul'a götürmek istediği âsâr-ı atîka ile ilgili defter tutulması istenmiştir.²¹² Osmanlı tarafından Rassam'ın çıkardığı ve Halep'te ele geçirilen âsâr-ı atîkanın geçişine izin verilmemesi istenmiştir.²¹³

Kazılarına devam eden Rassam'ın yanına 1296/1879 tarihli arşiv belgesine göre gözlemci olarak Rauf Bey tayin olmuştur.²¹⁴ Rassam'ın refakatinde görevlendirilen Rauf Bey'in maaş ve harcırahı Müze tahsisatından karşılanmıştır.²¹⁵

1298/1887 tarihli belgede Bağdat ve Musul vilayetlerinde hafriyat icra etmekte olan Rassam'ın Babil Harabeleri'nde Yunan meskukatı bulduğu bir numunesini İngiltere Müzesi'ne gönderdiği anlaşılmaktadır.²¹⁶

1300/1883 yılında Rassam'ın süresi biten arama ruhsatının Şura-yı Devletce nizamnamede yapılacak tadilattan sonra yenileneceği bildirilmiştir.²¹⁷ 1303/1886 tarihinde Hille'de Rassam'ın bulduğu eski eserlerden Müze-i Hümayun'a ait hissenin yola çıkarılıp çıkarılmadığının Bağdat vilayetince bildirilmesi istenmiştir.²¹⁸ Yine aynı yıl Rassam'ın Hille'deki eserlerin Müze-i Hümayun'a ait olanları Bağdat Mekteb-i İdadiyesi Müdürü Cemal Efendi vasıtasıyla gönderilmiş olup teslim alındığı bildirilmiştir.²¹⁹ Londra Müzesi adına Hille'de kazı yapan Rassam'ın yanında görevli bulunduğu ve görevli Mahmud Efendi'nin maaşının Bağdat vilayeti emvalinden karşılanması kararlaştırılmıştır.²²⁰ 1311/1894 yılında Rassam'ın çıkartarak göndermiş

²¹⁰ BOA.MF.MKT. 46/113.

²¹¹ BOA.MF.MKT.53/28.

²¹² BOA.MF.MKT.55/56.

²¹³ BOA.MF.MKT.57/61.

²¹⁴ BOA.MF.MKT.59/103.

²¹⁵ BOA.MF.MKT.60/102.

²¹⁶ BOA.TS.MA.e.1410/14.

²¹⁷ BOA.MF.MKT.79/79.

²¹⁸ BOA.MF.MKT.89/89.

²¹⁹ BOA.MF.MKT.91/74.

²²⁰ BOA.MF.MKT.91/142.

olduğu üç sandık âsâr-ı atıkanın Müze-i Hümâyûn'a teslim edilip edilmediği ve nakliye masraflarının nasıl karşılanacağı sorulmaktadır.²²¹

Elimize geçen belgelerden anlaşılmaktadır ki Hormuzd Rassam 1294-1311/1877-1894 yılları arasında Musul ve civarında kazılar yapmıştır. Bu kazılar 17 yıl sürmüştür. Kazılar neticesinde bahsedilen bölgeden British Museum'a birçok eser götürmüştür ve bu eserler günümüzde de hala sergilenmektedir.

2.2.6. Leonard William King (1896-1919)

Leonard William King 8 Aralık 1896 yılında Londra'da doğmuştur.²²² Kendisi İngiliz bir arkeolog ve Asur bilimcisidir. Bu alanda taş yazıtlar toplamıştır.²²³ Kings College'de okumuş ve mezun olduktan sonra British Museum adına Mısır ve Asur Eserleri Departmanı'nda asistan olarak çalışmıştır.²²⁴ British Museum'da da Mısır ve Asur eserlerinin sorumlu yardımcılığını yapmıştır.²²⁵ 20 Aralık 1919 yılında vefat etmiştir.

Arşiv belgelerine göre Leonard William King hakkında ilk belge 1320/1902 tarihli belgedir. Bu belgeye göre William King, kazı çalışmalarına Musul'da Koyuncuk Tepesi'nde başlamış olduğunu hatta yanına müze tarafından bir komiser görevlendirildiğini ve bu komiserin maaşının William King'ten alınması gerektiğinden bahsedilmektedir.²²⁶ 1320/1902 tarihli bir başka belgede William King'in kazı çalışmaları için ruhsatnamesinin süresini iki yıl daha uzattığı

²²¹ BOA.MF.MKT.201/14.

²²² Robert William Rogers, "Leonard William King, Assyriologist 1869-1919", **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 36, No: 2, Jan., 1920, s. 90.

²²³ "Leonard William King", Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Leonard_William_King, 16.04.2021.

²²⁴ Rogers, a.e., s. 90.

²²⁵ "Leonard William King", Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Leonard_William_King, 16.04.2021.

²²⁶ BOA.MF.MKT.644/60.

anlaşılmaktadır.²²⁷ Ulaşılabilen belgelere göre tahmini olarak 1322/1904 yılına kadar kazı çalışmaları yapmıştır.

2.2.7. Leopold Messerschmidt (1870-1911)

F. 15 Leopold Messerschmidt'in Bir Portresi (Kaynak: "Leopold Messerschmidt", Wikipedia, (Çevrimiçi), https://De.Wikipedia.Org/Wiki/Leopold_Messerschmidt, 16.04.2021.)

Leopold Messerschmidt 29 Ağustos 1870 yılında Berlin'de doğmuş ve 10-12 Mart 1911 yılında aynı şehirde vefat etmiştir. Messerschmidt, Antik Yakın Doğu uzmanı olup antik diller ve teoloji üzerine eğitim görmüştür. Arapça ve İbranice bilmekteydi. Karkamış stellerini inceleyen Messerschmidt, bu stellerdeki hiyeroglif

²²⁷ BOA.BEO.2007/150457.

yazıyı çözmüştür ve çevirisini “*Corpus inscriptorum Hettiticarum*” adlı yapıtıyla paylaşmıştır.²²⁸

Messerschmidt hakkında arşivde ulaşılabilen ilk belge 1320/1902 yılına aittir. Bu belgede Berlin Darülfünunu Muallimi Delitzsch’in Muavini olan Messerschmidt tarafından Musul’da Kale-i Şarkat’ta yapılacak hafriyat için kefalet akçesi ve ruhsat harcı verilip ruhsatnâme alınması bildirilmiş ayrıca bu kazı için Müze-i Hümâyuna tayin ettirilecek komiserin maaş ve harcırahının da usulünce ödenmesi gerektiği sefarete tebliğ edilmiştir.²²⁹

Arşiv belgelerine göre Messerschmidt kazı ruhsatının bitmesine yakın başvurular yaparak devamlı ruhsat süresini uzatmıştır. Belgelere göre Messerschmidt’in vefat etmeden son kez 1328/1910 tarihinde bir sene müddetle yine ruhsatını uzattığı görülmektedir.²³⁰ Messerschmidt vefat ettikten sonra ise Kale-i Şarkat’ta kazı çalışmalarının sorumluluğu Walter Andrae’ye (1875-1956) verilmiştir.²³¹

2.2.8. Mösyö Goti

Arşiv belgelerinde Mösyö Goti/Gotiye olarak geçen bu Fransız arkeoloğun tam ismine ulaşamadığı için arşiv belgeleri dışında başka kaynaklardan kendisi hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Arşivde hakkında ulaşılabilen ilk belge 1275/1858 tarihli belgedir.²³² Bu belge Goti/Gotiye’nin mühendislik hizmetinde kullanılmak üzere istihdamı ile alakalı bir belgedir. 1311/1893 tarihli belgede Fransa âsâr-ı atîka fenni müntesibi olduğu anlaşılan Mösyö Goti’nin Humus’ta Müze-i Hümâyun adına hafriyat

²²⁸ “Leopold Messerschmidt”, Wikipedia, (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Leopold_Messerschmidt, 16.04.2021.

Diğer kitapları da şunlardır: Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kapodokien und Lykien: Darstellender Teil (1908), Die Entzifferung der Keilschrift (1903), The Hittites (1902), Zur Technik des Tontafel-Schreibens (1907), Mitanni-Studien (1899), Die Hettiter (1903), Bemerkungen zu den hethitischen Inschriften (1898).

²²⁹ BOA.MF.MKT.622/29.

²³⁰ BOA.BEO.3762/282081.

²³¹ BOA.MF.MKT.1172/76, MF.MKT.1173/40.

²³² BOA.İ.DH.419/27721.

yapacağı yeri görmeye gitmesinde kolaylık gösterilmesi istenmiştir.²³³ Yapacağı bu kazı çalışması için yanına bir memur görevlendirilmiştir.²³⁴ Bu bölgede kazılarına kaç yıl devam ettiği bilinmemekle birlikte arşivde hakkında ulaşılabilen son 1312/1895 tarihli belgeye göre Mösyö Goti'nin Humus kazası dahilinde Kadeş mahalinde Müze-i Hümâyun adına yaptığı kazıdan dolayı taltif edilmesi istenmiştir.²³⁵ Bu bilgiler dışında kendisi hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır.

2.2.9. Paul Emile Botta (1802-1870)

R. 9 Paul Emile Botta'nın Bir Portresi (Kaynak: Charles-Emile Callande De Champmartin, "Sites Éternels. Paul-Emile Botta", Musée Du Louvre, Département Des Peintures.)

²³³ BOA.DH.MKT.152/32.

²³⁴ BOA.BEO.377/28242.

²³⁵ BOA.MF.MKT.255/41.

6 Aralık 1802 tarihinde İtalya’da doğan Paul Emile Botta, diplomat ve arkeologdur.²³⁶ Bir başka kaynaktaki kendisinin hekim olduğundan ve doğa bilimleriyle ilgilendiğinden ama arkeolog olmadığından bahsedilmektedir.²³⁷ Botta, Asur topraklarında kazıları ilk başlatan arkeolog denilebilir. Fakat kendisinin bu çalışmaları için Osmanlı’dan herhangi bir izin almadan başlattığı düşünülmektedir.²³⁸

Fransa’nın Irak konsolosu olan Botta, konsolosken her akşam bürosunu kapatıp Musul çevresinde araştırmalar yapmıştır. Evlerin kapılarını çalıp antikaları olup olmadığını, üzerinde çizi şekilleri olan kil parçalarını nereden bulduklarını sormuştur. Botta’nın bu tavırlarına halktan kişiler etrafı aramalarını söylemiştir. Böyle sorarak bir sonuca ulaşamayınca Koyuncuk’ta rastgele bir yeri kazmaya karar vermiştir.²³⁹

İlk Asur sarayı burada bulunmuştur. Bununla ilgili Botta şöyle demiştir: “Ninova’nın görkemli dönemine ait oldukları haklı olarak ileri sürülebilecek heykelcilik yapıtlarını ilk bulan benim!”²⁴⁰ Botta, 1843-46 yılları arasında burada kazı çalışmalarını sürdürmüştür. Botta’nın yaptığı kazılar neticesinde zengin süslü kapıları olan avlular, görkemli salonlar, koridorlar, odalar ve üç bölüklü harem ile bir teraslı kule çıkmıştır.²⁴¹

2.2.10. Robert Koldewey (1855-1925)

Robert Johann Koldewey 10 Eylül 1855 tarihinde Blankenburg’da doğmuştur.²⁴² Koldewey, Berlin ve Viyana’da mimarlık ve sanat tarihi okumaya başlamışsa da bu üniversiteleri sonradan bırakmıştır.²⁴³ Bunun yerine kendini

²³⁶ “Dur Sharrukin”, **Encyclopedia Britannica**, March 31, 2016, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/place/Dur-Sharrukin>, 17.05.2021.

²³⁷ Ceram, **a.g.e.**, s. 183.

²³⁸ Bahrani, **a.g.e.**, s. 133-134.

²³⁹ Ceram, **a.g.e.**, s. 183.

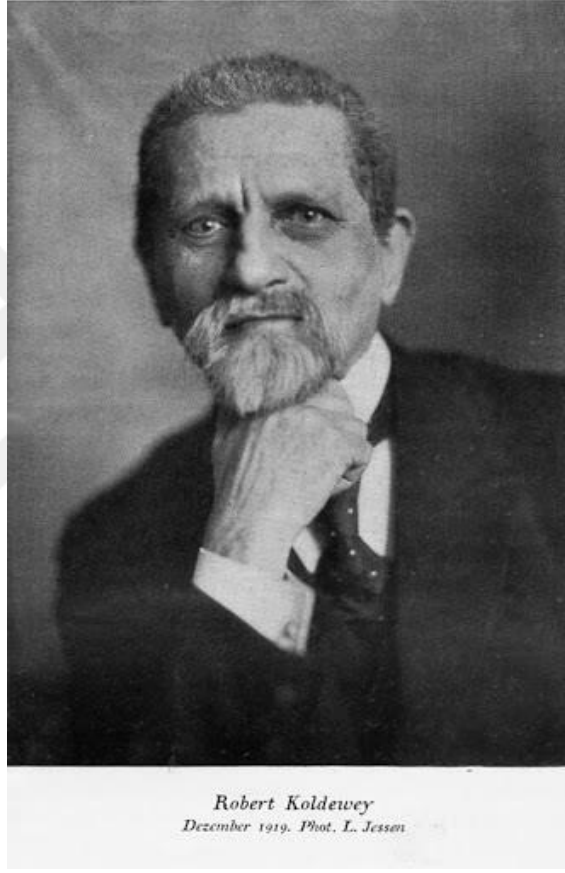
²⁴⁰ **A.e.**, s. 185.

²⁴¹ **A.e.**, s. 185-186.

²⁴² Ceram, **a.g.e.**, s. 232.

²⁴³ Tabea Tietz, “Robert Koldewey’s Excavations in Babylon”, (Çevrimiçi), <http://scih.org/robert-koldewey/>, 15.03.2021.

arkeoloji tarihi alanında geliştirmiş, ²⁴⁴ Mimari çalışmalarını 1881 yılında tamamlamıştır. Bunun sonucunda Hamburg Mimarlar ve Mühendisler Derneği'ne kabul edilmiştir. Bu sayede birçok tanınmış arkeolog ile tanışmıştır.²⁴⁵ Kendisi Babil Harabelerinde yaptığı araştırmalar ve keşiflerle ünlenmiştir. Hatta “*The Koldewey Society*” olarak adlandırılan onun adına bir dernek kurulmuştur. ²⁴⁶

F. 16 Robert Koldewey Portresi (Kaynak: L. Jessen, Aralık 1919.)

Koldewey, sadece Musul bölgesinde Babil Harabeleri'nin yanı sıra Amerikalıların yaptığı Assos kazılarına da katılmıştır. Assos'ta yaptığı çalışmalar ona başka kapılar açmış, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Midilli'de (1885-1886) kazılar

²⁴⁴ “Robert Koldewey”, Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Koldewey, 15.03.2021.

²⁴⁵ Tietz, a.g.e.

²⁴⁶ “Robert Koldewey”, Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Koldewey, 15.03.2021.

yapması için görevlendirilmesini sağlamıştır.²⁴⁷ Çanakkale civarında bir antik kent olan Neandreia'da Aioleis sütun başlığı tipini bulmuştur. Güneydoğu Anadolu'daki Hitit şehirlerinden olan Zincirli'de (Samal) de kazılar yapmıştır.²⁴⁸ Koldewey, Alman Arkeoloji Enstitüsü için Mezopotamya bölgelerinde kazılar yapmaya devam etmiştir.²⁴⁹ 26 Mart 1889 yılında Babil'in iç kalesinin doğu tarafında kazılara başlamıştır.²⁵⁰

1898 yılında Koldewey, 24 Ocak 1898'de kurulan Alman Şarkiyat Cemiyeti (German Oriental Society) (Alman Şarkiyat Cemiyeti) tarafından desteklenecek kazılar için uygun yer bulmak üzere Alman oryantalist Eduard Sachau (1845-1930) ile Mezopotamya'ya ön geziye gelmişlerdir.²⁵¹ Burada âsâr-ı atika taharriyatı yapacaklarından kendilerine kolaylık gösterilmesini talep etmişlerdir.²⁵² 200'den fazla kişiyle on beş yıl boyunca her gün çalışmıştır.²⁵³ Kale-i Şarkat (Asur), Uruk ve Koyuncuk (Ninova) şehirlerini de ziyaret etmişlerdir. Kale-i Şarkat arazisinin haritasını tespit ederek sur üzerindeki yazılı taşların fotoğrafını çekmişler ve üzeri nakışlı iki taşı alarak Musul'a dönmüşlerdir.²⁵⁴ Kazı alanı olarak Babil'i seçmesinin nedeni Babil'de renkli sırlı tuğlaların kullanılması idi. Ninova bölgesinin kazı alanı olarak seçilmeme nedeni ise burada zaten İngilizlerin aktif bir şekilde kazı yapması idi.²⁵⁵

Koldewey, Alman Doğu Cemiyeti (Deutsche Orient-Gesellschaft) tarafından desteklenerek ve bazı arkeolojik teknikler kullanarak 1899'dan 1914'e kadar Babil kazılarını yönetmiştir. Koldewey'in kazıları İmparator II. Wilhelm tarafından da

²⁴⁷ "Koldewey, Robert", Dictionary of Art Historians, (Çevrimiçi), <https://arthistorians.info/koldeweyr>, 15.03.2021.

²⁴⁸ Tabea Tietz, "Robert Koldewey's Excavations in Babylon", (Çevrimiçi), <http://scihi.org/robert-koldewey/>, 15.03.2021.

²⁴⁹ "Robert Koldewey", Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Koldewey, 15.03.2021.

²⁵⁰ Ceram, **a.g.e.**, s. 237.

²⁵¹ Tabea Tietz, "Robert Koldewey's Excavations in Babylon", (Çevrimiçi), <http://scihi.org/robert-koldewey/>, 15.03.2021.

²⁵² BOA.İ.HUS.59/46.

²⁵³ "Robert Koldewey", Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Koldewey, 15.03.2021.

²⁵⁴ BOA.DH.ŞFR.221/6.

²⁵⁵ Tabea Tietz, "Robert Koldewey's Excavations in Babylon", (Çevrimiçi), <http://scihi.org/robert-koldewey/>, 15.03.2021., Köroğlu, **a.g.e.**, s.33.

desteklenmiştir. Koldewey'in Berlin'e gönderdiği raporlar içerisinde Babil Dirildi (Das wiedersertehende Babylon) başlığı altında Eski Ahit'in çivi yazılarıyla Babil üzerine yazılan kutsal yazıların karşılaştırdığında bir bağlılık fark etmiştir.

12 Aralık 1898'de Koldewey Fırat'a doğru yola çıkmış ve 26 Mart 1899'da Musul bölgesinde Babil kazılarını başlatmıştır.²⁵⁶ Arşivde 1315/1897 tarihli Doktor Sahav²⁵⁷ ve Koldewey'in Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinde âsâr-ı atîka araştırması yapacaklarını bildiren bir belge bulunmaktadır.²⁵⁸ 1898 yılına tarihlenen tarihli belgede bir başka belgede Almanya konsolosuyla birlikte Dr. Sahav ve Koldewey'in hareket ettikleri ve Kale-i Şarkat arazisinin haritasını tespit ettikleri ve sur üzerindeki yazılı taşların fotoğrafını çektikleri bildirilmiştir.²⁵⁹ Yine aynı yıla ait bir başka belgede bu taşların sadece fotoğrafını çekmedikleri bu nakışlı taşları alarak Musul'a döndükleri anlaşılmaktadır.²⁶⁰

Koldewey kazı faaliyetlerini 5 yıl için planlamıştı ancak 1917'de I. Dünya Savaşı'nda Bağdat'ı İngilizlerin işgal etmesiyle bu planı sonlandırmak zorunda kalmıştır. Mezopotamya'dan döndükten sonra Koldewey Berlin'e yerleşmiş ve Berlin müzelerinde küratör olarak çalışmıştır.²⁶¹

Koldewey'in yaptığı kazılarda ilk bulduğu şey yedi metre kalınlığında ve kerpiçten Babil surları olmuştur.²⁶² Önemli bir diğer keşfi Alay Caddesi ve İhtar Kapısı'dır. Ayrıca Nebukadnezar Sarayları, İncil ve Herodot'ta bahsedilen Babil Kulesi'nin temelleri ile Babil'in Tören Yolu'nu buldu.²⁶³ O ve ekibi 1899 yılında Tören Yolu'nu bulduğu zaman tüm dünyanın dikkati buraya çevrilmiştir.²⁶⁴ 1899-

²⁵⁶ Tabea Tietz, "Robert Koldewey's Excavations in Babylon", (Çevimiçi), <http://scih.org/robert-koldewey/>, 15.03.2021.

²⁵⁷ Arşivde Dr. Sahav olarak geçen kişinin Eduard Sachau olduğu düşünülmektedir. Metin içerisinde arşivde geçtiği şekliyle verilmiştir.

²⁵⁸ BOA.İ.HUS.59/46.

²⁵⁹ BOA.DH.ŞFR.221/6.

²⁶⁰ BOA.DH.ŞFR.221/23.

²⁶¹ Tabea Tietz, "Robert Koldewey's Excavations in Babylon", (Çevimiçi), <http://scih.org/robert-koldewey/>, 15.03.2021.

²⁶² Ceram, **a.g.e.**, s. 239.

²⁶³ Tabea Tietz, "Robert Koldewey's Excavations in Babylon", (Çevimiçi), <http://scih.org/robert-koldewey/>, 15.03.2021.

²⁶⁴ "Robert Koldewey", Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Koldewey, 15.03.2021.

1917 yılları arasında yaptığı kazılar neticesinde kentin Yeni Babil Dönemi'ndeki planı büyük ölçüde ortaya çıkmıştır.²⁶⁵ Bulduklarını ülkesine götürerek Berlin Müzesi'ne çeşitli ve kıymetli eserler kazandırmıştır.²⁶⁶

1316/1898 tarihli belgede Babil Harabeleri'nde kazı yapması için izin verilen Berlin Darülfünunu muallimlerinden olan Dr. Sahav'ın gelememesinden ötürü yine aynı Darülfünun muallimlerinden olan Robert Koldewey'in görevlendirilmesine ve ruhsatın onun adına düzenlenmesine karar verilmiştir.²⁶⁷ Yine aynı belgede ruhsatname süresi de bir yıl daha uzatılmıştır. Babil Harabeleri civarında kazı yapacak olan Koldewey'e ve ekibine gerekli yardım ve kolaylığın sağlanması istenmiştir.²⁶⁸ Ruhsat süresi dolduktan sonra 1318/1901 tarihli belgede²⁶⁹ Koldewey'in tekrar ruhsat süresinin uzatılmasını talep ettiği görülmektedir ve buna istinaden ruhsatı bir sene daha uzatılmıştır. Koldewey, eski Babil şehrinin harabeleri ve civarında yaptığı kazı çalışmalarını tamamlayamadığından izninin bir yıl daha uzatılmasını talep etmiştir. Burada yapılan kazılarda çıkarılan parçalanmış eski eser parçalarının birleştirilerek eski haline getirilmesi için Berlin'e gönderilmesi istenmiştir. Yine aynı belgede Osmanlı hükümeti tarafından tamirden sonra bu eserin yeniden Müze-i Hümayun'a iadesi istenmiştir.²⁷⁰ Koldewey ruhsatının süresi doldukça sürekli kazı yapma süresinin uzatılması talebinde bulunmuştur. 1334/1916 yılına kadar kazı izinleri sürekli uzatılmıştır. Ulaşılabilen en son 1333/1915 tarihli belgede onun Babil Harabeleri'nde kazı yapmak için ruhsatının bir yıl daha uzatılmasını talep ettiği görülmektedir.²⁷¹ Belgelere göre onun bu bölgede 1315-1334/1897-1916 yılları arasında 19 yıl kazı çalışmaları yaptığı anlaşılmaktadır.

²⁶⁵ Konyar, **a.g.e.**, s.49.

²⁶⁶ Bunlar; Lesbos Adası Eskiçağ Kalıntıları (Die Antiken Bcureste der insel Lesbos-1890), Neandria (1891), Zincirli Höyük (Architektur von Sendschirli 1891), Aşağı İtalya ve Sicilya'daki Yunan Tapınakları (Die griechische Tempeln Sizilien und Unteritalien-1899), Babil ve Borsippa Tapınakları (Die Tempel in Babylon und Borsippa-1911), Direnen/Yeniden Doğan Babil (Das Wiedererstehende Babylon-1913), Babil'de İhtar Kapısı (Das Ishtar Tor in Babylon -1918)'dir.

²⁶⁷ BOA.MF.MKT. 422/54.

²⁶⁸ BOA.HR.TH.221/63.

²⁶⁹ BOA.İ.HUS.87/133.

²⁷⁰ BOA.MF.MKT.672/21.

²⁷¹ BOA.MF.MKT.1208/51.

2.2.11. Walter Andrae (1875-1956)

Walter Andrae, 18 Şubat 1875 tarihinde Leipzig yakınlarında doğmuştur. Alman bir arkeolog ve mimardır. 1898 yılında Robert Koldewey önderliğinde yapılan Babil kazılarına katılmıştır.²⁷² 1899-1903 yılları arasında Babil kazılarında aktif rol oynamıştır. 1904 yılından 1918 yılına kadar eski Asur başkenti olan Assur kazılarını yönetti.²⁷³ Bunu yanı sıra Hatra kenti, Sam'al höyüğü ve Şuruppak kentinde de kazılar yapmıştır.

1921 yılında küratörü olduğu Berlin Vorderasiatisches Müzesi'nin 1928-1951 yıllarında yöneticisi oldu. 1923 yılından itibaren Berlin Teknik Üniversitesi'nde mimarlık tarihi dersleri vermiştir.²⁷⁴ 28 Temmuz 1956 yılında vefat etmiştir.²⁷⁵ En bilinen eseri Tekrar Yükselen Assur (Das wiedererstandene Assur)'dur.²⁷⁶

Walter Andrae hakkında Devlet Arşivleri'nde ulaşılabilen ilk belge 1321/1903 tarihli belgedir. Belgede mühendis olarak geçen Andrae ve ona eşlik eden Ernst Emil Herzfeld'in (1879-1948) ilmi tetkikat için Halep ve diğer mahallere gideceğinden bahsedilmektedir.²⁷⁷ Kazılara başlamadan önce o bölge hakkında araştırma yapmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Günümüzde Kal'at-ı Şarkat olarak bilinen Kale-i Şarkat (Assur) şehrinde 1322/1905 yılında kazılara başlayan Andrae, bu bölgede bulduğu bazı eserleri Müze-i Hümayun adına görev yapan komiser Bedri Bey'e teslim etmeye yanaşmamıştır. Bunun üzerine Almanya Sefareti'ne haber verilerek Almanya

²⁷² “Walter Andrae”, Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_Andrae, 12.06.2021.

²⁷³ “Walter Andrae”, The British Museum, (Çevrimiçi), <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG61879>, 12.06.2021.

²⁷⁴ “Walter Andrae”, Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_Andrae, 12.06.2021.

²⁷⁵ “Walter Andrae”, The British Museum, (Çevrimiçi), <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG61879>, 12.06.2021.

²⁷⁶ “Walter Andrae”, Wikipedia, (Çevrimiçi), https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_Andrae, 12.06.2021. Ayrıca, diğer bilinen eserleri de şunlardır: Lebenserinnerungen eines Ausgräbers, Der Anu-Adad-Tempel in Assur (1909), Die Festungswerke von Assur (1913), Die Stelenreihen in Assur (1913), Die archaischen Ishtar-Tempel in Assur (1922), Farbige Keramik aus Assur und ihre Vorstufen in altassyrischen Wandmalereien (1923), Die Kunst des Alten Orients (1925), Kultrelief aus dem Brunnen des Assurtempels zu Assur (1931), Die Partherstadt Assur (with Heinz Lenzen) (1933), Die ionische Säule. Bauform oder Symbol? (1933), Alte Feststrassen im nahen Osten. (1941).

²⁷⁷ BOA.İ.HR.386/4.

tarafından emir verdirilip eserlerin verilmesi istenmiştir.²⁷⁸ 1323/1905 tarihli bir başka belgede ise Andrae'nin kazılarda Leopold Messerschmidt adlı bir Alman arkeolog ile birlikte olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁹

Belgelerden Andrae'nin ziyaretlerinin sadece Musul ile sınırlı kalmadığı Halep ve Beyrut'a da uğradığı anlaşılmaktadır.²⁸⁰ Hatta 1326/1908 tarihli belgede Andrae ve refiki Bodzenik/Bodzin'in ziyaretleriyle ilgili Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu tarafından Bodzin'in hareketlerinin gözetim altında bulundurulması istenmiştir.²⁸¹

1329/1911 tarihli belgede Musul'da Almanya hükümetinin kontrolü altında bulunan Avrupanet Kenereksafet Cemiyeti²⁸² adına görevlendirilen ve Kale-i Şarkat'ta hafriyat yapan Leopold Messerschmidt'in ölümü üzerine Musul Vilayeti dahilinde Kale-i Şarkat'ta yapılan kazı çalışmalarının Walter Andrae tarafından devam ettirilmesine ve ruhsatın da onun adına çıkartılmasına izin verilmiştir.²⁸³

Andrae'nin İstanbul'daki muharebe esnasında asker muhafızlar için üretilen silahların Alman vapuruyla gelmesinde yardımcı olduğu için dördüncü mecdi nişanıyla taltif edildiği görülmektedir.²⁸⁴ Andrae'nin yaptığı kazılarla ilgili ulaşılabilen en son tarihli belge olan 1330/1912 belgede kazı ruhsatının iki sene daha uzatılması talep edilmiştir.²⁸⁵

Walter Andrae'nin başka kaynaklarda²⁸⁶ 1899-1903 yıllarında Babil de kazı yaptığı belirtilmiş, arşiv belgelerinde o dönemde kazı yaptığına dair belgelere ulaşamamıştır. Ancak mevcut arşiv belgelerine göre 1321-1336/1903-1918 yılları arasında Kale-i Şarkat'ta kazı çalışmaları yapmış ve bu kazılar yaklaşık 15 yıl sürmüştür.

²⁷⁸ BOA.BEO.2494/186987.

²⁷⁹ BOA.BEO.2677/200704.

²⁸⁰ BOA.DH.ŞFR.396/17.

²⁸¹ BOA.DH.TMIK.M.266/66.

²⁸² Belgede bu şekilde geçen cemiyetin tam adına ulaşamamıştır. Bu yüzden belgede geçtiği şekliyle bahsedilmiştir.

²⁸³ BOA.MF.MKT.1173/40.

²⁸⁴ BOA.İ.TAL.477/33.

²⁸⁵ BOA.BEO.4048/303563.

²⁸⁶ "Walter Andrae", The British Museum, (Çevrimiçi), <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG61879>, 16.02.2021.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZILARDA BULUNAN ESERLERİN NAKLİYESİ VE KAZILARDAN SORUMLU MÜZE-İ HÜMÂYUN ÇALIŞANLARI

Müze-i Hümayun çeşitli yerlerde başka devletler tarafından yapılan kazıları kontrol altında tutabilmek adına komiser ve müze memurlarını kazı yapılan bölgelere göndermiş ve görevlendirmiştir. Bu komiser ve memurların maaşları kimi zaman kazı yapan şahıslar tarafından karşılanmış kimi zaman da Maarif Nezareti tarafından ödenmiştir.

3.1. Kazılarda Bulunan Eserlerin Nakliyesi

Kazılarda bulunan eserler kimi zaman sallarla kimi zaman da demiryolları aracılığıyla taşınmıştır. Her ne kadar nizamnâmelerle eserlerin yurt dışına çıkarılması engellenmeye çalışılsa da eserler bazen yasal bazen de yasa dışı yollarla götürülmüşlerdir. Eserlerin yurt içinde veya yurt dışında taşınması nizamnâmeler ile belirli kurallara bağlanmıştır.

Eserler sallarla taşınırken bazı talihsizliklerle karşılaşılıyordu, kimi zaman yola çıkan konvoy Arapların saldırısına uğruyor ve eserlerin bir bölümü Dicle'nin sularına gömülüyordu.²⁸⁷ Çok ağır olan ve ağırlıkları 40 tonu aşabilen lamaşşular, Dicle nehri üzerinde içi havayla dolu tulumlar üzerinde sallarla taşınmıştı.²⁸⁸ Paul Emile Botta Ninova'da kazı çalışması yaptıktan sonra bulduğu heykel ve kabartmaları yine aynı

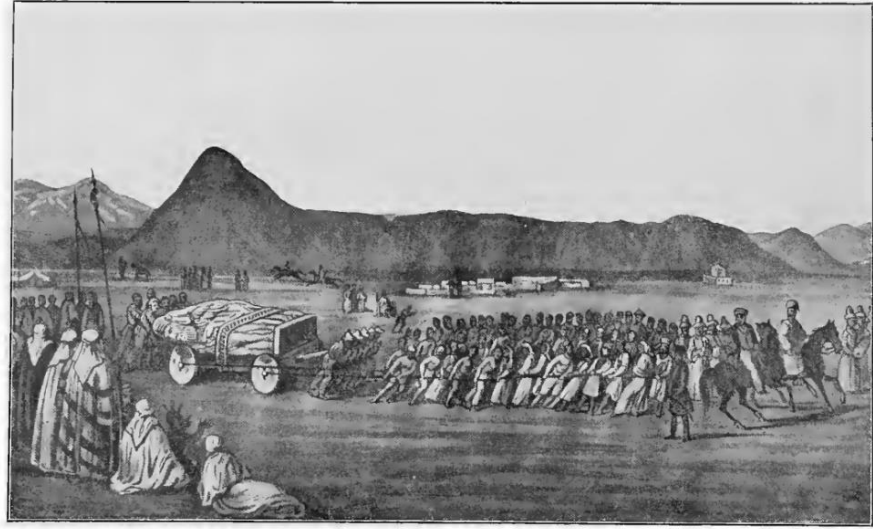
²⁸⁷ Köroğlu, a.g.e., s.29-30.

²⁸⁸ A.e., s.29.

yöntemle sallarla taşımak istemişti fakat Dicle coşkun bir ırmaktı. Sallar ters döndüler ve bulunan Asur tanrı ve kralları Dicle sularına gömüldüler.²⁸⁹

Austen Henry Layard, kanatlı boğayı (lamaşşu) yine aynı yöntemle sallarla taşımıştı. Bunları Musul'dan Bağdat'a oradan da Basra'ya ulaşan eserler buradan gemiye yüklenererek British Museum'a taşınmışlardır.²⁹⁰

Bu eserlerin taşınması kimi zaman bir yarışa dönüşmüştü. Koyuncuk üzerinde hak iddia eden Fransızlarla aralarındaki yarıştan dolayı Austen Henry Layard, İngiliz diplomat Stratford Canning'e yazdığı mektupta heykellerden bir kısmının Avrupa'ya Fransızlarla aynı zamanda ya da daha önce varacağını İngilizlerin itibarı için iyi olacağından bahsetmektedir. Layard, eserlerin Fransızlardan önce gitmesi kendi müzelerine ulaşması, Avrupa sergilerinde öncelik kazanmalarının onlar için itibar ve ayrıcalık kazandıracağını düşünüyordu.²⁹¹

The Ruins of Nimrūd

Layard removing a human-headed winged bull to a raft on the Tigris

R. 10 Nimrud Harabelerinde Lamaşşuların Taşınmasını Gösteren Bir Resim (Kaynak: Hilprecht, a.g.e., s.93.)

²⁸⁹ Ceram, a.g.e., s. 186.

²⁹⁰ A.e., s. 217.

²⁹¹ Malley, a.g.e., s. 109.

R. 11 Ninova'da Lamaşşunun Taşınmasını Gösteren Bir Gazete Haberinden Resim (Kaynak: The Illustrated London News, 28 February, 1852.)

R. 12 Austen Henry Layard ve Hormuzd Rassam'ın Nimrud'da Yaptığı Kazılar Neticesinde Çıkan Lamaşşunun Taşınması (Kaynak: George Scharf, "Layard and Rassam at work in Nimrud", 1850-60.)

3.2. Kazılardan Sorumlu Müze-İ Hümâyun Çalışanları

Kazı yapanları denetlemek ve eserlerin yurt dışına kaçırılmasını engellemek amaçlı kazılarda Müze-i Hümâyun adına memur görevlendirilmiş ve onlara ücret ödenmiştir. 1874 yılına ait Âsar-ı Âtika Nizamnâmesi'ne göre kazılara taşınmayan eserlerin muhafazası için bir memur tayin edilme şartı vardır.²⁹² Yine aynı nizamnâmede 21.maddede kazı yapılacak alan uzakta ise görevlendirilen memurun masrafı kazı yapacak kişi tarafından ödenmesi yazılıdır. 1884 yılına ait nizamnâmede ise kazı yapacak kişiden görevlendirilecek memurun harcırah ve maaşının tamamının alınması ve her ay Maarif Nezareti tarafından ödemesinin yapılacağı yazılmıştır.²⁹³ 1906 yılına ait nizamnâmede ise aynı şekilde kazı yapılacak yerde Müze-i Hümâyun tarafından görevlendirilen memurun hazır bulunması gerektiği yazılıdır.²⁹⁴

3.2.1. Bedri Bey (1273-1274/1931)

Tam ismi Ahmet Bedreddin Bey olan Bedri Bey, çeşitli kazılarda görev almıştır. Memurluğa başlama tarihine arşivde ulaşamayan Bedri Bey hakkında M.Zarif Orgun'un Arkeoloji Müzesi emekli müdür yardımcısı Bekir Şükrü Egeli'den aldığı bilgiye göre 13.03.1875 tarihinde İcra Cemiyeti Kalemî'nde 50 kuruş maaşla memuriyete başlamıştır.²⁹⁵ İstanbul Bakırköy Zeytinlik mahallesinde oturan, aslen Musevî fakat sonradan Müslüman olan, beş altı lisanı kullanabilen birisi olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁶ Yaptığı çalışmalardan dolayı kimi zaman başka devletler tarafından kendisine nişan verildiği görülmektedir.²⁹⁷

²⁹² 1874 Âsar-ı Âtika Nizamnâmesi, 6.madde.

²⁹³ 1884 Âsar-ı Âtika Nizamnâmesi 21.madde, Burcu Kutlu Dilbaz, "Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası", İstanbul, Okur Tarih, 2018, s.7.

²⁹⁴ 1906 Âsar-ı Âtika Nizamnâmesi, 16.madde.

²⁹⁵ Koşay v.d., a.g.e., cilt II, s. 16.

²⁹⁶ A.e., s. 16-17.

²⁹⁷ Bknz. BOA.MF.MKT.98/76.

F. 17 Bedri Bey²⁹⁸ (Kaynak: BOA.DH.EUM.VRK.25/59.)

1306/1888 tarihli belgede Hille’de kazı yapan Amerikalıların yanında Bedri Bey görevlendirilmiştir.²⁹⁹ Bu kazılarda Bedri Bey komiser olarak görev yapmaktaydı, hatta arkeolog John Henry Haynes ile aynı kulübede birlikte kaldıkları öğrenilmektedir.³⁰⁰ Fransızlar tarafından 1310/1893 Tello’da yapılan kazılara komiser olarak Bedri Bey tayin olmuştur.³⁰¹

Söke ve Bergama taraflarında kazı yapan Almanların yanında görevlendirildiği³⁰² görülen Bedri Bey, 1316/1898 tarihinde Almanlar tarafından yapılan Babil kazılarında göreve başlamıştır.³⁰³ Yaklaşık 4 yıl Babil Harabelerinde görev yapmış ardından 1322/1904 yılında Kale-i Şarkat kazılarında çıkan eserleri Dersaadet’e göndermiştir. Burada incelemeler yapmak için Musul’a gidecek olan

²⁹⁸ BOA.DH.EUM.VRK.25/59.

²⁹⁹ BOA.MF.MKT.103/129.

³⁰⁰ Zeynep Çelik, **Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Siyaseti**, Çev. Ayşen Gür, 1.bs., İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, Kasım 2016, s. 210.

³⁰¹ BOA.MF.MKT.169/33, MF.MKT.161/64.

³⁰² BOA.MF.MKT.308/3, HR.TH.215/53.

³⁰³ BOA.MF.MKT.438/10.

Bedri Bey'e iki bin kuruş harcırah verilmesi uygun görülmüştür.³⁰⁴ Osman Hamdi Bey, Bedri Bey için maaşının arttırılmasını talep etmiştir.³⁰⁵

Bedri Bey'in görev aldığı diğer kazı alanlarından birisi de Tello'dur. İngiltere tarafından kazı yapılan bu bölgede çıkarılan eserlerin müze-i hümayun memuru olan Bedri Bey'e teslim edilmesi istenmiştir.³⁰⁶ 1330/1912 tarihindeki belgede Bağdat ve çevresinde kanunsuz olarak kazı yapan çıkan eserleri Avrupa'ya satıldığı haberlerinin çıkması üzerine bu kazılarda görevli olan Bedri Bey'e nizamaya aykırı kazı yapanlar hususunda takibatta bulunması ve hükümetçe muhbirlere ikramiye verileceği bildirilmiştir.³⁰⁷ Bedri Bey'in hafriyat komiseri olarak Çanakkale, Gelibolu ve Maydos taraflarına gittiği anlaşılmaktadır.³⁰⁸

Bedri Bey memurlukta kırk beş seneyi doldurunca tecrübesinden faydalanmak için 1338/1920 tarihli tezkirede memuriyetinin iki sene daha uzatıldığı görülmektedir.³⁰⁹ Bu süre dolduktan sonra bir sene daha uzatılmış ve bir yıl dolduğunda 65 yaşında emekli olmuştur.³¹⁰ Fakat emeklilik kararı Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı ile 20.05.1923 tarihinde durdurulmuş ve görev süresi tekrar uzatılmıştır.³¹¹ İstanbul Âsâr-ı Atıka Müzesi'nin Akvâm-ı Kadime-i Şarkiye Şubesi'nin düzenlenme işinde çalıştırılması uygun görülmüştür.³¹² 22.11.1930 tarihinde tekrar emekli olan Bedri Bey, 1931 yılının Mayıs ayında vefat etmiştir.³¹³

3.2.2. Haydar Efendi

Tam adı Ahmet Haydar³¹⁴ olan arşiv belgelerinde Haydar Efendi olarak geçen kişinin göreve ne zaman başladığı bilgisine arşivden ulaşılamamıştır. Kendisi

³⁰⁴ BOA.MF.MKT.819/30.

³⁰⁵ Çelik, **a.g.e.**, s. 116.

³⁰⁶ BOA.MF.MKT.879/14.

³⁰⁷ BOA.DH.İD.28/7.

³⁰⁸ BOA.DH.EUM.VRK.25/59.

³⁰⁹ BOA.MV.219/39.

³¹⁰ BOA.BEO.4708/353085, BOA.30-18-1-1/7-19.

³¹¹ Koşay v.d., **a.g.e.**, cilt II, s. 16.

³¹² BOA.30-18-1-1/7-19.

³¹³ Koşay v.d., **a.g.e.**, cilt II, s. 16.

³¹⁴ **A.e.**, s. 33

hakkında edinilen en erken tarihli belge 1315/1898 yılına aittir. Belgelere göre Paris’te eğitim gören Haydar Efendi, Müze-i Hümayun’da istihdam edilmiştir.³¹⁵ Amerikalılar tarafından yapılan Basmaye kazılarında teftiş için görev almış³¹⁶ ve harcırahı mahallince verilmiştir.³¹⁷ İki yıl Basmaye kazılarında görev alan Haydar Efendi, 1323/1905 yılında Almanlar tarafından yapılan Babil kazılarında komiser olarak görev yapmıştır.³¹⁸ Kazı yaptığı diğer görev yerleri ise Kyme Aliğa Nahiyesi kazısı, Yuşa Tepesi Hieron kazısı, Bergama kazısıdır.³¹⁹

3.2.3. Mösyö Sebastian Shilk

Arşiv belgelerinden Musul’da Keldani Mektebi müdürü olduğu anlaşılan Mösyö Sebastian Shilk 1314/1897 yılında Müze-i Hümayun fahri memurluğuna atanmıştır.³²⁰ Kendisi hakkında başka bilgiye ulaşılamamıştır.

3.2.4. Nikolaki Efendi

Nikolaki efendi hakkında ulaşılabilen en erken tarihli belge 1298/1880 yılına aittir. Müze-i Hümayun’daki eski eserlerin defterini düzenlemek, kataloğunu yapmak ve Avrupa’da bulunan müzelerle yazışmaları gerçekleştirmek üzere Nikolaki Ohanni’nin 1250 kuruş maaşla Müze-i Hümayun müdür muavinliğine atandığı anlaşılmaktadır.³²¹

Nikolaki Efendi’ye devletler tarafından zaman zaman nişan verilmiştir. 1305/1888 tarihli belgeye göre Nikolaki Efendi’ye Almanya Devleti tarafından nişan

³¹⁵ BOA.İ.HUS.62/51.

³¹⁶ BOA.MF.MKT.743/36.

³¹⁷ BOA.MF.MKT.814/55.

³¹⁸ BOA.MF.MKT.871/51.

³¹⁹ Koşay v.d., a.g.e., cilt II, s. 33.

³²⁰ BOA.BEO.866/64922, BOA.İ.MF.4/17, BOA.MF.MKT.341/43.

³²¹ BOA.TSMA.e.1410/9.

verilmiştir.³²² Bulgaristan ve Sırbistan kralları 1328/1910 tarihinde nişan vermiş³²³, Fransa ise Akademik Palmiye Nişanı (*Ordre des Palmes academiques*) olarak adlandırılan nişanı 1329/1911 yılında verdiği belgelerden anlaşılmıştır.³²⁴

Nikolaki Efendi'nin görev süresi 1340/1921 tarihinde dolduğu için bu tarihte emekli olmuş ve yerine Cenani Bey görevlendirilmiştir.³²⁵

3.2.5. Rauf Bey

Belgelerde³²⁶ âsâr-ı atîka memuru olarak geçen Rauf Bey'in göreve başladığı tarih bilinmemektedir. Kazı yapılan bölgelerde kazı yapan devletlerin yanında refakatçi olarak görevlendirildiği görülmektedir. İngilizlerin Musul civarında yaptığı kazılarda 1296/1879 tarihinde gözlemci olarak atanmıştır. Bu kazıda harcırahı ve maaşı müze tarafından karşılanmıştır. Aynı tarihli belgede³²⁷ bu konuda şöyle bahsedilmektedir: “*Rauf Bey'e yirmi lira maaş ile harcırah nizamnamesi mucibince ve Musul'a kadar hesap edilen 3210 kuruş harcırahın müze tahsisatından itasının itası*”. Musul'dan sonra Babil'e gittiği anlaşılan Rauf Bey, maaşından yapılan kesintiden muaf tutulmasını istemiştir. Bunun üzerine bu konuda muaf tutulamayacağı ve bu ısrarcı tavrından dolayı sürekli telgraf yazmaması bildirilmiştir.³²⁸

Rauf Bey'in maaşı Hille'de bulunduğu müddetçe mal sandığından verilmiştir.³²⁹ Ne kadar süre bu bölgede görev yaptığı bilinmemektedir. Hakkında ulaşılabilen en son tarihli belge 1298/1881 yılına ait belgedir.³³⁰

³²² BOA.MF.MKT.98/76.

³²³ BOA.MF.MKT.1153/20.

³²⁴ BOA.MF.MKT.1176/61.

³²⁵ BOA.BEO.4704/352729.

³²⁶ Bknz. BOA.TS.MA.e.1410/97.

³²⁷ BOA.MF.MKT.60/102.

³²⁸ BOA.TS.MA.e.1410/97.

³²⁹ BOA.TS.MA.e.1410/99.

³³⁰ BOA.TS.MA.e.1426/69.

3.2.6. Salih ve Mehmed Efendi

Salih ve Mehmed Efendi hakkında ulaşılabilen tek belge 1296/1879 belgedir. Rassam tarafından Musul bölgesinde yapılan kazılarda Rassam'ın refakatine süvari olarak Salih ve Mehmed Efendi atanmıştır.³³¹

³³¹ BOA.MF.MKT.63/21.

SONUÇ

Müze kurumu insanlık tarihinde bir hafıza mekânı olma özelliğini her dönem sürdürse de çağın kültürel, sosyolojik, siyasi koşulları doğrultusunda tanımının ve içeriğinin değiştiği görülür. 1700'lü yıllarda Avrupa'da ilk müzelerin kurulmasıyla birlikte müzeciliğin kurumsallaşmaya başladığı söylenebilir. Osmanlı'da ise bu kurumsallaşma daha geç tarihlere tekabül eder. Fatih Sultan Mehmed döneminde savaşımlardan kalan silah ve ganimetlerin Aya İrini Kilisesi'nde toplanmasıyla bir nevi müzeciliğin temellerinin atıldığı görülür. Sultan Abdülmecid döneminde eserlerin düzenlendiği ve sergilendiği bilinmektedir. Müze-i Hümayun adı verilen bu müzenin ilk müdürü Edward Goold olmuştur. Sadrazam Nedim Paşa tarafından kapatılan bu müze Ahmed Vefik Paşa döneminde tekrar açılmış müze müdürlüğüne Philipp Anton Dethier atanmıştır. Eserlerin bu müzeye sığmamasıyla önce Çinili Köşk müze olarak açılmıştır. Bir süre sonra eserlerin sığmama sorunu yeniden ortaya çıkınca Çinili Köşk'ün yanına yeni bir müze binası yapılmasına karar verilmiştir. Yeni kısım 1881 yılında açılmıştır. Dethier'in ölümünün ardından Osman Hamdi Bey müze müdürlüğüne getirilmiştir.

Fransız İhtilali'nden sonra ulus devletlerin oluşmasıyla birlikte devletlerin hammadde ve pazar arayışı artmıştır. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan toprak kayıpları Batılı devletler için Osmanlı topraklarını cazip bir yer olarak görmelerine sebep olmuştur. Hem yer altı hem yer üstü kaynaklarının zenginliği ve topraklarının bereketliliği nedeniyle Mezopotamya bölgesi geçmişten bu yana tercih edilen bir bölge olmuştur. Kutsal kitaplarda da geçen bölge isimleri devletleri ve arkeologları bu bölgeye çeken sebeplerden biri olmuştur. Mezopotamya bölgesine dahil olan Musul, 1534 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve kimi zaman sancak kimi zaman da vilayet olmuştur. Geniş bir arkeolojik mirasa sahip olan Musul vilayetinde gerçekleştirilen kazılar neticesinde elde edilen bulguların İslam sanatlarına dair kaynaklardan olabileceği düşüncesiyle bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde 1840-1924 yılları arasında Musul vilayetinde ve çevresinde kazı yapan alanlar ele alınmıştır. Musul vilayetinde dahil olan Kale-i Şarkat,

Koyuncuk, Horsabad kazıları ve Musul civarındaki kazılardan da Babil ve Tello kazılarından bahsedilmiştir. Bu kazı yapılan alanların coğrafi konumları ve tarihçeleri, buradaki yapılardan ve bu bölgede yapılan kazı çalışmalarının sürecinden bahsedilmiştir. Arşiv olarak sadece Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden yararlanılması, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin arşivinden yararlanılamaması bazı bilgilerin tamamlanamamasına sebep olmuştur. Eksik kalan parçaları tamamlayabilmek adına başka kaynaklar kullanılmıştır.

Batılı devletlerin Babil'i kazılar için tercih etmesi kutsal kitaplarda bu bölgeden ve bu bölgede hükümlerlik sürmüş olan krallardan bahsedilmesi etkili olmuştur. Babil Harabeleri için o bölgede yaşayan yerli halk tarafından bilinmediği söylene de dönemin Arap coğrafyacıları tarafından bölgenin yerinin tarif edilmesi ve halkın Avrupalı seyyahları bu bölgeye getirmesi aslında bu bölgeden haberdar olduklarını göstermektedir. Kimi kaynaklarda kazıların 1852 yılında Fransızlar tarafından başlandığı söylene de arşiv belgelerinde buna dair bir kanıt ulaşılamamıştır. En erken tarihli belge 1281/1865 yılına ait İngilizler'in yaptıkları kazıya dair belgedir. İngilizlerden Hormuzd Rassam'ın bu bölgede çalıştığı anlaşılmaktadır. Burada aktif olarak kazı çalışması yapan bir diğer devlet ise Almanya idi. Kaynaklara göre 1889 yılında başlayan kazılarda görev alan Robert Koldewey burada önemli eserler bulmuştur. Almanlar kazı çalışmalarına 1917 yılına kadar devam etmiştir. Burada yapılan kazılarda yüzün üstünde kişinin çalıştığı anlaşılmaktadır.

Bir diğer kazı alanı olan Kale-i Şarkat'ta 1845-1847 yılları arasında, 1904 yılından itibaren de Almanların kazı çalışmalarını yaptığı görülmüştür. Musul sınırları içerisinde olan Koyuncuk (Ninive) kutsal kitaplarda geçmesinden dolayı Batılı devletlerin kazı yaptığı bölgelerden biri olmuştur. 1820 yılında İngiltere adına James Rich Koyuncuk'u araştırmış ve bulduklarını British Museum'a göndermiştir. Bu bölgede yapılan kazılar neticesinde birçok heykel, mühür, çivi yazılı tablet, süs eşyaları bulunmuştur. Ardından Paul Emile Botta 1843-1846 yılları arasında Fransa adına kazı çalışmaları yapmıştır. 1847 yılından 1932 yılına kadar İngilizlerden Austen Henry Layard, Hormuzd Rassam, Campbell Thompson, Felix Jones, Leonard William King ve Max Mallowan gibi isimler burada kazılar yapmışlardır.

Fransızların kazı yaptığı bir bölge olan Tello'da birçok Gudea heykeli bulunmuş ve bunlar kendi müzelerine gönderilmiştir. Kazılarda Bedri Bey'in komiser olarak görevlendirildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Fransızlar adına kazı çalışmaları yürüten Paul Emile Botta Horsabad'da kazı çalışmalarına başlamış olup ardından burada Victor Place çalışmalarını yürütmüştür. Burada bulunan eserler İngiltere, Amerika, Fransa ve Irak'taki müzelerde sergilenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde 1840-1924 yılları arasında Musul vilayeti ve civarında kazı yapan devletlerden bahsedilmektedir. Almanya, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi devletler bu bölgede aktif rol oynamışlardır. Devletler, devletlere bağlı bazı kurum ve kuruluşların finanse etmesiyle arkeologlar Musul ve civarında kazı çalışmaları yapmışlardır. Almanlara II. Abdülhamid döneminde demiryolu inşaatının verilmesi ile imtiyazlı konuma geçmişlerdir. Bağdat demiryolu inşaatının kazı yapılan yerlerden geçirilmesi Almanların niyetlerini göstermektedir. Bu şekilde eserler Avrupa'ya daha rahat bir şekilde taşınacaktı. Almanlardan Walter Andrae, Robert Koldewey, Leopold Messerschmidt gibi arkeologların Musul ve civarındaki kazılarda etkin rol oynadığını görmekteyiz. Şüphesiz ki burada ismi sayılanlar haricinde daha fazla kişi bu kazılarda rol oynamıştır fakat bu kişilerin tam adlarına ulaşamadığı için onlara çalışmada yer verilmemiştir. İsmi belgelerde geçse de tam adına ulaşamayan Dr. Sahav, Dr. Belek/Belk, Dr. Leman/Löman gibi kişilerden bahsedilmemiştir. Fransız arkeologlardan Ernest de Sarzec, Paul Emile Botta ve arşiv belgelerinde geçen şekliyle Mösyö Goti kazı çalışmaları yapmışlardır. Bu bölgedeki kazılarda en çok rol oynayan devletlerden biri İngiltere'dir. İngiliz George Smith, Hormuzd Rassam, Leonard William King, Austen Henry Layard ön plana çıkan arkeologlardandır. Bu arkeologlar içerisinde Layard'ın İngiliz Hükümeti için gizli ajanlık görevi üstlenmesi buradaki kazıların amacının sadece arkeoloji olmadığını göstermektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise bahsedilen kazılarda bulunan eserlerin nakliyesinden ve bu kazılarda görevlendirilen Müze-i Hümayun çalışanlarından söz edilmektedir. Bulunan eserler Dicle Nehri üzerinden Basra'ya sallarla taşınmış kimi zaman da sallardan düşüp nehrin sularına karışmışlardır. Buna rağmen çoğu eser British Museum, Louvre Museum ve çeşitli Alman müzelerine ulaşmayı başarmıştır. Bu eserlerin yurt dışına çıkarılmasını engellemek amacıyla Osmanlı nizamnâmeler

çıkarsa da engellenememiştir. Yapılan kazıları denetlemek için Müze-i Hümayun personeli görevlendirilmiştir. Müze-i Hümayun adına çeşitli bölgelerde görev yapan Bedri Bey, Rauf Bey ve Haydar Bey belgelerde en çok rastladığımız görevlilerdendir.

Sonuç olarak, Osman Hamdi Bey döneminde Osmanlı müzeciliği her ne kadar gelişim gösterse de Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi durum, yaşanan toprak kayıpları gibi sebeplerden bazı bölgeler ve o bölgelerdeki eserler korunamamıştır. Nizamnâmeler bunu ne kadar engellemeye çalışsa da bu alanlardan çıkarılan birçok eser kazı yapan arkeologlar tarafından kendi ülkelerine götürülmüştür. Bağdat Demiryolunun yapımının Almanlar tarafından üstlenilmesi neticesinde demiryolu güzergahı üzerindeki petrol yataklarını kullanılması ve bu hat üzerindeki kazı çalışmaları yapılması hakkını elde etmelerinin eserlerin taşınması hususunda kendilerine yardımcı olacağı aşîkardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin bu bölgeyi işgal etmesi ve arkeologlarını ajanlık görevi amaçlı göndermesiyle aslında kazı çalışması yapan devletlerin bu bölgelerdeki tek amaçlarının arkeoloji ve eserleri korumak olmadığı anlaşılmaktadır.

Çalışma ile yukarıda sıralanan devletler, arkeologlar ve Müze-i Hümayun çalışanları marifetiyle adı geçen bölgelerde yapılan kazılar sonucu elde edilen eserler ve bu kazıların yapılmasında, eserlerin Müze-i Hümayun'a nakledilmesinde dahil olan müze çalışanları ve yabancı devletlerin arkeologlarına dair arşiv belgeleri ile ilgili kaynaklardan toplanan bilgilerin somut şekilde ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada yararlanılmayan İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi'nin ileride yapılacak konuyla bağlantılı bir çalışmada kullanılması durumunda belgelerin bütün olarak incelenmesi ile bu bölgelerden çıkan eserler ve kazılarda yer alan kişilerle alakalı daha detaylı ve geniş bilgilere ulaşılacağı ve eserlerin Türk-İslam sanatları ile bağlarının ortaya çıkarılacağı öngörülmektedir. Bu amacın ilk adımı olan çalışmamın literatüre ve sonraki çalışmalara faydalı olmasını temenni ederim.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Bzhar Othman: “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre Musul, Şehrizar ve İmâdiyye”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Akpınar, Mahmut: “Emperyalizmle Mücadelede İç ve Dış Politikanın Bir Enstrümanı Olarak II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti”, **Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:36, Sayı:2, Aralık 2012, s. 79-119.
- Al-Dabooni, Oday Abdullah
Ahmed Sami: “Musul ve Çevresinde Arkeolojik Tahribat, Restorasyon ve Bakım Önerileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2017.
- Albayrak, Mustafa: “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:6, 1995, s. 1-38.
- Alperen, Altan: “Bağdat Demiryolu: Siyasal Sonuçları Olan Bir Türk-Alman Demiryolu Projesi”, **21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt:7, Sayı:19, Bahar 2018, s.1-22.
- Ardıç, Oben: “Osmanlı Dönemi’nden Cumhuriyete Türkiye Arkeolojisiinde Eski Eser Kaçakçılığı”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2021.
- Bahrani, Zainab, Çelik, Zeynep,
Eldem, Edhem: “Geçmiş Hücüm, Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914”, İstanbul, Salt, 2011.

- Bodington, Alice: “Legends of the Sumiro- Accadians of Chaldea”, **The American Naturalist**, Vol. 27, No. 313 (Jan., 1893), s. 105-112.
- Budge, E.A.Wallis: **“The Rise & Progress of Assyriology”**, London, M. Hopkinson & co., ltd., 1925.
- Coşgun, Selçuk: “Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı Mezopotamyası’nda Batılı Ülkeler Tarafından Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar”, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2020.
- Ceram, C.W.: **Tanrılar Mezarlar ve Bilginler**, 4.bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1994.
- Çal, Halit: "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt:7, Sayı:14, 2009, s.316-333.
- Çelik, Zeynep: **“Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu’nda Arkeoloji Siyaseti”**, Çev. Ayşen Gür, 1.bs., İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, Kasım 2016.
- Dilbaz Kutlu, Burcu: **Osmanlı Devleti’nin Arkeoloji Politikası**, 1.bs., İstanbul, Okur Tarih, 2018.

Erdem, Sargon:

“Bâbil”, Cilt: 4, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991.

Erdemir Palaz, Hatice, Erdemir, Halil:

“Alman Emperyalizmi ve Osmanlı Topraklarında Arkeoloji”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 6, Sayı XV, Eylül 2013, s. 261-283.

Erdemir Palaz, Hatice, Erdemir, Halil:

“Batılıların Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Tarihî Eser Yağması”, **Yeni Türkiye**, Yıl:22, Sayı: 83, Ocak-Haziran 2016, s.752-771.

Erdemir Palaz, Hatice; Erdemir, Halil; Günday, Onur:

“Türkiye’de Eskiçağ ve Arkeolojinin Gelişmesinde Alman Bilim Adamlarının Etkisi”, **I. Uluslar Arası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu**, 8-10 Ekim 2009, s. 212-224.

Eroğlu, Cengiz; Babuçoğlu, Murat; Özdil, Orhan:

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, Ankara, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2012.

Genç, Bülent:

“Khorsabad/Dür Şarrukin Kazısı ve Asar-ı Atika Nizamnamelerine Etkisi”, **Anadolu Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 25, 2021, s. 117–139.

Günay, Selçuk:

“II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan’da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:17, Sayı: 28, 1995, s. 85-108.

- Gündüz, Ahmet: “Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ, 1998.
- Hilprecht, Hermann Vollrat: **The Excavations in Assyria and Babylon**, Philadelphia, A.J.Holman&Company, 1903.
- Hut, Davut: “Musul Vilayeti’nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- İşbilen Şar, Evren: “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Eski Eserlere Yaklaşım ve Anadolu’da Yapılan Arkeolojik Kazılar”, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2017, s.307-322.
- Jastrow, Marris: **“The Civilization of Babylon and Assyria: Its Remains, Language, History, Religion, Commerce, Law, Art and Literature”**, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1915.
- Kınal, Füzûzan: “İstanbul Müzesindeki Mari Eserleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:2, 1964, s. 215-222.
- Konyar, Erkan: “Efsane ile Tarihin Kesiştiği Yerde... Babil’in Asma Bahçeleri”, **Toplumsal Tarih**, C.16, No:96, Aralık 2001, s. 46-53.

Koşay, Hâmit Zübeyr, v.d.:

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi: Osmanlı Hâkimiyetindeki Orta Doğu'da Arkeolojik Hafriyatlar ve Müzecilik Tarihimizi Aydınlatacak Osmanlı Dönemi Resmi Yazışmalarına Ait Muhtelif Belge Örnekleri, cilt I-V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Köroğlu, Kemalettin:

Eski Mezopotamya Tarihi, 13.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Kuruloğlu, Fehim:

“Osmanlı Devleti'nde Müzecilik”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı VI, Ocak-Nisan 2010, s. 45-61.

Küçüksipahioğlu, Birsal:

“Ninevâ”, Cilt: 33, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007.

Layard, Austen Henry:

“**Nineveh and its Remains**”, London, J. Murray, 1849.

Layard, Austen Henry:

“**The Monuments of Nineveh**”, London, J. Murray, 1849.

Layard, Austen Henry:

“**Inscriptions in the cuneiform character from Assyrian monuments**”, London, Harrison And Son, St. Martin's Lane, 1851.

- Mülayim, Selçuk: “Kronolojik Notlarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği”, **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt: 34, Sayı: 34, 2009, s.175-201.
- Özdem, Ali Gökçen: “Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt:X, Sayı:2, 2016, s.1-39.
- Özşavlı, Halil: “İngilizlerin İşgal Ettikleri Topraklarda Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Savaş Sırasında Yurt Dışına Götürülen Tarihi Eserler”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl:10, Sayı: XIX, Mart 2017, s. 23-47.
- Patty, Gerstenblith: “The Destruction of Cultural Heritage: A Crime Against Property or A Crime Against People?”, **The John Marshall Review of Intellectual Property Law**, 15, s. 336-393.
- Pedde, Friedhelm: “Working on Old Near Eastern Excavations”, **How Do We Want the Past to Be?: On Methods and Instruments of Visualizing Ancient Reality**, Ed. by Maria Gabriella Micale and Davide Nadali, Gorgias Press, USA, 2015, s. 7-26.
- Reade, Julian: “Hormuzd Rassam and His Discoveries”, **Iraq**, Vol. 55, 1993, s. 39-62.
- Rogers, Robert William: “Leonard William King, Assyriologist 1869-1919”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol. 36, No: 2, Jan., 1920, s. 89-94.

Saatçı Ata, Meltem Begüm:

“Müzeciliğin Gelişmesinde Müze-i Hümayûn Müdürleri Philipp Anton Dethier ve Osman Hamdi Bey Dönemlerinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:20, Sayı:3, 2021, s.1473-1499.

Sarıtaş, İbrahim:

“Alman İmparatorluğu’nun Türk Dünyasına Yönelik Propaganda Faaliyetleri: Arkeolog Max Freiher von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı”, **Bilig– Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 91, 2019, s. 113-135.

Sarzec, Ernest de; Heuzey, Léon:

“Les Fouilles De Chaldée Communication D'une Lettre De M. De Sarzec”, **Revue Archéologique Nouvelle Série**, Vol. 42, JUILLET A DÉCEMBRE 1881, s. 257-272.

Shaw, Wendy:

“**Osmanlı Müzeciliği**”, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

Sezen, Tahir:

Osmanlı Yer Adları, 2.bs., Ankara, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.

Sırım, Veli:

“Sultan II. Abdülhamid’in Petrol Politikası”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:12, 2017, s. 125-132.

Temiztürk, Halil:

“Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisinin Ortaya Çıkışı ve Metodolojik Tartışmalar”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt:19, Sayı: 2, Eylül 2019, s. 395-423.

Yücel, Erdem:

“Müze”, Cilt: 32, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006.

“**Gilgamiş Destanı**”, Çev. Sevin Kutlu, Teoman Duralı, Hürriyet Yayınları, Eylül, 1973.

“**Gilgamiş Destanı**”, Çev. Sait Maden, 6.bs., Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, İstanbul, 2018.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, **II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri**, Albüm 90597/68, 90573/19, 90573/22, 90801/11, 90801/12

“Reception of Nineveh Sculptures at the British Museum”, **The Illustrated London News**, 28 February, 1852

ARŞİV KAYNAKLARI

CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ

BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası) 377/28242, 866/64922, 1962/147149, 2007/150457, 2494/186987, 2677/200704, 2687/201508, 3762/282081, 4048/303563, 4704/352729

DH.EUM.VRK. (Dahiliye Evrak Odası Kalemî) 25/59

DH.İD.. (Dahiliye İrade)	28/7
DH.MKT. (Dahiliye Mektubi Kalemi)	152/32, 2279/96
DH.ŞFR. (Dahiliye Şifre Kalemi)	19/41, 221/6, 221/19, 221/23, 396/17
DH.TMIK.M.. (Dahiliye Muamelat)	237/55, 266/66
HR.İD.. (Hariciye Nezareti İdare)	1445/34, 1445/44, 2122/53
HR.MKT. (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi)	507/89, 779/28, 826/9, 841/21, 876/98
HR.SYS. (Hariciye Nezareti Siyasi)	2924/10
HR.TH.. (Hariciye Nezareti Tahrirat)	215/53, 221/63
İ..DH.. (İrade Dahiliye)	419/27721
İ..HR.. (İrade Hariciye)	358/45, 386/4
İ..HUS. (İrade Hususi)	59/46, 62/51, 87/133
İ..MF.. (İrade Maarif)	4/17
İ..TAL. (İrade Taltifat)	477/33

MF.MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi)	19/138, 38/103, 45/102, 46/113, 52/75, 53/28, 55/56, 57/61, 59/103, 60/102, 63/21, 79/79, 89/89, 91/74, 98/76, 103/129, 104/44, 161/64, 169/33, 201/14, 219/46, 255/41, 308/3, 341/43, 422/54, 438/10, 622/29, 644/60, 672/21, 743/36, 814/55, 819/30, 871/51, 879/14, 1153/20, 1172/76, 1173/40, 1176/61, 1208/51
TS.MA.e (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı)	1410/9, 1410/14, 1410/97, 1410/99, 1426/69
Y..PRK.EŞA. (Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik)	39/70
Y..PRK.UM.. (Yıldız Umumi)	48/123

DİJİTAL KAYNAKLAR

<https://www.ancient.eu/ashur/>, Er. Tar.: [13.01.2021]

<https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Nineveh>, Er. Tar.: [17.01.2021]

<https://www.britannica.com/place/Nineveh-ancient-city-Iraq>, Er. Tar.: [17.01.2021]

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Girsu>, Er. Tar.: [20.02.2021]

https://en.wikipedia.org/wiki/Walter_Andrae,

https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Koldewey,

<http://scih.org/robert-koldewey/>,

<https://arthistorians.info/koldeweyr>,

https://tr.wikipedia.org/wiki/Leopold_Messerschmidt,

<https://arkeofili.com/gilgamiş-dünyanın-ilk-super-kahramanı/>,

<https://www.nationalgeographic.com/history/magazine/2018/01-02/history-gilgamesh-epic-discovery/>,

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG62990?id=BIOG62990&page=5#page-top>,

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG62807>,

<https://www.biyografistan.com/2013/06/hormuzd-rassam-kimdir-biyografisi.html>,

https://en.wikipedia.org/wiki/Leonard_William_King,

<https://blog.britishmuseum.org/sparking-the-imagination-the-rediscovery-of-assyrias-great-lost-city/>

https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~311611~90081051:Mosul-Vilayeti?sort=Pub_List_No_InitialSort%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&qvq=q:Mosul%20ottoman%20map;sort:Pub_List_No_InitialSort%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No;lc:RUMSEY~8~1&mi=0&trs=1

https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~311609~90081053:Baghdad-Vilayeti?sort=Pub_List_No_InitialSort%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No&qvq=q:%3D%22Eshref%2C%20Mehmet%22;sort:Pub_List_No_InitialSort%2CPub_Date%2CPub_List_No%2CSeries_No;lc:RUMSEY~8~1&mi=32&trs=40

Salt Araştırma, (Çevrimiçi)
<https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/79837>, 22.05.2022.

Musée D'archéologie Nationale, (Çevrimiçi),
<https://Archeologie.Culture.Gouv.Fr/Babylone/Fr/Mediatheque?Page=%2c2>,
20.05.2022.

Salt Araştırma, (Çevrimiçi),
<https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/85589>, 25.05.2022.

Salt Araştırma, (Çevrimiçi),
<https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/90803>, 25.07.2022.

Salt Araştırma, (Çevrimiçi),
<https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/84771>, 03.08.2022

Salt Araştırma, (Çevrimiçi),
<https://Archives.Saltresearch.Org/Handle/123456789/89597> 28.07.2022

New York Public Library Digital Collections, (Çevrimiçi),
<https://Digitalcollections.Nypl.Org/İtems/510d47e2-724a-A3d9-E040-E00a18064a99>,
05.03.2022

New York Public Library Digital Collections, (Çevrimiçi),
<https://Digitalcollections.Nypl.Org/İtems/510d47e2-7293-A3d9-E040-E00a18064a99>,
05.03.2022

Wikipedia, “Austen Henry Layard”, (Çevrimiçi),
https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Austen_Henry_Layard, 04.06.2022

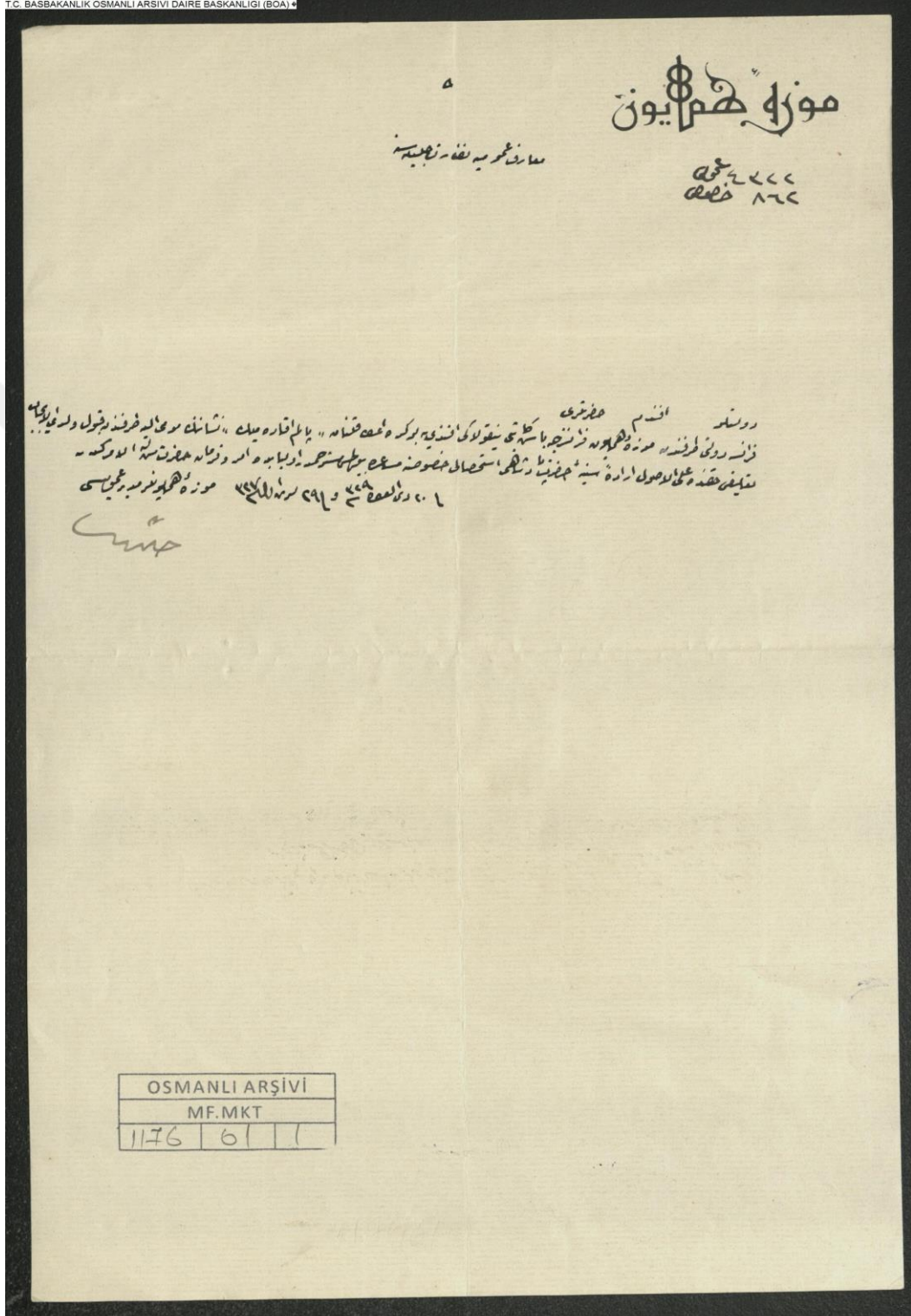
https://commons.wikimedia.org/wiki/file:geheimrat_prof._dr._friedrich_delitzsch,_1913.jpg

Wikipedia, (Çevrimiçi), https://Tr.Wikipedia.Org/Wiki/Hormuzd_Rassam, 22.07.2022.

Wikipedia, (Çevrimiçi), https://De.Wikipedia.Org/Wiki/Leopold_Messerschmidt,
16.04.2021

EKLER

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) *

MF.MKT.01176.00061.001

MF.MKT./1176/61: Müze-i Hümayun Fransızca Başkatibi Nikolaki Efendi'ye Fransa tarafından verilen Palm Akademik Nişanı'nın kabul edildiği.

میتھک امضاسی	عثمانی اردوی ہایونی باش قوماندانی وکالتی	اوراق او طہ سنک نومرہ سی
تاریخ تہیضی	شعبہ	شعبہ نك نومرہ سی
میتھ قونیلان نومرو	دستقہ مورق	مسودہ نك امضاسی
مقابلہ جینک امضاسی		تاریخ تسویدی
مقابلہ تاریخی		قلم او طہ سنک نومرہ سی

ضابطہ تہذیب، طبعی، مادریسی و تہذیبی صفہ انا عینہ صفہ
 ہر صفہ تہذیبیہ ہر صفہ اوزرہ موزہ لکھو بہ صفیات موزہ
 ہر صفہ لکھو عینہ صفہ تہذیبیہ صفہ لکھو عینہ صفہ
 استقبالات و مطبوعات نجس ہر صفہ تہذیبیہ صفہ
 معارف عربیہ عینہ صفہ معارف و تہذیبیہ صفہ
 معارف محمدیہ صفہ
 معارف تاریخ ۱۲۰۷ ق. ۱۲۰۸ ق. نور کوثر صفہ معارف
 معارف عربیہ صفہ اوزرہ صفہ تہذیبیہ صفہ اوزرہ
 معارف عربیہ صفہ اوزرہ صفہ تہذیبیہ صفہ اوزرہ
 معارف عربیہ صفہ اوزرہ صفہ تہذیبیہ صفہ اوزرہ

OSMANLI ARŞİVİ
 DH.EUM. ۷۲۷
 25 59 1

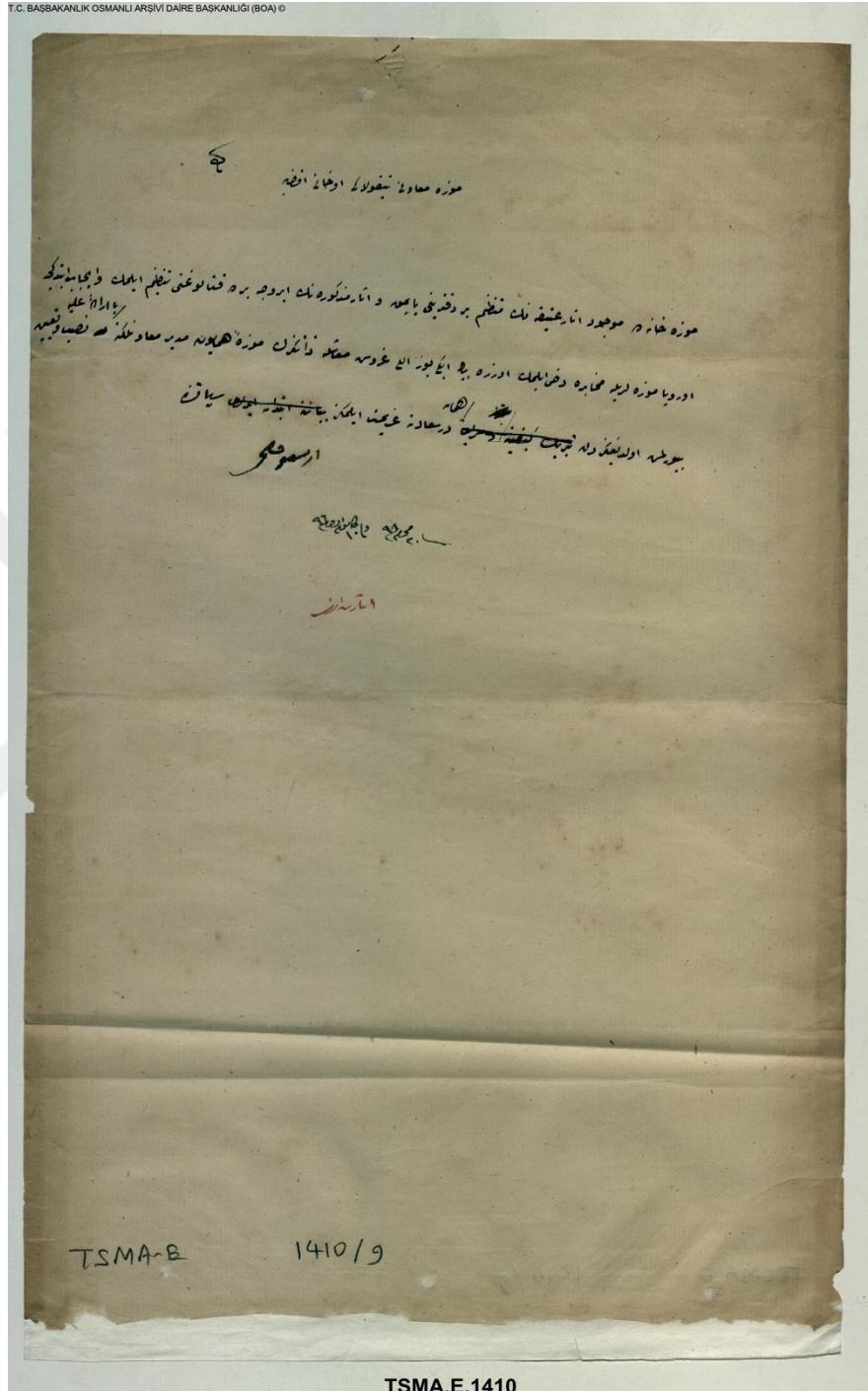
۱۲۰۷ ق. ۱۲۰۸ ق. نور کوثر صفہ معارف
 معارف عربیہ صفہ اوزرہ صفہ تہذیبیہ صفہ اوزرہ
 معارف عربیہ صفہ اوزرہ صفہ تہذیبیہ صفہ اوزرہ

BU BELGE RESTORASYONLUKTUR. RESTORASYON SONRASI
 GÖRÜNTÜ YENİDEN ÇEKİLECEKTİR.

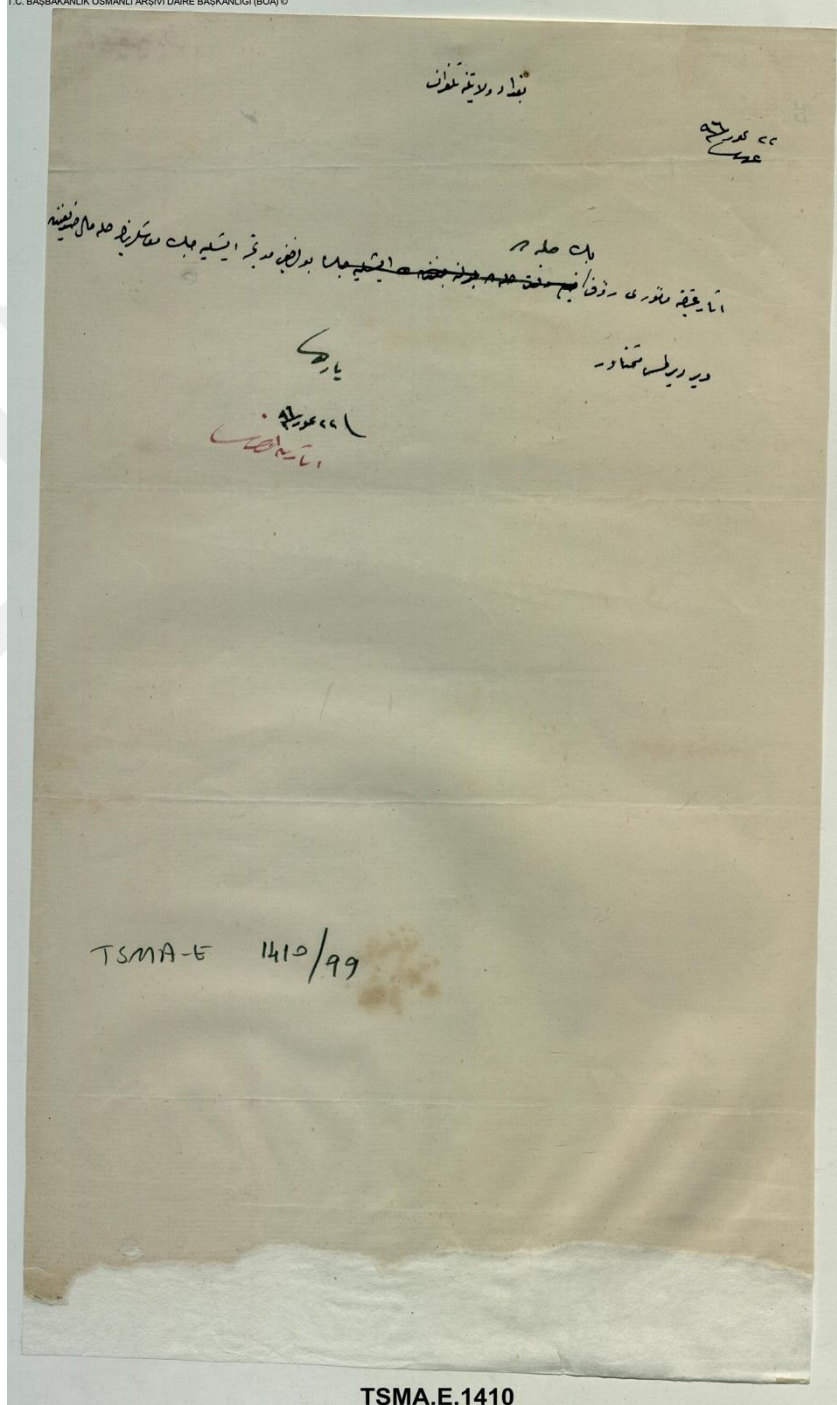
DH.EUM.VRK.00025.00059.001

DH.EUM.VRK/25-59: Müze-i Hümayun Hafriyat Memuru Bedri Bey'in eski eserler hakkında bazı tetkikatta bulunmak üzere Çanakkale, Gelibolu ve Maydos taraflarına gitmesine izin verildiği.

TSMA.E.1410

TS.MA.c/1410-9: Müze-i Hümayun'daki eski eserlerin bir defterini düzenlemek ve ayrıca bir katalogunu çıkarmak ve gerektiğinde Avrupa'daki müzelerle yazışmalar yapmak üzere Nikolaki Ohanni'nin Müze-i Hümayun müdür muavinliğine tayin olunduğu.

TS.MA.e/1410-99: Asar-ı Atika Memuru Rauf Bey'in Hille'de bulunduğu müddetçe maaşının mal sandığından verilmesi.

موزه هم یون

داخلی نفع - جلد

نومرو
<<<

دولت اورا اذین حفری
فرانس انا حقیقہ فی فنیستہ موسیو غوتی مصارف لادری طرفہ عامہ اولیہ اورہ سورہ دولتی مضامینہ حصر قضا سندہ
دارضہ قدیمہ رفسہ تیرا لوبہ لہیتہ فوسک مقر حکومتی بولانہ جلدہ سورہ ہیمنہ نامہ کججک بلارہ اجاری حفریہ اولیہ
فوالہہ ابلسہ وشمیلک بالک حفریات موسیو تعمیر ہیمنہ محل مذکورہ عذبتہ نیتہ بولنہ اولدیندہ حفرہ سورہ
دولتہ جلدہ نہ برقصہ توبہ نامہ عالی جناب نفہ تیرا لوبہ شرفیہ جریہ نیارینہ جرأت اولدندی اولدیک موزیم حفرہ نہ لارولکدر
سورہ ہیمنہ
مدیر
حفریہ

DH.MKT

152/32

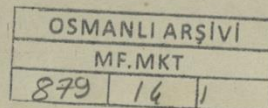
2

DH.MKT.00152.00032.002

DH.MKT./152-32: Fransa asar-ı atika fenni müntesibininden Mösyö Goti'ye Humus'ta Müze-i Hümayun namına hafriyat yapacağı yeri görmeye gitmesinde kolaylık gösterilmesi.

[illegible]

معاف بقہ

[illegible]

The Trustees of the British Museum beg respectfully to approach the Sublime Porte with a petition, as required by the Imperial decree of 9/21 February, 1884, that It would be pleased to grant to them a Permit for the term of two years to carry on excavations for the discovery of antiquities at Kouyunjik, the site of ancient Nineveh.

The Trustees have appointed Mr Ernest A. Wallis Budge

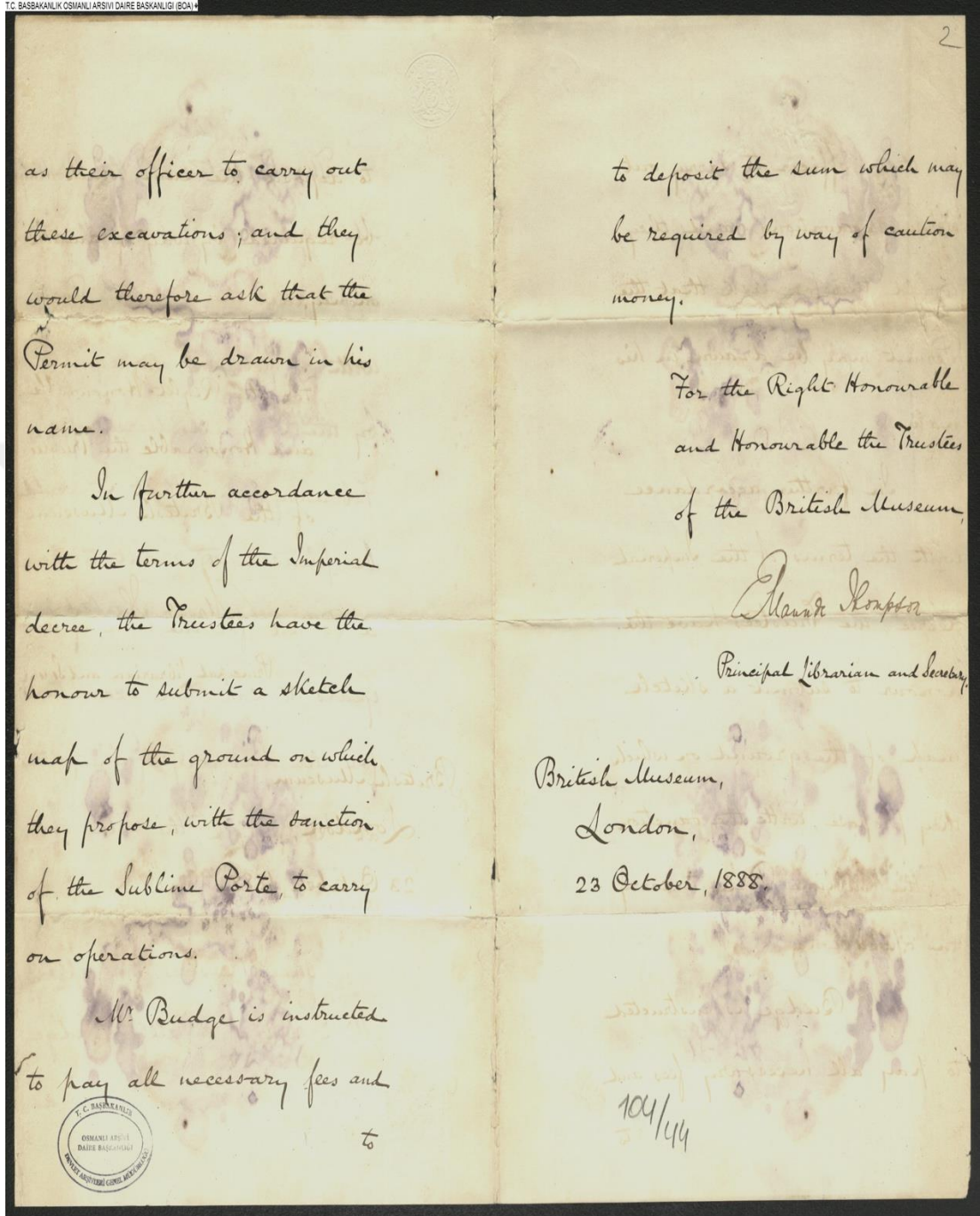
OSMANLI ARŞİVİ		
MF.MKT		
104	44	1

2 vrk
(1 shf boş)

as

MF.MKT.00104.00044.001

MF.MKT./104-44: İngiltere tebaasından Mösyö Ernest Valestbuç'a Musul Vilayeti'nin Koyuncuk tepesinde asar-ı atika araştırma ruhsatnamesi verildiği.

MF.MKT.00104.00044.001

MF.MKT./104-44: İngiltere tebaasından Mösyö Ernest Valestbuç'a Musul Vilayeti'nin Koyuncuk tepesinde asar-ı atika araştırma ruhsatnamesi verildiği.